<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

અમદાવાદ ખાતે ગુજરાત ઉચ્ચ ન્યાયાલય

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૨૮૫૨/૨૦૧૮

મંજૂરી અને સહી માટે :

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા

==

૧	શું સ્થાનિક સમાચારપત્રોના પત્રકારોને ચુકાદો જોવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે?	હા.
૨	ચુકાદો પત્રકારને સંદર્ભિર કરવો કે નહીં?	હા.
૩	શું ન્યાયમૂર્તિઓ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા ઇચ્છે છે?	ના.
૪	શું આ કેસમાં ભારતના બંધારણ અથવા તેનાં હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ હુકમના અર્થઘટન અંગેનો કોઇ મહત્વપૂર્ણ કાયદાકીય પ્રશ્ન સમાવિષ્ટ છે?	ના.

==

ચંદુભાઈ આઇ પટેલ

વિરુદ્ધ

ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર

==

ઉપસ્થિતિ

અરજદાર(રો) નં. ૧ તરફે શ્રી મેહુલશરદ શાહ (૭૭૩)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૨ તરફે શ્રી અમર એન. ભટ્ટ (૧૬૦)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ તરફે શ્રી દક્ષેશ મહેતા (૨૪૩૦)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ તરફે શ્રી રુશાંગ ડી. મહેતા (૬૯૮૯)

==

કોરમઃ **માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી જે. બી. પારડીવાલા**

તારીખઃ૨૦/૧૨/૨૦૧૮

મૌખિક ચુકાદો

૧. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ અરજી દ્વારા, રિટ અરજદારે નીચે મુજબની દાદ માટે અરજ કરેલ છે;

"(એ) અહીં સામાવાળા નં. ૧ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના હુકમને કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરતો મેન્ડામસ રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, હુકમ અથવા નિર્દેશ જારી કરવો અને ઠેરવવા તેમજ જાહેર કરવા મહેરબાની કરશો કે બેંકના સીઈઓને બેંકના ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટર તરીકે અરજદારને દૂર કરવાની અથવા કામ કરતા રોકવાની કોઈ સત્તા નથી.

(બી) ડિરેક્ટર સાથે સંબંધિત ખાતાઓના કથિત ઉલ્લંઘન બદલ અરજદારના સંબંધમાં સામાવાળા નં. ૧ બેંકને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલ નિર્દેશને કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરતો મેન્ડામસ રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, હુકમ અથવા નિર્દેશ જારી કરવો.

(સી) આ અરજીની દાખલ મંજૂરી, સુનાવણી અને આખરી નિકાલ પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન, નામદાર કોર્ટે સામાવાળા નં. ૧ બેંકના ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટર એવા અરજદાર વિરુદ્ધ કોઈ સખત પગલાં ન લેવા અને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે કામગીરી કરતા રોકવા નહીં તેવો સામાવાળાને નિર્દેશ આપવા મહેરબાની કરશો.

(ડી) કેસના સંજોગોમાં ન્યાયોચિત અને જરૂરી જણાય તેવા અન્ય અને વિશેષ હુકમ/હુકમો પસાર કરવા."

૨. આ રિટ અરજી તરફ દોરી જતી આ કેસની હકિકતો કોઓર્ડિનેટ બેન્ચ દ્વારા તારીખ ૨૧ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલ હુકમમાંથી એકત્રિત કરી શકાય છે, જે આ મુજબ વંચાય છે;

"૧. આ ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર (સી.ઈ.ઓ.) સામાવાળા નં. ૧ દ્વારા તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના રોજ પસાર કરવામાં આવેલ હુકમને પડકારતી અરજી છે, જેના દ્વારા તેમણે અરજદારને જાણ કરી હતી કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના નિર્દેશો મુજબ જો વિમલ ડેરી લિમિટેડ અને સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડના ખાતાઓ સદર તારીખ પહેલાં બંધ કરવામાં નહીં આવે તો તેઓ તારીખ ૨૪/૦૮/૨૦૧૮ થી અરજદારને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરવાની મંજૂરી આપશે નહીં, તે કારણોસર કે બંને ખાતાઓ ડિરેક્ટર સંબંધિત ખાતાઓ છે.

૨. આ કોર્ટે અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી મેહુલ શાહને સાંભળ્યા છે. તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના પત્રવ્યવહાર પરથી એ પણ નોંધવામાં આવે છે કે બંને કંપનીઓ સાથે ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસરનો અગાઉનો પત્રવ્યવહાર થયેલ છે. માર્ચ, ૨૦૧૬ માં કરવામાં આવેલ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના અહેવાલનો સંદર્ભ પણ આપવામાં આવ્યો છે. વિદ્વાન વકીલ શ્રી શાહે એ પણ ધ્યાન દોર્યું છે કે ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના રોજ જ, તેમણે સામાવાળા નં. ૧ ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસરને બંને સંબંધિત ખાતાઓ ડિરેક્ટર સંબંધિત ખાતા છે તે દર્શાવતો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાનો અહેવાલ રજૂ કરવા વિનંતી કરી હતી.

૩. અરજદાર દ્વારા સામાવાળા નં. ૧ ને કરવામાં આવેલી વિનંતી ઓગસ્ટ ૨૩, ૨૦૧૮ સુધીમાં મંજૂર કરવામાં આવે. એકવાર સદર અહેવાલ (સમગ્ર અહેવાલ નહીં, પરંતુ માત્ર તેમના કેસને લગતો અહેવાલ) આ કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, તે પછી અન્ય અને

વિશેષ હુકમ પસાર કરવામાં આવશે. આ હુકમની નકલ અરજદારને આજે જ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવશે. વૈકલ્પિક ઉપાયનો મુદ્દો ખુલ્લો રાખીને આ હુકમ પસાર કરવામાં આવી રહ્યો છે.

બાબતને ઓગસ્ટ ૨૩, ૨૦૧૮ ના રોજ પ્રથમ ૫ બાબતોમાં બોર્ડ પર રાખવામાં આવે.

આજે જ ડાયરેક્ટ સર્વિસની પરવાનગી આપવામાં આવે છે."

૩. ઉપર સંદર્ભિત તારીખ ૨૧ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના આ કોર્ટના હુકમને અનુસરીને, તારીખ ૨૩ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના રોજ નીચે મુજબનો વિશેષ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો;

"૨. સદર હુકમને અનુસરીને સામાવાળા નં. ૧ એ અરજદારની વિનંતી સ્વીકારી છે અને હાલના અરજદાર સંબંધિત અહેવાલ વધારાની સોગંદનામા સાથે રેકોર્ડ પર રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે તારીખ ૩૧/૦૩/૨૦૧૮ ના આરબીઆઈ નિરીક્ષણ અહેવાલના સારાંશની નકલ અને તેની સાથેના પત્રને જ્યારે બેંક દ્વારા આપવામાં આવેલ ખુલાસા સાથે ધ્યાને લેવામાં આવે, જે સદર અહેવાલમાં પણ નોંધાયેલ છે, ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે કે આરઓસી મુજબ કંપનીના કોઈ ડિરેક્ટર અને અરજદારના સગા સામાવાળા નં. ૧ બેંક સાથે સંકળાયેલા ન હતા. અરજદારનું એવું પણ કહેવું છે કે મિનિસ્ટ્રી ઓફ કોર્પોરેટ અફેર્સની વેબસાઈટ પર ઉપલબ્ધ વિગતો મુજબ, હાલના અરજદારના પુત્ર

શ્રી જયેશભાઈ પટેલનું વિમલ ડેરી લિમિટેડના ડિરેક્ટર અને મેનેજર પદ પરથી રાજીનામું કંપની દ્વારા તારીખ ૧૩/૦૬/૨૦૧૫ થી સ્વીકારવામાં આવ્યું છે અને ફોર્મ નં. ડી.આઇ.આર. ૧૨ તારીખ ૧૮/૦૬/૨૦૧૫ ના રોજ ફાઇલ કરવામાં આવ્યું હતું અને મિનિસ્ટ્રી ઓફ કોર્પોરેટ અફેર્સ દ્વારા પહોંચ પણ આપવામાં આવી હતી. અરજદારનું એવું પણ કહેવું છે કે શ્રી જયેશભાઈ પટેલે તારીખ ૧૯/૦૬/૨૦૧૨ થી સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડમાંથી ડિરેક્ટર તરીકે રાજીનામું આપી દીધું છે.

૩. આ કોર્ટે વિદ્વાન વકીલ શ્રી મયૂર શરદ શાહ સાથેના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મિહિર ઠાકોરને સાંભળ્યા છે, જેમણે આ કોર્ટનું ધ્યાન બેંકની નોંધો/ખુલાસાઓ અને આરબીઆઈ દ્વારા આપવામાં આવેલા કારણો તરફ દોર્યું છે. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ દ્વારા ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે પૂરી પાડવામાં આવેલી વિગતો પરથી હકિકતમાં એ પણ સ્પષ્ટ છે કે વિમલ ડેરી લિમિટેડ અને સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડના ખાતાઓ ડિરેક્ટર અથવા સંબંધિત ખાતાઓ નથી અને તેમણે મલ્ટી-સ્ટેટ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ, ૨૦૦૨ ની જોગવાઈઓ અને સદર કાયદા હેઠળની ધી મહેસાણા અર્બન કો-ઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડની પેટા-નિયમો (બાય-લોઝ) તરફ કોર્ટનું ધ્યાન દોરીને અરજદારને ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરતા અટકાવવા અંગે સી.ઈ.ઓ. ની સત્તા સામે જ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે.

૪. સામાવાળાને વચગાળાની રાહત અંગે નોટિસ જારી કરવામાં આવે, જે ઓગસ્ટ ૨૪, ૨૦૧૮ ના રોજ પરત કરવાની રહેશે.

૫. બજવણીની નિયમિત પદ્ધતિ ઉપરાંત, પુર્સીસ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલ ઈ–મેઈલ દ્વારા સીધી બજવણી (ડાયરેક્ટ સર્વિસ) કરવાની પરવાનગી પણ અરજદારને આજે બપોરે ૦૨:૩૦ વાગ્યે આપવામાં આવે છે.

૬. સામાવાળા નં. ૧ ને info@mucbank.com પર બજવણી કરવામાં આવે; જ્યાં સુધી સામાવાળા નં. ૨ નો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી ગુજરાત ખાતે સ્થિત પેનલ એડવોકેટને અગાઉથી નકલ આપવામાં આવે.

૭. એવી સમજૂતી આપવામાં આવે છે કે વિદ્વાન વકીલ શ્રી અમર એન. ભટ્ટ આરબીઆઈ તરફે ઉપસ્થિત થાય છે, તેથી તેમને આજે નકલ આપવામાં આવે."

૪. આમ, એવું જણાય છે કે આરબીઆઈ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી નીતિ અને બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ તથા આરબીઆઈ એક્ટ, ૧૯૩૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળની તેની સત્તાઓની રૂએ સમયાંતરે જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા અનુસાર, રિટ અરજદારને સામાવાળા નં. ૧–બેંકના ડિરેક્ટરો પૈકીના એક તરીકે દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે. હું એ હકિકતની નોંધ લઉં છું કે સમગ્ર અરજીમાં પડકારનો વિષય સામાવાળા નં. ૧–બેંકના સીઈઓ દ્વારા લેવામાં આવેલ પગલાં છે. મલ્ટી–સ્ટેટ કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ, ૧૯૬૧ હેઠળ નોંધાયેલ મલ્ટી–સ્ટેટ શેડ્યૂલ્ડ બેંક સામે સરસિયારી રિટ માટે

અરજ કરવામાં આવી છે. સારાંશમાં અરજ બેંક દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૧૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના હુકમને કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરવાની છે.

૫. હું એ બાબતની પણ નોંધ લઉં છું કે રિટ અરજીમાં રિટ અરજદારના સંબંધીઓના ખાતાઓના ઉલ્લંઘન સંદર્ભે સામાવાળા નં. ૧–બેંકને આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલ સૂચનાઓને રદ કરવા માટે મેન્ડામસ રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ, હુકમ અથવા નિર્દેશ માટે વધુ એક દાદ માંગવામાં આવી છે.

૬. સામાવાળા નં. ૧–બેંક દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ વાદગ્રસ્ત હુકમ નીચે મુજબ વંચાય છે;

"સંદર્ભ નં. એમયુસીબી/સીઇઓ/૫૦/૨૦૧૮
તારીખ: ૧૬/૦૮/૨૦૧૮
પ્રતિ,
શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલ,
ડિરેક્ટર,
ધી મહેસાણા અર્બન કો–ઓપ. બેંક લિ.
મહેસાણા.

આદરણીય સાહેબ,

વિષય: બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડવા બાબત.

ઉપરોક્ત સંદર્ભે, અમે અમારા તારીખ ૧૮/૧૧/૨૦૧૭, ૦૪/૧૨/૨૦૧૭ અને ૦૫/૦૪/૨૦૧૮ ના પત્રો દ્વારા નીચેની કંપનીઓને નીચેના બે ખાતાઓ (૧) ગણપત યુનિવર્સિટી બ્રાન્ચ, ખેરવા ખાતેનું વિમલ ડેરી લિ. અને (૨) અમારી મુખ્ય શાખા ખાતેનું સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડનું ખાતું બંધ કરવા માટે જાણ કરી છે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ માર્ચ ૨૦૧૬ ની સ્થિતિના નિરીક્ષણ અહેવાલના સંદર્ભમાં સૂચના આપી છે જ્યાં તેમણે ઉપરોક્ત બે ખાતાઓને ડિરેક્ટર સંબંધિત ખાતા તરીકે વર્ગીકૃત કર્યા છે અને આરબીઆઈ નિરીક્ષણ અહેવાલ મુજબ, તે તમારી સાથેનું કનેક્ટેડ લેન્ડિંગ છે, જોકે આપે ઇનકાર કર્યો છે કે આરબીઆઈની વ્યાખ્યા મુજબ તે સંબંધિત નથી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ સલાહ આપી છે કે ઉપરોક્ત બે લોન ખાતા બંધ કરવાના રહેશે, જે વિવાદિત લોન ખાતા છે.

તાજેતરમાં અમે સંબંધિત કંપનીઓને તાજેતરમાં તેમજ ભૂતકાળમાં પત્ર લખીને ઉપરોક્ત બે ખાતા તારીખ ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ પહેલાં બંધ કરવાની સલાહ આપી છે. ઉપરોક્ત બંને કંપનીઓએ અમને લેખિતમાં ખાતું બંધ કરવાની ખાતરી આપી છે અને અન્ય બેંકોમાં શિફ્ટ થવા માટે સમય માંગ્યો છે. હવે બંને કંપનીઓને પૂરતો સમય આપવામાં આવ્યો છે અને છેવટે અમે તેમને ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ પહેલાં ખાતું બંધ કરવાની સલાહ આપી છે. હવે, જો સદર ખાતાઓ કે જેને આરબીઆઈ દ્વારા કનેક્ટેડ લેન્ડિંગ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે તે સમયમર્યાદા પહેલાં બંધ ન થાય, તો ઉપરોક્ત ખાતાઓ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી આરબીઆઈના નિર્દેશ મુજબ તારીખ ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ થી આપને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે નહીં, જેની

મહેરબાની કરીને નોંધ લેશો. અમે આશા રાખીએ છીએ કે સંબંધિત પેઢીઓ પાસેથી મળેલા અગાઉના પત્રો મુજબ અને તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલી ખાતરી મુજબ ખાતા બંધ થઈ જશે અને અમારે આપને બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડવા કહેવાની ફરજ પડશે નહીં.

આપના સહકારની અપેક્ષા સાથે.

આભાર સહ,

વાસ્તે,

ધી મહેસાણા અર્બન કો–ઓપ. બેંક લિ.
સહી/–
ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર

બિડાણ: તારીખ ૧૮/૧૧/૨૦૧૭, ૦૪/૧૨/૨૦૧૭ અને ૦૫/૦૪/૨૦૧૮ ના પત્રોની નકલ"

૭. સામાવાળા નં. ૧–બેંક દ્વારા એક્ટ, ૨૦૦૨ હેઠળ ઘડવામાં આવેલા પેટા–નિયમો (બાય–લોઝ) ની હું નોંધ લઉં છું. પેટા–નિયમ નં. ૩૯ નીચે મુજબ વંચાય છે;

"૩૯. જનરલ બોડી દ્વારા ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટરોને દૂર કરવા બાબત;

બોર્ડના ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટર જેમણે બેંકના હિત વિરુદ્ધનું કૃત્ય કર્યું હોય તેમને સેન્ટ્રલ રજિસ્ટ્રારના અહેવાલના આધારે દૂર કરી શકાશે અથવા અન્યથા સામાન્ય સભાની બેઠકમાં હાજર રહીને મતદાન કરનારા સભ્યોની ઓછામાં ઓછી બે તૃતીયાંશ બહુમતીથી પસાર કરાયેલા ઠરાવ પરથી બોર્ડમાંથી દૂર કરી શકાશે. જ્યાં સુધી સંબંધિત ડિરેક્ટરને આ બાબતમાં રજૂઆત કરવાની વાજબી તક આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમને દૂર કરવામાં આવશે નહીં".

૮. બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ અંગે આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલ તારીખ ૧ જુલાઈ, ૨૦૧૫ ના માસ્ટર પરિપત્રની પણ હું નોંધ લઉં છું. માસ્ટર પરિપત્રનો સંબંધિત ભાગ લોન અને ધિરાણ પરના પ્રતિબંધ અંગેનો છે. તે આ મુજબ વંચાય છે;

"૬. લોન અને ધિરાણ પર પ્રતિબંધ

૬.૧ પ્રાથમિક (શહેરી) સહકારી બેંકોને તારીખ ૧ ઓક્ટોબર ૨૦૦૩ થી તેમના ડિરેક્ટરો, અથવા તેમના સંબંધીઓ અને જે પેઢીઓ/પેઢીઓ/કંપનીઓમાં તેઓ રસ ધરાવતા હોય તેમને સુરક્ષિત કે અસુરક્ષિત લોન અને ધિરાણ આપવા, પૂરું પાડવા અથવા રિન્યૂ કરવા કે અન્ય કોઈ નાણાકીય સગવડ લંબાવવા પર પ્રતિબંધ છે. પ્રવર્તમાન ધિરાણને તેઓ પાકતી મુદત સુધી ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપી શકાશે.

૬.૨ ડિરેક્ટર સંબંધિત લોનની નીચેની શ્રેણીઓને ઉપરોક્ત સૂચનાઓના દાયરામાંથી મુક્તિ આપવામાં આવી છે.

(i) યુસીબીના બોર્ડ પરના સ્ટાફ ડિરેક્ટરોને નિયમિત કર્મચારી સંબંધિત લોન.

(ii) પગારદાર વર્ગની સહકારી બેંકોના બોર્ડમાં રહેલા ડિરેક્ટરોને સભ્યોને લાગુ પડતી સામાન્ય લોન અને

(iii) મલ્ટી–સ્ટેટ સહકારી બેંકોના મેનેજિંગ ડિરેક્ટરોને સામાન્ય કર્મચારી સંબંધિત લોન.

(iv) ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓને તેમના પોતાના નામે રહેલી ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ અને જીવન વીમા પૉલિસી સામેની લોન.

૬.૩ 'અન્ય કોઈ નાણાકીય સગવડ' શબ્દોમાં ફંડેડ અને નોન–ફંડેડ ક્રેડિટ લિમિટ્સ તથા અંડરરાઈટિંગ અને સમાન પ્રતિબદ્ધતાઓનો સમાવેશ નીચે મુજબ થશે;

(એ) ફંડેડ લિમિટ્સમાં બિલ ખરીદી/ડિસ્કાઉન્ટિંગ, પ્રી–શિપમેન્ટ અને પોસ્ટ–શિપમેન્ટ ક્રેડિટ સુવિધાઓ અને મૂડી સાધનોની ખરીદી તથા તે સંબંધિત દેવાદારોને મંજૂર કરવામાં આવેલી સ્વીકૃતિ મર્યાદાઓ અને ગેરંટી કે જેના જારી થવાથી બેંક તેના ગ્રાહકોને મૂડી અસ્કયામતો પ્રાપ્ત કરવા સક્ષમ બનાવવા માટે નાણાકીય જવાબદારી સ્વીકારે છે તેનો સમાવેશ થશે.

(બી) નોન–ફંડેડ લિમિટ્સમાં લેટર્સ ઓફ ક્રેડિટ, ઉપરોક્ત ફકરા (એ) માં દર્શાવેલ સિવાયની અન્ય ગેરંટીઓ અને અંડરરાઈટિંગ તથા સમાન પ્રતિબદ્ધતાઓનો સમાવેશ થશે.

૬.૪ વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિનો સંબંધી ગણાશે, જો અને માત્ર જો:- એ) તેઓ હિન્દુ અવિભાજ્ય કુટુંબના સભ્યો હોય, અથવાબી) તેઓ પતિ-પત્ની હોય અથવાસી) એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ સાથે નીચે દર્શાવેલ રીતે સંબંધિત હોય.

<u>સંબંધીઓની યાદી</u>

૧. પિતા
૨. માતા (સાવકી માતા સહિત)
૩. પુત્ર (સાવકા પુત્ર સહિત)
૪. પુત્રની પત્ની
૫. પુત્રી (સાવકી પુત્રી સહિત)
૬. પુત્રીનો પતિ
૭. ભાઈ (સાવકા ભાઈ સહિત)
૮. ભાઈની પત્ની
૯. બહેન (સાવકી બહેન સહિત)
૧૦. બહેનનો પતિ."

૯. આરબીઆઈ દ્વારા સામાવાળા નં. ૧-બેંકને સંબોધવામાં આવેલ તારીખ ૨૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૭ ના પત્રની પણ હું નોંધ લઉં છું, જેમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે;

"બી.આર. એક્ટ ૧૯૪૯ (એએસીએસ) ની કલમ ૩૫ હેઠળ ૨૧મું વૈધાનિક નિરીક્ષણ, માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ના રોજની સ્થિતિ – આરબીઆઈના નિર્દેશો/સૂચનાઓનું ઉલ્લંઘન.

શીર્ષક વિષય પરના અમારા પત્ર ડીસીબીએસ (એએચ) બીએમએસ-૧ નં. ૨૪૦/૧૧.૦૩.૧૨૩/૨૦૧૭-૧૮ તારીખ ઓગસ્ટ ૧૦, ૨૦૧૭ અને આપના પ્રત્યુત્તર સંદર્ભ ૩૫/૫૪૭ તારીખ ઓગસ્ટ ૨૯, ૨૦૧૭ નો સંદર્ભ લો.

આ સંબંધમાં આપને હવે સલાહ આપવામાં આવે છે કે કનેક્ટેડ લેન્ડિંગના કિસ્સાઓમાં સંકળાયેલા ડિરેક્ટરોને બેંકના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડવા સૂચના આપો અને બાકીના વિવાદિત લોન ખાતા પાછા ખેંચો (રીકોલ કરો). આપને તે મુજબ કાર્ય કરવા અને ઓક્ટોબર ૧૬, ૨૦૧૭ સુધીમાં પાલન અહેવાલ રજૂ કરવા સલાહ આપવામાં આવે છે.

આપનો વિશ્વાસુ,

સહી/-

(એન. આર. ઓગલે)
જનરલ મેનેજર "

૧૦. રિટ અરજદારના સંબંધમાં સામાવાળા નં. ૧-બેંક દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવની પણ હું નોંધ લઉં છું. સદર ઠરાવ આ મુજબ વંચાય છે;

"આરબીઆઈની સૂચના હોવાથી બેંક ઉપરોક્ત ખાતાઓ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી આ પ્રકારનો પત્ર જારી કરવા માટે મજબૂર હતી, બંને ડિરેક્ટર શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલ અને શ્રી અંબાલાલ જે. પટેલને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં અને બેંકના બોર્ડમાંથી પદ છોડવા ફરજ પાડવામાં આવે છે."

૧૧. તારીખ ૨૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના રોજ, રિટ અરજદારને સામાવાળા નં. ૧- બેંક દ્વારા બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડવા જાણ કરવામાં આવી હતી. સદર પત્રની વિગતો નીચે મુજબ છે;

"સંદર્ભ નં. એમયુસીબી/સીઇઓ/૫૭/૨૦૧૮ તારીખ:૨૭/૦૮/૨૦૧૮

પ્રતિ,શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલ,વિમલ પાર્ક, રાજકમલ પેટ્રોલ પંપની પાછળ,મહેસાણા-૩૮૪૦૦૨.

આદરણીય સાહેબ,

વિષય:- બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડવા બાબત

ઉપરોક્ત સંદર્ભે અને અમારા પત્ર નં. એમયુસીબી/સીઈઓ/૫૦/૨૦૧૮ તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના સંદર્ભમાં, જેમાં અમે આપને જાણ કરી હતી કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ આરબીઆઈ દ્વારા માર્ચ–૨૦૧૬ ના નિરીક્ષણ અહેવાલના સંદર્ભમાં સૂચના આપી છે કે બે ખાતાઓ (૧) સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડ (૨) વિમલ ડેરી લિમિટેડ આપની સાથે જોડાયેલ લેન્ડિંગ છે અને અમારા તારીખ ૧૬/૦૮/૨૦૧૮ ના પત્રમાં અમે ૨૪/૦૮/૨૦૧૮ ના રોજ અથવા તે પહેલાં બંને ખાતાઓ બંધ કરવા જણાવ્યું હતું. કમનસીબે, ૨૪/૦૮/૨૦૧૮ પહેલાં ખાતાઓ બંધ કરવામાં આવ્યા નથી. હવે બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની તારીખ ૧૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ની બેઠકમાં નક્કી થયા મુજબ, આપને બેંકના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાં ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં અને આપને તારીખ ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ થી બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદમુક્ત કરવામાં આવે છે.

જો આપ આ બાબતમાં રજૂઆત કરવા માંગતા હોવ, તો આપ રૂબરૂમાં અથવા આપના વકીલ મારફતે અથવા બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સને લેખિતમાં રજૂઆત કરવા મુક્ત છો.

આપના સહકારની આશા સાથે.

ફરી મળીશું,

વાસ્તે,

ધી મહેસાણા અર્બન કો–ઓપરેટિવ બેંક લિ.

સહી/–

વિનોદકુમાર એમ. પટેલ

ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ"

૧૨. અંતે, ભારત સરકાર દ્વારા સામાવાળા નં. ૧–બેંકને સંબોધવામાં આવેલ તારીખ ૨ મે, ૨૦૧૮ ના એક પત્રની મેં નોંધ લીધી, જે આ મુજબ વંચાય છે;

"એફ.નં. એલ–૧૧૦૧૪/૪૪/૨૦૧૫–૧ અને એમ
ભારત સરકાર
કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ મંત્રાલય
કૃષિ, સહકાર અને ખેડૂત કલ્યાણ વિભાગ

કૃષિ ભવન, નવી દિલ્હી
તારીખ ૨ મે, ૨૦૧૮

પ્રતિ,
ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ ઓફિસર,
ધી મહેસાણા અર્બન કોઓપરેટિવ બેંક લિ.હાઈવે,
મહેસાણા, ગુજરાત પિન–૩૮૪૦૦૨

વિષય: ડિરેક્ટર સંબંધિત ખાતાઓ ધી મહેસાણા અર્બન કોઓપરેટિવ બેંક લિ. બાબત.

મહાશય,

મને જણાવવાનો નિર્દેશ થયો છે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાએ આ કાર્યાલયના ધ્યાને લાવ્યું છે કે આરબીઆઈના બોર્ડ ફોર ફાઈનાન્સિયલ સુપરવિઝન (બીએફએસ) એ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૭ માં આપની બેંક પરના નિરીક્ષણ તારણોની સમીક્ષા કરતી વખતે નિર્દેશ આપ્યો હતો કે કનેક્ટેડ લેન્ડિંગના કિસ્સાઓમાં સંકળાયેલા ડિરેક્ટરોને બોર્ડમાંથી પદ છોડવા સૂચના આપવી જોઈએ અને વિવાદિત લોન ખાતા બેંક દ્વારા પાછા ખેંચી લેવા જોઈએ.

૨. આપને આ પત્ર મળ્યાની તારીખથી ૧૫ દિવસની અંદર આવા ડિરેક્ટર સંબંધિત ખાતાઓની સંખ્યા અને વિગતો (ડિરેક્ટરોના સંબંધીઓ અને તેમની સાથે સંકળાયેલી પેઢીઓ/કંપનીઓ સહિત) અને આવા કેસોમાં સંકળાયેલા ડિરેક્ટરોની સંખ્યા અને નામો વિશે આ કાર્યાલયને જાણ કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. આરબીઆઈની સૂચનાઓ છતાં આવા ડિરેક્ટરોએ કેમ પદ છોડ્યું નથી તેનો ખુલાસો કરવાનો આપને વધુ નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૫. આ બાબત સેન્ટ્રલ રજિસ્ટ્રાર ઓફ કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝની મંજૂરી સાથે જારી કરવામાં આવે છે.

સહી/-
(કામન આર. શર્મા)
ડેપ્યુટી કમિશનર (સી અને સી)

૧૩. આરબીઆઈ તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી અમર એન. ભટ્ટની મદદ સાથે વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સૌરભ સોપરકારે આ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે પ્રાથમિક વાંધો ઉઠાવ્યો છે. શ્રી સોપરકારે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે મલ્ટી–સ્ટેટ શેડ્યૂલ્ડ બેંક સામે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની હાલની રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી. શ્રી સોપરકારના જણાવ્યા મુજબ, માત્ર પેરા–૯(બી) ના સંદર્ભમાં રાહત માંગવાથી, રિટ અરજી કાયદામાં પોષણક્ષમ બનશે નહીં. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે મલ્ટી–સ્ટેટ શેડ્યૂલ્ડ બેંક એ ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં 'રાજ્ય' નથી કે રાજ્યનું અંગ પણ નથી. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલના જણાવ્યા મુજબ, બેંક ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં સત્તામંડળ કે વ્યક્તિ નથી. આ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગેના તેમના પ્રાથમિક વાંધાના સમર્થનમાં, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી સોપરકારે **આયોનિક મેટાલિક્સ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય,** ૨૦૧૫(૨) જી.એલ.એચ. ૧૫૬ ના કેસમાં આ કોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચના ચુકાદા પર (જેમાં હું પક્ષકાર હતો) મજબૂત આધાર રાખ્યો છે.

૧૪. શ્રી સોપરકારે સામાવાળા નં. ૨ વતી દાખલ કરવામાં આવેલ પ્રત્યુત્તર સોગંદનામા તરફ પણ આ કોર્ટનું ધ્યાન દોર્યું હતું, જે આરબીઆઈના અમદાવાદ

પ્રાદેશિક કાર્યાલયના આસિસ્ટન્ટ જનરલ મેનેજર દ્વારા વિધિવત સમર્થિત છે, જેમાં અન્યો ઉપરાંત નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે;

"હું, શ્રીમતી શર્મિલા ગોન્સાલ્વિસ તે શ્રી સિરિલ ગોન્સાલ્વિસના પત્ની, ઉંમર ૫૫ વર્ષ, રહેવાસી અમદાવાદ, આથી ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક નિવેદન કરું છું કે:

૧. હું રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (જે હવે પછી સામાવાળા/બેંક/આરબીઆઈ તરીકે ઉલ્લેખિત છે) ની અમદાવાદ પ્રાદેશિક કચેરીમાં આસિસ્ટન્ટ જનરલ મેનેજર તરીકે કામ કરું છું. સામાવાળા વતી આ પ્રત્યુત્તર સોગંદનામા પર સહી કરવા માટે હું સક્ષમ અને અધિકૃત છું. હું વધુમાં રજૂઆત કરું છું કે મેં રિટ અરજીનું વાંચન કર્યું છે અને મારી જાતને કેસની હકિકતોથી વાકેફ કરી છે.

૨. આ સંક્ષિપ્ત પ્રત્યુત્તર સોગંદનામું અરજીનો વિરોધ કરવા અને આરબીઆઈ સામે કોઈપણ વચગાળાની રાહત આપવાનો વિરોધ કરવા તથા આરબીઆઈનું વલણ રેકોર્ડ પર મૂકવાના મર્યાદિત હેતુ માટે દાખલ કરવામાં આવી રહ્યું છે. હું સમગ્ર અરજીનો ફકરાવાર જવાબ ફાઈલ કરી રહી નથી. જોકે, મારી અરજી સાથે સમગ્રપણે ફકરાવાર વ્યવહાર ન કરવાને અરજદારના કોઈપણ આરોપો અને રજૂઆતોના આરબીઆઈ તરફથી સ્વીકાર તરીકે લેવું જોઈએ નહીં. સંક્ષિપ્તતા ખાતર, હું અરજદારના દરેક આરોપને નકારું છું. આ અરજી પેન્ડિંગ હોય તે દરમિયાન જો જરૂરી જણાય તો વિગતવાર અને સંપૂર્ણ સોગંદનામું દાખલ કરવાની પરવાનગી માંગું છું.

૩. આ અરજી કાયદા અને હકિકત બંને રીતે સંપૂર્ણપણે ગેરસમજભરી અને ગુણદોષ વિનાની છે. અરજદારના કોઈપણ કાનૂની અને/અથવા મૂળભૂત અધિકારોનું કોઈ ઉલ્લંઘન થયું નથી. વધુમાં, કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘન અંગેનો આરોપ ગેરસમજભર્યો છે અને તેથી, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી અને તેને પ્રાથમિક તબક્કે જ ફગાવી દેવાને પાત્ર છે.

૪. આરબીઆઈ એ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૪ હેઠળ નાણાકીય અને બેંકિંગ સત્તામંડળ તરીકે રચાયેલ વૈધાનિક નિગમ છે અને બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટની જોગવાઈઓ હેઠળ દેશમાં બેંકિંગ વ્યવસાયના અધિક્ષક અને નિયંત્રણની જવાબદારી તેના પર સોંપવામાં આવેલી છે. સહકારી બેંકો સહિતની બેંકોનો બેંકિંગ વ્યવસાય અને તેમના અસ્તિત્વ અને બિન-અસ્તિત્વ વગેરેની યોગ્યતા આરબીઆઈ દ્વારા નજીકથી નિયમન કરવાના વિષયો છે. વર્ષ ૧૯૬૫ માં, સંસદને નબળી શહેરી બેંકોના ઉદ્ભવને રોકવા અને સુદ્રઢ ધોરણે સહકારી બેંકિંગનો વિકાસ સુનિશ્ચિત કરવા માટે બેંકિંગ વ્યવસાય કરતી મોટી સંખ્યામાં સહકારી મંડળીઓને બીઆર એક્ટ, ૧૯૪૯ ના દાયરામાં લાવવાની જરૂરિયાત જણાઈ હતી. ૧૯૬૫ ના કાયદા ૨૩ દ્વારા, જેને બેંકિંગ લોઝ (એપ્લિકેશન ટુ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ) એક્ટ, ૧૯૬૫ કહેવાય છે, તત્કાલીન બેંકિંગ કંપનીઝ એક્ટ અમુક સુધારાઓ સાથે બેંકિંગનો વ્યવસાય કરતી અમુક સહકારી મંડળીઓને લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો. મૂળ કાયદામાં એક નવો ભાગ- ભાગ ૫ ઉમેરીને ૧૯૬૫ નો કાયદો ૨૩ તારીખ ૧ માર્ચ ૧૯૬૬ થી અમલમાં આવ્યો, જેમાં

કલમ ૫૬ નો સમાવેશ થાય છે, જે સહકારી બેંકોને બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ લાગુ કરવાની જોગવાઈ કરે છે [બી.આર. એક્ટ, ૧૯૪૯ (એએસીએસ)]. સદર કાયદાની કલમ ૫૬ એવી જોગવાઈ કરે છે કે અમલમાં રહેલ કાયદાની જોગવાઈઓ સહકારી મંડળીઓને અથવા તેના સંબંધમાં લાગુ પડશે જેમ તે બેંકિંગ કંપનીઓને લાગુ પડે છે, પરંતુ સદર કલમમાં નિર્ધારિત ફેરફારોને આધીન રહેશે.

૫. બીઆર એક્ટ, ૧૯૪૯ (એએસીએસ) ની કલમ ૩૫ ની શરતો અનુસાર, આરબીઆઈ કોઈપણ સહકારી બેંક અને તેના ચોપડા અને ખાતાઓની તપાસ કરાવવા તેમજ સહકારી બેંક અને તેના ચોપડા અને ખાતાઓની કામગીરીની ચકાસણી કરાવવા માટે સક્ષમ છે. વધુમાં, બીઆર એક્ટ (એએસીએસ) ની કલમ ૩૫એ જાહેર હિતમાં; અથવા બેંકિંગ નીતિના હિતમાં; અથવા કોઈપણ બેંકની કામગીરી થાપણદારોના હિત માટે હાનિકારક હોય તે રીતે અથવા બેંકના હિતોને પ્રતિકૂળ હોય તે રીતે ચલાવવામાં આવતી અટકાવવા માટે; અને બેંકનું યોગ્ય સંચાલન સુરક્ષિત કરવા માટે બેંકોને નિર્દેશો આપવાની સત્તા આરબીઆઈને આપે છે. કલમ ૩૫-એ હેઠળ આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા આવા નિર્દેશોથી બેંકો બંધાયેલી છે.

૬. આરબીઆઈએ બીઆર એક્ટ (એએસીએસ) ની કલમ ૨૧ અને ૩૫-એ હેઠળ મળેલી સત્તાઓની રૂએ 'ડિરેક્ટરો, સંબંધીઓ અને જેમાં તેઓ રસ ધરાવતા હોય તેવી પેઢીઓ/પેઢીઓને લોન અને ધિરાણ' અંગે નિર્દેશો બીપીડી.ડિરે.નં.૫/૧૩.૦૫.૦૦/૨૦૦૨-૦૩ તારીખ એપ્રિલ

૨૯, ૨૦૦૩ જારી કરેલા છે. સદર નિર્દેશો નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરે છે:

"કોઈપણ પ્રાથમિક સહકારી બેંક તેના ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓ, અને જે પેઢીઓ/કંપનીઓ/પેઢીઓમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેમને સુરક્ષિત અથવા અસુરક્ષિત લોન અને ધિરાણ અથવા અન્ય કોઈ નાણાકીય સગવડ આપશે નહીં, પૂરું પાડશે નહીં અથવા રિન્યૂ કરશે નહીં."

હું રજૂઆત કરું છું કે આરબીઆઈએ તેના ધ્યાને આવેલા સંખ્યાબંધ કિસ્સાઓને ધ્યાનમાં રાખીને સદર નિર્દેશ જારી કર્યો હતો જ્યાં યુસીબી દ્વારા ડિરેક્ટરો, તેમના સંબંધીઓ અથવા જેમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેવી પેઢીઓ પર કેન્દ્રિત એક્સપોઝર ઊભું કરવામાં આવ્યું હોવાને કારણે, આવા ખાતા એનપીએ બનવાને લીધે બેંકો નાણાકીય મુશ્કેલીઓમાં મુકાઈ ગઈ હતી. હું રજૂઆત કરું છું કે સદર નિર્દેશ સંયુક્ત સંસદીય સમિતિ (જેપીસી) ની ભલામણના પ્રકાશમાં જારી કરવામાં આવ્યો હતો જેણે તે સમયે શેરબજાર કૌભાંડની તપાસ કરી હતી. ભલામણમાં જણાવાયું હતું કે સમિતિ દ્વારા તપાસવામાં આવેલી કેટલીક સહકારી બેંકોના કિસ્સામાં સામે આવેલી અનિયમિતતાઓને રોકવા માટે, તેમનો એવો અભિપ્રાય છે કે ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓ, અથવા જે સંસ્થાઓમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેમને લોન અને ધિરાણ આપવા પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવાની જરૂર છે અને ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓ અને જે સંસ્થાઓમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેમને લોન અને ધિરાણ આપવામાં કોઈ હિતોનો સંઘર્ષ ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય કાનૂની પ્રક્રિયાઓ શરૂ કરી શકાય છે.

સદર ભલામણને અનુરૂપ, આરબીઆઈએ શહેરી સહકારી બેંકોને તાત્કાલિક અસરથી ડિરેક્ટરો, તેમના સંબંધીઓ અને જે પેઢીઓ/પેઢીઓ/કંપનીઓમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેમને કોઈપણ લોન અને ધિરાણ (સુરક્ષિત અને અસુરક્ષિત બંને) આપવા પર પ્રતિબંધ મૂકતા સદર નિર્દેશો જારી કર્યા હતા. તારીખ ૨૯ એપ્રિલ, ૨૦૦૩ ના નિર્દેશની નકલ એનેક્ષર એ તરીકે રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

ગુણદોષ પર

૮. આ સોગંદનામું કાયદા અને હકિકતોની સાચી સ્થિતિ અંગે આ નામદાર કોર્ટને વાકેફ કરવાના મર્યાદિત હેતુ માટે દાખલ કરવામાં આવ્યું છે જેણે એમયુસીબીએલને તારીખ ૨૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૭ નો પત્ર જારી કરવા તરફ દોરી હતી. પાછળના તબક્કે જરૂર જણાય તો વિગતવાર સોગંદનામું ફાઈલ કરવાના અધિકારને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના આ સોગંદનામું ફાઈલ કરવામાં આવે છે.

૯. ઉપર જણાવેલી રજૂઆતોની સામાન્યતાને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના, પરંતુ તેના પર આધાર રાખીને, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે અરજીમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતો અને દલીલો સાચી નથી અને તેથી નકારવામાં આવે છે, સિવાય કે અહીં સ્પષ્ટપણે સ્વીકારવામાં આવેલ હોય. આવા આક્ષેપો કે જે નીચે સ્પષ્ટપણે સ્વીકારવામાં આવ્યા નથી તે નકારવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવશે.

૧૦. હું અરજીમાં જણાવેલ હકિકતોને ગેરસમજભરી, ખોટી અને અસત્ય ગણાવી નકારું છું. હું રજૂઆત કરું છું કે અરજદારે ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓ અને જેમાં તેઓ રસ ધરાવતા હોય તેવી પેઢીઓ/પેઢીઓને લોન અને ધિરાણ પર પ્રતિબંધ મૂકતા આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલ વૈધાનિક નિર્દેશોની જોગવાઈઓને દૂર કરવા માટે સંબંધિત કંપનીઓના સમગ્ર સંચાલનને છુપાવીને (કેમફ્લેજ કરીને) એમયુસીબીએલ પાસેથી જે કંપનીઓમાં તેઓ અને તેમના સંબંધીઓ હિત ધરાવતા પક્ષકારો છે તેમાં લોન સુવિધા મેળવવાનું સંચાલન કર્યું છે.

૧૧. હું રજૂઆત કરું છું કે આરબીઆઈએ નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર ૨૦૧૬ દરમિયાન માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ની નાણાકીય સ્થિતિના સંદર્ભમાં ધી મહેસાણા અર્બન કોઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ (એમયુસીબીએલ) નું વૈધાનિક નિરીક્ષણ હાથ ધર્યું હતું. નિરીક્ષણ દરમિયાન, બીઆર એક્ટની જોગવાઈઓ તેમજ આરબીઆઈ દ્વારા સમયાંતરે જારી કરાયેલા નિર્દેશોના ઘણા ઉલ્લંઘનો અને અનિયમિતતાઓ જોવા મળી હતી. સંક્ષિપ્તતા ખાતર આરબીઆઈ સ્પષ્ટપણે નિરીક્ષણ દરમિયાન માત્ર ચોક્કસ તારણ સાથે વ્યવહાર કરે છે જે હાલની અરજીમાં વિવાદનું મુખ્ય કારણ છે.

૧૨. એમયુસીબીએલના માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ની સ્થિતિના સંદર્ભમાં નિરીક્ષણ દરમિયાન, આરબીઆઈએ જોયું કે એમયુસીબીએલે આઠ પેઢીઓ/પેઢીઓ/કંપનીઓને લોન અને ધિરાણ મંજૂર કર્યા હતા જેમાં બેંકના બોર્ડ પરના ડિરેક્ટરો હિત ધરાવતા હતા. સહકારી બેંકોને ડિરેક્ટરો રસ ધરાવતા હોય તેવી પેઢીઓ/કંપનીઓને લોન આપવા પર પ્રતિબંધ હોવાથી, આરબીઆઈએ તારીખ ૧૦ ઓગસ્ટ

અને ૨૭ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૭ ના પત્રો દ્વારા એમયુસીબીએલને આઠ ડિરેક્ટર સંબંધિત/હિત ધરાવતા લોન ખાતાઓને પાછા ખેંચવા/બંધ કરવા અને કનેક્ટેડ લેન્ડિંગમાં સંકળાયેલા ડિરેક્ટરોને બેંકના બોર્ડમાંથી પદ છોડવા સલાહ આપવા સૂચના આપી હતી. થાપણદારો અને બેંકના હિત માટે હાનિકારક હોય તે રીતે બેંકની કામગીરી ચલાવવામાં આવતી અટકાવવા તેમજ બેંકનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે આરબીઆઈ દ્વારા સદર નિર્દેશ જારી કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૩. સદર આઠ ખાતાઓમાં ત્રણ ખાતાઓનો સમાવેશ થાય છે જેમાં અરજદાર રસ ધરાવતા હતા એટલે કે નિરીક્ષણ સમયે વિમલ ડેરી, સ્વસ્તિક સિરાકોન અને સેંગ્રેસ ટાઇલ્સ જેની વિગતો નીચે મુજબ છે:

(એ) વિમલ ડેરી લિ. નું ખાતું

(૧) વિમલ ડેરી લિ. ની સ્થાપના ૧૯૯૨ માં એમયુસીબીએલના ચેરમેન શ્રી ગણપતભાઈ કાશીરામ પટેલ દ્વારા કરવામાં આવી હતી જેઓ સ્થાપક સભ્ય હતા. આરબીઆઈ દ્વારા બેંકના નિરીક્ષણ સમયે એટલે કે નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર ૨૦૧૬ દરમિયાન એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે અરજદારના પુત્ર શ્રી જયેશભાઈ ચંદુલાલ પટેલ જૂન ૨૦૧૫ સુધી વિમલ ડેરી લિ. ના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર રહ્યા હતા. વિમલ ડેરી એ મૂળ કંપની વિમલ ઓઇલ એન્ડ ફૂડ (વીઓએફ) ની પેટાકંપની હતી, જ્યાં શ્રી જયેશભાઈ ચંદુલાલ પટેલ કંપનીના ચેરમેન હતા. એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે વિમલ ડેરીએ એમયુસીબીએલની વિવિધ શાખાઓમાં પાંચ અલગ-અલગ

કરંટ એકાઉન્ટ ખોલ્યા હતા, જ્યારે કંપની બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, મહેસાણા પાસેથી ક્રેડિટ સુવિધાઓ મેળવી રહી હતી.

(ii) વિમલ ડેરીએ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, મહેસાણા શાખા પાસેથી રૂ. ૪૬૧૬.૦૦ લાખની સીસી લિમિટ મેળવી હતી. તેની મૂળ કંપની એટલે કે વીઓએફ લિ. નું ખાતું બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, કોર્પોરેટ શાખા, અમદાવાદમાં ૩૧/૦૩/૨૦૧૬ ના રોજ એનપીએ બન્યું હતું. આ બાબત બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, મહેસાણા શાખાના તારીખ ૨૭ મે, ૨૦૧૬ ના પત્ર પરથી સ્પષ્ટ થતી હતી જેમાં કેટલીક શરતોને આધીન તેની લોન સુવિધાઓનું નવીકરણ કરવાની સલાહ આપવામાં આવી હતી જેમ કે: (i) શ્રી જયેશ સી. પટેલ અને શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલ (અરજદાર) અને શ્રી ગણપતભાઈ કે. પટેલ અને અન્ય બે વ્યક્તિઓ પાસેથી પર્સનલ ગેરંટી પત્ર મેળવવો અને (ii) ગ્રૂપનું અન્ય ખાતું (વીઓએફએલ) એનપીએ હોવાના સંદર્ભમાં બહાર નીકળવા માટેનો રોડમેપ રજૂ કરવો.

(iii) બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના ઉપરોક્ત પત્રને ધ્યાનમાં રાખીને અને વિમલ ડેરીને એમયુસીબીએલ પાસેથી લોન મેળવવા માટે સક્ષમ કરવા માટે, શેરહોલ્ડિંગ (૩૧ માર્ચ, ૨૦૧૬ ના રોજ ૧૯.૩૫%) અરજદારના પરિવાર દ્વારા તેમના પૌત્રોને અને શ્રી ગણપતભાઈ કે. પટેલ દ્વારા જૂન ૧૫, ૨૦૧૬ ના રોજ એમપીવાયએસ ઈન્ફ્રાટેક પ્રાઈવેટ લિમિટેડને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવી હતી. ત્યારપછી, વિમલ ડેરીમાં ૨૦ જુલાઈ, ૨૦૧૬ ના રોજ ત્રણ ડિરેક્ટરોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો એટલે કે (i) શ્રી જીગ્નેશ કુમાર રમણભાઈ પટેલ, (ii) શ્રી ચિંતનકુમાર ભાઈલાભભાઈ પટેલ અને (iii) શ્રી રમેશભાઈ દ્વારકાદાસ પટેલ અને આરઓસીને જાણ

કરવામાં આવી હતી; ડિરેક્ટરોના ફેરફારના બે દિવસની અંદર એટલે કે ૨૨ જુલાઈ, ૨૦૧૬ ના રોજ રૂ. ૩૦૦૦ લાખની લોન મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

(iv) હું રજૂઆત કરું છું કે વિમલ ડેરી ૨૬/૦૬/૨૦૧૫ થી વિમલ ઓઇલ ફૂડ્સની સબસિડીયરી મટી જવાનો અર્થ એવો નથી કે વિમલ ડેરી અને એમયુસીબીએલના ડિરેક્ટરો વચ્ચે કોઈ જોડાણ નહોતું, જે આરઓસી પાસે ઉપલબ્ધ ૩૧/૦૩/૨૦૧૬ ની શેરહોલ્ડિંગ પેટર્ન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રી સી. આઇ. પટેલના પરિવારના સભ્યો પાસે કંપનીમાં ૧૯.૩૫% શેર હતા. જેમાંથી, ૧૮.૦૭% શેર જૂન ૧૫, ૨૦૧૬ ના રોજ અરજદારના પૌત્રો (એટલે કે કાર્તિક જે. પટેલ, વિમલ જે. પટેલ અને કિર્તન પી. પટેલ) ને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવ્યા હતા. આ દેખીતી
રીતે એપ્રિલ ૨૯, ૨૦૦૩ ના આરબીઆઈ પરિપત્રમાં આપેલ વ્યાખ્યામાંથી બચવા માટે છે જેમાં પૌત્રોનો સમાવેશ થતો નથી.

(v) વધુમાં, એ પણ સુસંગત છે કે શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલના બીજા પુત્ર શ્રી પ્રદીપભાઈ ચંદુભાઈ પટેલ મહેસાણા અર્બન સીબીએલમાં વિમલ ડેરીનું ખાતું ઓપરેટ કરવા માટે સહી કરનાર અધિકૃત વ્યક્તિ હતા અને જુલાઈ ૨૦૧૬ માં ડિરેક્ટરશીપ બદલાયા પછી પણ એમયુસીબીએલમાં વિમલ ડેરીનું ખાતું ઓપરેટ કરવા માટે સહી કરનાર વ્યક્તિ તરીકે ચાલુ રહ્યા હતા. આકસ્મિક રીતે, અરજદારના પુત્ર શ્રી પ્રદીપકુમાર સી. પટેલ અને તેમની પત્ની શ્રીમતી જીગ્શાબેન પી. પટેલ પાસે ૪,૩૭,૨૦૦ શેર હતા જે વિમલ ડેરીના કુલ શેરના ૭.૨૯% હિસ્સો ધરાવે છે. તેથી,

અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆત કે વિમલ ડેરી કે જેને એમયુસીબીએલે ક્રેડિટ સુવિધા પૂરી પાડી હતી તેમાં કોઈ "સંબંધી" શેરહોલ્ડર કે ડિરેક્ટર નથી તે સ્વીકાર્ય નથી કારણ કે તે ગેરસમજભરી અને અસત્ય છે.

(vi) વધુમાં, એ જણાવવું પણ સુસંગત છે કે ૨૦ જુલાઈ, ૨૦૧૬ ના રોજ આરઓસીમાં નોંધાયેલા વિમલ ડેરીના ત્રણ નવા ડિરેક્ટરો પૈકી, માત્ર એક ડિરેક્ટર, એટલે કે શ્રી રમેશભાઈ દ્વારકાદાસ પટેલ પાસે વિમલ ડેરીના ૨,૧૬,૦૦૦ શેર હતા જ્યારે અન્ય બે ડિરેક્ટરો પાસે માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ની સ્થિતિએ કંપનીનો કોઈ શેર નહોતો, જે દર્શાવે છે કે કંપનીના બોર્ડમાં કહેવાતી ફેરબદલ એ આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોને દૂર કરવા અને એમયુસીબીએલ પાસેથી લોન મેળવવાની માત્ર એક છળકપટપૂર્ણ (કેમફ્લેજિંગ) કવાયત હતી.

(vii) નિરીક્ષણ દરમિયાન વધુમાં એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે અરજદાર અને તેમના પુત્ર શ્રી જયેશ ચંદુભાઈ પટેલે વિમલ ડેરી દ્વારા મેળવેલી લોન માટે બેંક ઓફ ઈન્ડિયાને પર્સનલ ગેરંટી આપી હતી, જે એમયુસીબીએલ દ્વારા ટેકઓવર કરવામાં આવી છે. ઉપરોક્ત હકિકતો પરથી, તે સ્પષ્ટ થાય છે કે અરજદાર અને તેમના સંબંધીઓ ખાતામાં હિત ધરાવતા પક્ષકારો હતા અને તેઓ એમયુસીબીએલના થાપણદારો, બેંક તેમજ જાહેર હિત માટે નુકસાનકારક રીતે વર્તી રહ્યા હતા.

(બી) સ્વસ્તિક સિરાકોનનું ખાતું

આરબીઆઈ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા વૈધાનિક નિરીક્ષણ પરથી એવું જોવા મળ્યું હતું કે અરજદારના પુત્ર શ્રી જયેશભાઈ ચંદુભાઈ પટેલ માત્ર સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડના ભૂતપૂર્વ ડિરેક્ટર જ નહોતા પરંતુ સિસ્ટર કન્સર્ન એટલે કે અકીક ટાઇલ્સ લિમિટેડ અને ગ્લેડર સિરામિક્સમાં શેર અને ડિરેક્ટરશીપ પણ ધરાવતા હતા જે સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડ સાથે મર્જ થઈ ગઈ હતી. મે ૦૫, ૨૦૧૨ ના મર્જર દસ્તાવેજો મુજબ, શ્રી જે. સી. પટેલ સ્વસ્તિક સિરાકોનમાં (૨,૫૦,૦૦૦) અને અકીક ટાઇલ્સમાં (૧,૨૦,૦૦૦) અને ગ્લેડર સિરામિક્સમાં (૧૩,૦૦,૨૦૦) શેર ધરાવતા હતા.

આરઓસી દ્વારા જાહેર કરાયેલ માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ની શેરહોલ્ડિંગ પેટર્ન પરથી, અરજદારના પરિવારના સભ્યો કંપનીમાં ૧૫.૧૨% શેર ધરાવતા હતા અને એમયુસીબીએલના ચેરમેન શ્રી જી. કે. પટેલના ભાઈ શ્રી કેશવલાલ કે. પટેલ કંપનીમાં ૦.૯% શેર ધરાવતા હતા. આ ઉપરાંત, અન્ય જૂથ કંપનીઓ એટલે કે વિમલ એનર્જી અને વિમલ ડેરી સ્વસ્તિક સિરાકોનમાં અનુક્રમે ૩.૩૫% અને ૩.૩૮% શેર ધરાવતી હતી. આમ, આ અરજદારનું સંબંધિત ખાતું છે.

(સી) અન્ય લોન ખાતાઓ જેમાં અરજદાર હિત ધરાવે છેએમયુસીબીએલે તેના તારીખ ૧૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના પત્રમાં કે અરજદારે અરજીમાં ઉલ્લેખ કર્યો નથી કે, અન્ય એક લોન ખાતું હતું જેમાં અરજદાર હિત ધરાવતા હતા જે માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૬ ના રોજ બેંકના નિરીક્ષણ દરમિયાન આરબીઆઈ દ્વારા ધ્યાને આવ્યું હતું એટલે કે, સેંગ્રેસ ટાઇલ્સ, જેની વિગતો નીચે મુજબ છે;

(i) સેંગ્રેસ ટાઇલ્સ (એક પ્રાઈવેટ લિમિટેડ કંપની) ના કિસ્સામાં, એમયુસીબીએલનું એવું વલણ કે શ્રી ચંદુભાઈ ઈશ્વરલાલ પટેલ પેઢીમાં કોઈ હિત ધરાવતા ન હતા તે સાચું ન હતું. આના સમર્થનમાં, બેંકે આરઓસી સર્ચ રિપોર્ટની નકલ રજૂ કરી છે જેમાં ત્રણ ડિરેક્ટરોના નામ દર્શાવેલ છે: (i) શ્રી પાર્થ રાજેશ શાહ, (ii) શ્રી રાકેશભાઈ કચરાભાઈ પટેલ અને (iii) શ્રી આશિષ ચંદ્રવર્ધન પટેલ અને તારણ કાઢ્યું કે તેઓ ચેરમેન સાથે સંબંધિત ન હતા. નિરીક્ષણ દરમિયાન બાબતની તપાસ કરવામાં આવી હતી અને એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે જે ડિરેક્ટરોના નામ લોન અરજદાર તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા હતા તેઓ કંપનીમાં શ્રી ચંદુભાઈ ઈશ્વરલાલ પટેલ અને તેમના સંબંધીઓના શેરહોલ્ડિંગ કરતાં ઘણો ઓછો ટકા હિસ્સો ધરાવતા હતા. રૂ. ૭૭૫.૦૦ લાખની કુલ પેઇડ-અપ મૂડી (રૂ. ૧૦ ના ૭૭.૫૦ લાખ શેર) માંથી, આ ત્રણ ડિરેક્ટરોના શેર મળીને ૫,૨૦,૪૯૩ શેર હતા, જે પેઇડ-અપ શેર મૂડીના માત્ર ૬.૭૧% હતા જ્યારે શ્રી ચંદુભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ અને તેમના પરિવારના સભ્યો પાસે ૩૧/૦૩/૨૦૧૫ ના રોજ કંપનીની પેઇડ-અપ મૂડીના ૨૦.૮૪% ધરાવતા કુલ ૧૬,૧૫,૬૮૪ શેર અને ૩૧/૦૩/૨૦૧૬ ના રોજ ૧૯.૯૧% શેર હતા.

(ii) વધુમાં, સેંગ્રેસ ટાઇલ્સના લોન ખાતાની ચકાસણી પરથી (મર્યાદા રૂ. ૮૦૦.૦૦ લાખ), એવું જોવામાં આવ્યું હતું કે લોન ખાતું મોટાભાગના સમયગાળા માટે ઓવરડ્રોન રહ્યું હતું અને ૩૧/૦૩/૨૦૧૬ ના રોજ તેની સિસ્ટર કન્સર્ન મેસર્સ સ્વસ્તિક સિરાકોનના અન્ય લોન ખાતામાંથી (નં.

૦૦૦૧/૧૩/૦૫/૦૦૦૨૮૧) રૂ. ૨૭૫.૦૦ લાખ ટ્રાન્સફર કરીને મર્યાદામાં લાવવામાં આવ્યું હતું. ૩૧/૦૩/૨૦૧૬ ના રોજ, મંજૂર થયેલ રૂ. ૮૦૦.૦૦ લાખની મર્યાદાથી વધુ રૂ. ૮૦૫.૫૨ લાખની બાકી રકમ સાથે ખાતું ઓવરડ્રોન હતું.

(iii) જોકે સેંગ્રેસ ટાઇલ્સનું લોન ખાતું આરબીઆઈની સલાહ પછી બંધ કરવામાં આવ્યું હતું, છતાં હકિકત એ રહે છે કે આરબીઆઈ નિરીક્ષણ સમયે, ખાતું કાર્યરત હતું અને અરજદાર લોન ખાતામાં હિત ધરાવતા હતા અને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે, કંપની દ્વારા બેંક પાસેથી લોન મેળવવી જોઈતી નહોતી.

(iv) આમ, અરજદાર સેંગ્રેસ ટાઇલ્સમાં પોતાના હિત અંગેની મહત્વની હકિકતો છુપાવવા માટે પણ દોષિત છે.

૧૪. હું રજૂઆત કરું છું કે ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અરજદારને સહકારી બેંકના બોર્ડમાં રહેવાની મંજૂરી આપવી તે બેંકના થાપણદારો, ખુદ બેંક તેમજ જાહેર હિત માટે હાનિકારક રહેશે. તેથી, અરજદાર કોઈપણ વચગાળાની રાહત સહિત માંગવામાં આવેલી કોઈપણ રાહત મેળવવા માટે હકદાર નથી. કોઈપણ વચગાળાની રાહત આપવાથી બેંક અને તેના થાપણદારોના હિત જોખમાશે.

૧૫. ઉપર જણાવેલ હકિકતો અને સંજોગોમાં, અરજદાર આરબીઆઈ સામે માંગ્યા મુજબની કોઈપણ રાહત મેળવવા માટે હકદાર નથી. અરજદાર આરબીઆઈ સામે દાદ મેળવવા માટે કોઈ વાજબી આધાર દર્શાવવામાં નિષ્ફળ ગયા છે. તેથી, એવી અરજ

કરવામાં આવે છે કે આ નામદાર કોર્ટ ખર્ચ સહિત સામાવાળા નં. ૨ સામેની અરજી ફગાવી દેવા મહેરબાની કરે.

ઉપર જે જણાવેલ છે તે મારા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન, માહિતી અને માન્યતા મુજબ સાચું છે:

આ ૨૯ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના રોજ અમદાવાદ ખાતે ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા લીધી."

૧૫. શ્રી સોપારકરે આરબીઆઇ વતી દાખલ કરવામાં આવેલા એક વધારાના સોગંદનામા તરફ પણ આ કોર્ટનું ધ્યાન દોર્યું હતું. એ જ રીતે વાંચે છે;

"સામાવાળા નં. ૨ – રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા વતી વધારાનું સોગંદનામું.

હું, શ્રીમતી શર્મિલા ગોન્સાલ્વિસ તે શ્રી સિરિલ ગોન્સાલ્વિસના પત્ની, ઉંમર ૫૫ વર્ષ, રહેવાસી અમદાવાદ, આથી ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક નિવેદન કરું છું કે:

૧. હું વિમલ ડેરી લિમિટેડના લોન ખાતાના સંદર્ભમાં કેટલીક મહત્વપૂર્ણ અને વધારાની હકિકતો દર્શાવવા માટે આ વધારાનું સોગંદનામું કરી રહી છું.

૨. વિમલ ડેરી લિ. ના લોન ખાતાના સંદર્ભમાં, હું કંપનીને લોન મંજૂર કરવાની વાસ્તવિક સ્થિતિ નામદાર કોર્ટને જણાવવા માટે

નીચેની વધારાની હકિકતો રજૂ કરું છું, જેને અરજદાર દ્વારા જાણીજોઈને છુપાવવામાં આવી છે. હું રજૂઆત કરું છું કે રૂ. ૩૦.૦૦ કરોડની લોનની રકમ મંજૂર કરવા માટે કંપની દ્વારા સબમિટ કરવામાં આવેલી લોન અરજી પર ત્રણ નવા ડિરેક્ટરો દ્વારા હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યા હતા જેઓ જુલાઈ ૨૦, ૨૦૧૬ ના રોજ કંપનીના ડિરેક્ટર તરીકે નિયુક્ત થયા હતા. એ નોંધવું સુસંગત છે કે એમયુસીબીએલને સબમિટ કરવામાં આવેલી સદર લોન અરજી તારીખ વિનાની હતી.

બી) જોકે, લોન અરજી પર બેંકના એજીએમ દ્વારા સહી કરાયેલ એમયુસીબીએલની ભલામણ તારીખ ૧૧ જુલાઈ, ૨૦૧૬ ની છે. આના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કંપની દ્વારા આરઓસીમાં ફાઈલિંગ મુજબ વિમલ ડેરી લિ. માં તેમની નિમણૂકની તારીખ એટલે કે ૨૦ જુલાઈ, ૨૦૧૬ થી ઘણા સમય પહેલાં જ ત્રણ નવા ડિરેક્ટરો દ્વારા લોન અરજી પર હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યા હતા.

સી) હું રજૂઆત કરું છું કે બોર્ડની મંજૂરી લોન અરજી પર નોંધવામાં આવી હતી જેમાં જણાવાયું હતું કે તારીખ ૨૨ જુલાઈ, ૨૦૧૬ ના બોર્ડ ઠરાવ નં. ૮૪ દ્વારા રૂ. ૩૦.૦૦ કરોડની લોન મંજૂર કરવામાં આવી હતી જેના પર તે જ તારીખે સીઈઓ દ્વારા સહી કરવામાં આવી છે.

ડી) ઓગસ્ટ ૨૯, ૨૦૧૮ ના રોજ આરબીઆઈ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા સોગંદનામામાં જણાવ્યા મુજબ, અરજદારના અન્ય પુત્ર શ્રી પ્રદીપભાઈ ચંદુભાઈ પટેલ એમયુસીબીએલમાં વિમલ ડેરી લિ. નું લોન ખાતું ઓપરેટ કરવા માટે સહી કરનાર હતા

અને જુલાઈ ૨૦૧૬ માં ડિરેક્ટરશીપમાં ફેરફાર પછી પણ એમયુસીબીએલમાં વિમલ ડેરીનું ખાતું ઓપરેટ કરવા માટે સહી કરનાર તરીકે ચાલુ રહ્યા હતા.

ઈ) ઉપર રજૂ કરાયેલી ઘટનાઓની ક્રમબદ્ધતા દર્શાવે છે કે વિમલ ડેરી લિ. ના ડિરેક્ટરોમાં ફેરફાર માત્ર આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોમાં નિર્ધારિત પ્રતિબંધને દૂર કરવાના એકમાત્ર ઈરાદા સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા પ્રતિબંધોને દૂર કરવા માટેની આ એક છળકપટપૂર્ણ (કેમફ્લેજિંગ) કવાયત હતી. તે વધુમાં બેંક, તેના થાપણદારો અને જાહેર હિતના ભોગે અરજદાર અને તેમના સંબંધીઓ જે કંપનીઓમાં હિત ધરાવે છે તેને લાભ પહોંચાડવા માટે એમયુસીબીએલમાં ચેરમેન એમેરિટસ તરીકે અરજદારના હોદ્દાનો દુરુપયોગ કરવાનો અરજદાર અને તેમના સંબંધીઓનો બદઈરાદો છતો કરે છે.

એફ) હું રજૂઆત કરું છું કે આરબીઆઈને ઉપરોક્ત સુસંગત હકિકતો આ નામદાર કોર્ટના ધ્યાને લાવવી જરૂરી જણાઈ હતી જે કાયદા અને આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોને નિષ્ફળ બનાવવા માટે એમયુસીબીએલ પાસેથી લોન મેળવવાનો બદઈરાદો સ્પષ્ટપણે જાહેર કરે છે.

આ ૬ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૮ ના રોજ અમદાવાદ ખાતે ગંભીરતાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા લીધી."

૧૬. રિટ અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી એમ.એસ. શાહે રજૂઆત કરી હતી કે મલ્ટી–સ્ટેટ શેડ્યૂલ્ડ બેંક સામે રિટ અરજી પોષણક્ષમ છે. તેમણે રજૂઆત કરી હતી કે જ્યારે સહકારી મંડળી દ્વારા બજાવવામાં આવતી ફરજ જાહેર સ્વરૂપની હોય અથવા જ્યારે સહકારી મંડળી દ્વારા કોઈપણ વૈધાનિક નિયમોનું ઉલ્લંઘન થયું હોય ત્યારે સહકારી મંડળી સામે રિટ થઈ શકે છે. શ્રી શાહના જણાવ્યા મુજબ, બેંક દ્વારા તેમના અસીલ સામે શરૂ કરવામાં આવેલી સમગ્ર કાર્યવાહી આરબીઆઈના કહેવાથી કરવામાં આવી છે અને તે ગેરકાનૂની તેમજ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોથી વિપરીત છે અને તેથી, રિટ અરજી પોષણક્ષમ છે.

૧૭. સહકારી મંડળી સામે રિટ અરજી પોષણક્ષમ છે તેવી પોતાની રજૂઆતના સમર્થનમાં શ્રી શાહે ***અકાલકુન્નમ વિલેજ સર્વિસ કોઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ અને અન્ય વિ. બિનુ એન. અને અન્ય,*** (૨૦૧૪) ૯ એસ.સી.સી. ૨૯૪ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો છે.

૧૮. સામાવાળા નં. ૧–બેંક તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી દક્ષેશ મહેતાએ પણ આ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતાના આધારે તેનો વિરોધ કર્યો છે. શ્રી મહેતા રજૂઆત કરશે કે બેંક કોઈ જાહેર ફરજ બજાવી રહી નથી. તેઓ એવી રજૂઆત કરશે કે બેંક દ્વારા અદા કરવામાં આવતી ફરજ જાહેર સ્વરૂપની નથી. બેંક દ્વારા કોઈપણ વૈધાનિક નિયમોનું કોઈ ઉલ્લંઘન થયું નથી. શ્રી મહેતા રજૂઆત કરશે કે તેમના અસીલે આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા અને નિર્દેશોને

ધ્યાનમાં રાખીને રિટ અરજદારને બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી ડિરેક્ટર તરીકે દૂર કરવા માટે જરૂરી પગલાં લીધાં છે.

૧૯. શ્રી મહેતાએ બેંક વતી દાખલ કરવામાં આવેલા પ્રત્યુત્તર સોગંદનામામાં કરાયેલી નીચે મુજબની રજૂઆતો પર આધાર રાખ્યો હતો. તે આ મુજબ વંચાય છે;

> *"૪. હું આદરપૂર્વક રજૂઆત કરું છું કે આ સંક્ષિપ્ત પ્રત્યુત્તર સોગંદનામું અરજીનો વિરોધ કરવા અને અરજદારને કોઈપણ વચગાળાની રાહત આપવાનો વિરોધ કરવા તથા રેકોર્ડ પર મૂકવાના મર્યાદિત હેતુ માટે દાખલ કરવામાં આવી રહ્યું છે કે જવાબ આપનાર સામાવાળાએ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા આપવામાં આવેલી સૂચનાઓનું પહેલેથી જ પાલન કર્યું છે જે અરજીની પેપર બુકના પાના ૯૨ પર જોડાયેલ છે. આદરપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના નિરીક્ષણ અહેવાલ મુજબ, વિમલ ડેરી લિ. અને સ્વસ્તિક સિરાકોન લિ. ના બે ખાતાઓ અરજદારના ડિરેક્ટર–સંબંધિત ખાતાઓ હોવાનું જણાયું છે અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા આપવામાં આવેલા તારીખ ૨૧.૩.૨૦૧૭ ના પત્રના નિર્દેશ મુજબ, સામાવાળા નં. ૧ એ તેનું પાલન કરવાનું રહે છે.*
>
> *૫. વધુમાં આદરપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ડિરેક્ટરો, સંબંધીઓ અને જેમાં તેઓ રસ ધરાવતા હોય તેવી પેઢીઓ/પેઢીઓને લોન અને ધિરાણ અંગે રિઝર્વ બેંક ઓફ*

ઈન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા મુજબ, તારીખ ૨૯ એપ્રિલ, ૨૦૦3 ના નિર્દેશો બીપીડી. ડિરે. નં. ૫/૧૩.૫.૦૦/૨૦૦૨–૦3 માં નીચે મુજબ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે:

"કોઈપણ પ્રાથમિક સહકારી બેંક તેના ડિરેક્ટરો અને જે પેઢીઓ/કંપનીઓ/પેઢીઓમાં તેઓ હિત ધરાવતા હોય તેમને સુરક્ષિત અથવા અસુરક્ષિત લોન અને ધિરાણ અથવા અન્ય કોઈ નાણાકીય સગવડ આપશે નહીં, પૂરી પાડશે નહીં અથવા રિન્યૂ કરશે નહીં."

સંબંધીની વ્યાખ્યા: વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિની સંબંધી ગણાશે જો અને માત્ર જો (૧) તેઓ હિન્દુ અવિભાજ્ય કુટુંબના સભ્યો હોય અથવા (૨) તેઓ પતિ અને પત્ની હોય અથવા (૩) એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ સાથે નીચે દર્શાવેલ રીતે સંબંધિત હોય:

સંબંધીઓની યાદી (૧) પિતા (૨) માતા (સાવકી માતા સહિત) (૩) પુત્ર (સાવકા પુત્ર સહિત) (૪) પુત્રની પત્ની (૫) પુત્રી (સાવકી પુત્રી સહિત) (૬) પુત્રીનો પતિ (૭) ભાઈ (સાવકા ભાઈ સહિત) (૮) ભાઈની પત્ની (૯) બહેન (સાવકી બહેન સહિત) (૧૦) બહેનનો પતિ (ડિરેક્ટરોને લોન પર પ્રતિબંધ).

૬. આદરપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે સામાવાળા નં. ૧ એ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના ઓડિટ વાંધા અંગે માહિતી અને ખુલાસો પૂરો પાડ્યો છે. લોન દરખાસ્ત મંજૂર કરતી વખતે પ્રમોટર્સ/અરજદારો પાસેથી એવી ઘોષણા મેળવવાની પ્રક્રિયા

પણ છે કે તેઓ બેંકના બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાં રહેલા કોઈપણ ડિરેક્ટરના સંબંધી નથી. સદર ઘોષણા મેળવ્યા પછી ઉધાર લેનારાઓને રકમ ચૂકવવામાં આવે છે. આ બેંકની સામાન્ય પ્રથા છે.

૭. આદરપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની સૂચનાઓ મુજબ બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સની બેઠક ૧૮.૮.૨૦૧૮ ના રોજ યોજાઈ હતી અને બોર્ડની બેઠકમાં સર્વાનુમતે ઠરાવ નં. ૧૫૯ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. સદર ઠરાવની પ્રમાણિત સાચી નકલની ઝેરોક્ષ આ પ્રત્યુત્તર સાથે એનેક્ષર–૧ પર સામેલ છે.

૮. આદરપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ત્યારબાદ સામાવાળા બેંકે કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયાને અનુસરીને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલ સૂચનાઓના પાલન અને અમલીકરણમાં તારીખ ૨૭.૮.૨૦૧૮ નો પત્ર જારી કર્યો હતો જે અરજદારને બજવવામાં આવ્યો હતો અને અરજદાર દ્વારા "વિરોધ સાથે" ની નોંધ સાથે તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તારીખ ૨૭.૮.૨૦૧૮ ના પત્રની ઝેરોક્ષ નકલ આ સાથે એનેક્ષર–૨ તરીકે સામેલ અને અંકિત કરેલ છે."

૨૦. પક્ષકારો તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલશ્રીઓને સાંભળ્યા પછી અને રેકોર્ડ પરના સાહિત્યનું અવલોકન કર્યા પછી, મારી વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું મલ્ટી–સ્ટેટ શેડ્યૂલ્ડ સહકારી બેંક સામે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની આ રિટ અરજી કાયદા મુજબ પોષણક્ષમ છે?

૨૧. આ સંદર્ભમાં હું શરૂઆતમાં જ નોંધી શકું છું કે **સુપ્રીયો બસુ વિ. વેસ્ટ બંગાળ હાઉસિંગ બોર્ડ,** (૨૦૦૫) ૬ એસ.સી.સી. ૨૮૯ ના કેસમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠેરવ્યું હતું કે સહકારી મંડળી તેના સભ્યો વચ્ચેના કરાર પર રચાય છે જેમણે સહકારી મંડળી અધિનિયમ અને તે હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમો અથવા મંડળી દ્વારા ઘડવામાં આવેલા પેટા-નિયમોની જોગવાઈઓનું પાલન કરવા સંમતિ દર્શાવી હોય; જ્યાં મંડળી રાજ્યનો કોઈ વિભાગ ન હોય અને કાયદાનું સર્જન પણ ન હોય પરંતુ માત્ર કાયદા દ્વારા સંચાલિત થતી હોય, ત્યાં જો એવું સ્થાપિત થાય કે કાયદાની ફરજિયાત જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન થયું છે, તો જ તેની સામે રિટ અરજી પોષણક્ષમ બને. યુ.પી. સ્ટેટ કો-ઓપરેટિવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેંક લિ. વિ. ચંદ્ર ભાન દુબે, (૧૯૯૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૪૧ નો સંદર્ભ આપતાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે સહકારી મંડળી સામે રિટ અરજી થશે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે તેના પર લાદવામાં આવેલી વૈધાનિક ફરજનું સ્વરૂપ કેવું છે અને કોર્ટે આવી વૈધાનિક જાહેર ફરજનું અમલીકરણ કરવાનું હોય છે.

૨૨. એસ.એસ. રાણા વિ. રજિસ્ટ્રાર, કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ, (૨૦૦૬) ૧૧ એસ.સી.સી. ૬૩૪ નો સંદર્ભ પણ આપી શકાય છે, જે હિમાચલ પ્રદેશ કો-ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ, ૧૯૬૮ હેઠળ રચાયેલી કાંગડા સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ દ્વારા તેના બ્રાન્ચ મેનેજરની સેવાઓ સમાપ્ત કરવાનો

કેસ હતો. તે કેસમાં બ્રાન્ચ મેનેજરની એવી દલીલ હતી કે સહકારી મંડળીની પ્રવૃત્તિઓ ખેડૂતોને નાણાં ધીરવાની હોવાથી, તે પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી, મનુ/એસસી/૦૩૩૦/૨૦૦૨ ના દાયરામાં આવશે અને નિયમો, પેટા–નિયમો અને કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોથી વિપરીત સેવા સમાપ્તિનો આક્ષેપ કરતી રિટ અરજી પોષણક્ષમ બનશે. સુપ્રીમ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે જ્યાં મંડળી કોઈ કાયદા હેઠળ રચાયેલી ન હોય અને અન્ય કોઈપણ સહકારી મંડળીની જેમ કામ કરતી હોય અને માત્ર કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ દ્વારા નિયંત્રિત થતી હોય અને જ્યાં મંડળીની કામગીરીમાં રાજ્યનો કોઈ હસ્તક્ષેપ ન હોય, અને જ્યાં સભ્યપદ, શેરોનું સંપાદન અને અન્ય તમામ બાબતો કાયદા હેઠળ ઘડવામાં આવેલા પેટા–નિયમો દ્વારા સંચાલિત થતી હોય અને રાજ્ય મંડળીનું બહુમતી શેરધારક ન હોય તેમજ ગહન અને વ્યાપક નિયંત્રણ અર્થે મંડળીના કારોબાર પર કોઈ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ નિયંત્રણ ન ધરાવતું હોય અને રાજ્યે માત્ર એક ડિરેક્ટરની નિમણૂક કરવાની હોય, ત્યારે એવું ન કહી શકાય કે રાજ્ય મંડળીના કારોબાર પર કોઈ કાર્યાત્મક નિયંત્રણ ધરાવે છે. વધુમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે મંડળી સામે રિટ થશે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં અન્ય કેટલાક સુસંગત પ્રશ્નો ધ્યાનમાં લેવા જરૂરી છે: (૧) મંડળીની રચના કેવી રીતે કરવામાં આવી હતી; (૨) શું તે કોઈ એકાધિકાર (મોનોપોલી) સ્વરૂપ ધરાવે છે; (૩) શું મંડળીના કાર્યો વૈધાનિક કાર્યો કે જાહેર કાર્યો જેવા છે; અને (૪) શું તેને જાહેર સત્તામંડળ તરીકે દર્શાવી શકાય. કાંગડા

સેન્ટ્રલ કો–ઓપરેટિવ બેંક લિમિટેડ ઉપરોક્ત કોઈપણ કસોટી પૂર્ણ કરતી ન હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે કંપનીઝ એક્ટ અથવા કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ જેવા સામાન્ય નિયમનો કંપની અથવા મંડળીની પ્રવૃત્તિઓને રાજ્યના નિયંત્રણ હેઠળ લાવતા નથી અને કંપનીઝ એક્ટ અથવા કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટની જોગવાઈઓનો હેતુ માત્ર મંડળીનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવાનો છે તથા રાજ્ય અથવા રજિસ્ટ્રાર કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ જેવા વૈધાનિક સત્તામંડળોને મંડળીની રોજબરોજની કામગીરી સાથે કોઈ લેવાદેવા હોતી નથી.

૨૩. હું નોંધી શકું છું કે રિટ અરજી, જેમ દાખલ કરવામાં આવી છે તેમ, સામાવાળા નં. ૧–બેંકના સ્વરૂપ, લાક્ષણિકતા કે બંધારણ વિશે અથવા સામાવાળા નં. ૧–બેંક સામેની રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે કોઈ પણ પ્રકારની રજૂઆતો ધરાવતી નથી અને રિટ અરજી પોષણક્ષમ હોવાનું માની લે છે. સામાવાળાઓ દ્વારા વાંધો ઉઠાવવામાં આવતાં, રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા માત્ર મલ્ટી–સ્ટેટ કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ હેઠળ સેન્ટ્રલ રજિસ્ટ્રાર, મલ્ટી–સ્ટેટ કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા નિયંત્રણના કારણે અને વધુમાં બેંક દ્વારા લેવામાં આવેલા તમામ પગલાં આરબીઆઈના કહેવાથી કરવામાં આવ્યા છે તે કારણોસર જ વાજબી ઠેરવવામાં આવી છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, રિટ અરજદાર વતી કરવામાં આવેલી રજૂઆત એ છે કે કાર્યવાહી આરબીઆઈ અને અન્ય વૈધાનિક સત્તામંડળોના ઈશારે કરવામાં આવી હોવાથી

અને વાદગ્રસ્ત હુકમ પણ આરબીઆઈ અને ભારત સરકારના નિર્દેશો અનુસાર બેંક દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હોવાથી, સારાંશમાં, એવું કહી શકાય કે વાદગ્રસ્ત હુકમ બંધારણની કલમ ૧૨ ના દાયરામાં આવતા 'સત્તામંડળ' દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો છે.

૨૪. સામાવાળા નં. ૧–બેંક એક અલગ વ્યક્તિત્વ અને કાનૂની અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તે રાજ્ય સરકાર અથવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રચાયેલ સંસ્થા નથી. તે મલ્ટી–સ્ટેટ કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ હેઠળ સ્થપાયેલી મલ્ટી–સ્ટેટ સહકારી મંડળી છે. કોઈ કાયદા હેઠળ આરબીઆઈનું માત્ર નિયમનકારી નિયંત્રણ પૂરતું નથી. વિવિધ કસોટીઓ લાગુ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય એ સમજવાનો છે કે શું આ સંસ્થા ખરેખર સરકારની એજન્સી છે કે નહીં. જો કોઈ સંસ્થા સરકારની એજન્સી ન હોય, તો તે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "સત્તામંડળ" નથી.

૨૫. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ મૂળભૂત (પ્લેનરી) સ્વરૂપનો છે અને દેશની વડી અદાલતોને રિટ જારી કરવાની સત્તા આપે છે. સદર કલમ નીચે મુજબ વંચાય છે;

> *"૧. કલમ ૩૨ માં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, પ્રત્યેક વડી અદાલતને, જે પ્રદેશોના સંબંધમાં તે અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી હોય તે સમગ્ર પ્રદેશોમાં, તે પ્રદેશોની અંદર આવેલી કોઈપણ સરકાર*

સહિત કોઈપણ વ્યક્તિ કે સત્તામંડળને ભાગ ૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ અધિકારોના અમલ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડામસ, પ્રોહિબિશન, કો વોરન્ટો અને સરસિયારી સ્વરૂપની રિટ સહિત નિર્દેશો, હુકમો અથવા રિટ અથવા તે પૈકીની કોઈપણ જારી કરવાની સત્તા રહેશે."

૨૬. સદર કલમ જણાવે છે કે પ્રત્યેક વડી અદાલતને ભાગ ૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારોના અમલ માટે અથવા 'અન્ય કોઈપણ હેતુ' માટે કોઈપણ સત્તામંડળ સામે યોગ્ય રિટ જારી કરવાનું અધિકારક્ષેત્ર છે. સદર કલમ એમ પણ જણાવે છે કે 'કોઈપણ વ્યક્તિ' ને રિટ જારી કરી શકાય છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે તેના વિવિધ ચુકાદાઓમાં 'કોઈપણ વ્યક્તિ' અને 'અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે' શબ્દપ્રયોગોનું સ્પષ્ટીકરણ અને વિવેચન કર્યું છે.

૨૭. કલમ ૨૨૬ નું સાદું વાંચન જ દર્શાવે છે કે મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે અથવા અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે કોઈપણ વ્યક્તિ સામે પણ રિટ કે હુકમો જારી કરવાની વડી અદાલત પાસે સત્તા છે. નિર્ણય માટે જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે: શું વડી અદાલત દ્વારા બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ કોઈ સહકારી મંડળી કે જે કોઈ શંકા વિના "વ્યક્તિ" ની વ્યાખ્યામાં સમાવિષ્ટ થાય છે, તેની સામે સદર મંડળી જે વૈધાનિક જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત થતી હોય તેના અમલ માટે રિટ કે હુકમ જારી કરી શકાય?

૨૮. જ્યાં સુધી આપણા બંધારણનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી કાયદાનું શાસન સર્વવ્યાપી છે. સરકારના ત્રણ મહત્વપૂર્ણ અંગો, એટલે કે, ધારાસભા, કારોબારી અને ન્યાયતંત્ર, બંધારણ દ્વારા અથવા કાયદા દ્વારા રચાયેલ તમામ જાહેર સત્તામંડળો કાયદાના શાસનને આધીન છે. તે સ્વયંસિદ્ધ છે કે ખાનગી વ્યક્તિ કાયદા દ્વારા શાસિત થતી નથી. પ્રશ્ન એવા ઉપાયનો છે જે ખાનગી વ્યક્તિ સામે તે ખાનગી વ્યક્તિને લાગુ પડતી કાયદાની જોગવાઈઓના અમલ માટે ઉપલબ્ધ હોવો જોઈએ. કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતને સોંપવામાં આવેલ રિટ અધિકારક્ષેત્ર ચોક્કસ નાગરિકો અથવા સત્તામંડળો સામે કાનૂની જવાબદારીઓ લાગુ કરવા માટે નાગરિકોને ઉપલબ્ધ કાનૂની ઉપાયો અથવા મંચોનો વિકલ્પ નથી. રિટ અધિકારક્ષેત્ર જાહેર કાયદા (પબ્લિક લૉ) ના ક્ષેત્રમાં છે. રિટ અધિકારક્ષેત્રનું મૂળ અંગ્રેજી કાયદામાં રહેલું છે. અંગ્રેજી કાયદામાં પણ વ્યાપક ફેરફારો થયા છે જેની ચર્ચા એચ.એમ. સીરવાઈએ કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લૉ ઓફ ઈન્ડિયા, વોલ્યુમ ૨, ત્રીજી આવૃત્તિ, પાના ૧૨૨૧ થી આગળ કરી છે. વિદ્વાન લેખકે અવલોકન કર્યું છે કે:–

> *"૧૯૫૦ થી જાહેર કાયદાનો ખ્યાલ ખૂબ વિસ્તૃત થયો છે. બીજું, તેઓ દર્શાવે છે કે લેવિશમ કેસ દ્વારા મેન્ડામસની મંજૂરી પર લાદવામાં આવેલા નિયંત્રણો ટકી શકે તેમ નહોતા કારણ કે તેઓએ મેન્ડામસને જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકેના તેના આવશ્યક લક્ષણથી વંચિત કરી દીધું હતું. ખાનગી કાયદાના ઉપાયો અને જાહેર કાયદાના ઉપાયો સમાન અદાલતો દ્વારા મંજૂર કરવામાં*

આવતા હોવાથી, અદાલતો વિશેષાધિકાર રિટના જાહેર કાયદાના પાસા અને તે પાસામાંથી ઉદ્ભવતા પરિણામોની સંપૂર્ણ અસરોને સમજવામાં ધીમી હતી. આ બાબત પ્રોફેસર શ્વાર્ટ્ઝ અને પ્રોફેસર એચ.ડબલ્યુ.આર. વેડ દ્વારા પ્રશંસનીય રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. સરસિયારી, પ્રોહિબિશન અને મેન્ડામસના વિશેષાધિકાર ઉપાયોનો ઉલ્લેખ કરતાં તેઓએ લખ્યું:- "વિશેષાધિકાર ઉપાયોનું મહત્વનું પાસું એ છે કે તેઓ માત્ર જાહેર કાયદા હેઠળ આવે છે (હેબિયસ કોર્પસના અપવાદ સિવાય), તેમનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય ખાનગી અધિકારો લાગુ કરવા કરતાં સરકારી તંત્રને યોગ્ય રીતે કાર્યરત કરવાનો છે. આ એક મૂલ્યવાન 'જાહેર હિત' તત્વ રજૂ કરે છે. સરસિયારી માટેની અરજી એ, કેસનું શીર્ષક દર્શાવે છે તેમ, કોઈ જાહેર સત્તામંડળને તેની સત્તાનો અતિરેક અથવા દુરુપયોગ કરવા બદલ જવાબદાર ઠેરવવા માટે મહારાણી (ક્વીન) દ્વારા કરવામાં આવતી કાર્યવાહી છે. તેવી જ રીતે મેન્ડામસના દાવામાં મહારાણી કોઈ જાહેર ફરજના યોગ્ય પાલન માટે કહે છે. જોકે ખાનગી વ્યક્તિઓ અલબત્ત વાસ્તવિક વાદીઓ છે, કાર્યવાહીનું જાહેર સ્વરૂપ માત્ર એક ઔપચારિકતા કરતાં વિશેષ છે."

૨૯. સામાન્ય રીતે કહીએ તો મેન્ડામસનો હુકમ એ કોઈપણ વ્યક્તિ, નિગમ અથવા નીચલી અદાલત તરફ નિર્દેશિત આદેશ છે જેમાં તેમને તેમના કાર્યાલયને લગતી અને જાહેર ફરજના સ્વરૂપની હોય તેવી કોઈ વ્યવહારુ બાબત કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. સરસિયારીનો હુકમ એ નીચલી અદાલતને કોઈ કેસ અથવા બાબતની કાર્યવાહીનો રેકોર્ડ વડી અદાલતમાં મોકલવાનો નિર્દેશ આપતો હુકમ છે જેથી ત્યાં તેની સાથે કાર્યવાહી કરી શકાય. વિદ્વાન લેખકે સદર

આવૃત્તિના પાના ૧૩૨૪ પર ભારતીય કાયદાની ચર્ચા કરતી વખતે નીચે મુજબનું અવલોકન કર્યું છે:–

"જોકે, બંધારણ અમલમાં આવ્યા પછી તરત જ, કલમ ૨૨૬ ની વ્યાપક શરતો પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો જેથી એવી દલીલને સમર્થન મળે કે વડી અદાલતો માત્ર કલમમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત નિર્દેશો કે રિટ જારી કરવા પૂરતી મર્યાદિત નથી પરંતુ "અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે", એટલે કે, "મૂળભૂત અધિકારોના અમલ સિવાયના અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" "કોઈપણ વ્યક્તિ" સામે "કોઈપણ હુકમ અથવા નિર્દેશ" જારી કરી શકે છે. સંખ્યાબંધ કેસોમાં આ દલીલ નકારી કાઢવામાં આવી હતી, જ્યાં અરજદારોએ વિશેષાધિકાર રિટ જારી કરવાને સંચાલિત કરતા સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો અનુસાર જે દાદ મેળવવા હકદાર નહોતા તેવી દાદ માંગી હતી. આમ, ઈન રે નાગભૂષણ, (૧૯૫૦) મદ્રાસ ૧૧૧૯ માં, અરજદારે રાજકીય પક્ષના વિવિધ અંગો સામે મનાઈહુકમ (પ્રોહિબિશન) ની રિટ માંગી હતી. ઈન રે કહ્યુમદ્દમ થિપ્પાસ્વામી, (૧૯૫૧) ૨ એમ.એલ.જે. ૧૭૧ માં, સગીરના વાલીએ અમુક સર્વે નંબરો પર ઊભેલા વૃક્ષો કાપતા ખાનગી પક્ષકારો એવા સામાવાળાઓને રોકવા માટે મેન્ડામસની રિટ માંગી હતી. ઈન્ડિયન ટોબેકો કોર્પો. વિ. મદ્રાસ, (૧૯૫૪) મદ્રાસ ૭૫૪ માં, અરજદારે કરારના કથિત અગાઉથી ભંગ કરતા સામાવાળાઓને રોકવા માટે મેન્ડામસની માંગણી કરી હતી. આ કેસોમાં વ્યાપક દલીલ એવી હતી કે કલમ ૨૨૬ અદાલતને ખાનગી વિવાદો નક્કી કરવાનું અધિકારક્ષેત્ર પણ આપે છે. તે દલીલને ફગાવી દેતા કેસોમાંથી નીચેના સિદ્ધાંતો ઉદ્દભવે છે: (૧) કલમ ૨૨૬ નું

શાબ્દિક અર્થઘટન અભિપ્રેત હોઈ શકે નહીં કારણ કે "તે કોઈપણ વ્યક્તિને આ કલમ હેઠળ અરજી કરીને કોઈપણ દાદ મેળવવા સક્ષમ બનાવશે. કલમનું આ અર્થઘટન વ્યવહારીક રીતે સમગ્ર ન્યાયિક વ્યવસ્થા અને રાજ્યમાં ન્યાય વહીવટ માટે સ્થાપિત તંત્રને રદબાતલ કરશે." (૨) કલમ ૨૨૬ માં આંતરિક પુરાવા છે કે "કોઈપણ વ્યક્તિને" અને "કોઈપણ હેતુ માટે" શબ્દોનો શાબ્દિક અર્થઘટન થઈ શકે નહીં. કારણ કે, કલમ ૨૨૬ વડી અદાલતોને અન્ય ગમે તે સત્તા આપે છે, તે નિઃશંકપણે હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડામસ, પ્રોહિબિશન, સરસિયારી અને કો વોરન્ટો સ્વરૂપની રિટ જારી કરવાની સત્તા આપે છે. પરંતુ આ રિટ "કોઈપણ વ્યક્તિને" અને "કોઈપણ હેતુ માટે" જારી કરી શકાતી નથી. જે હેતુઓ માટે, અને જે વ્યક્તિઓને આ રિટ જારી કરી શકાય છે તે લાંબા સમયથી સુસ્થાપિત છે. તેથી, સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત સ્વરૂપની રિટ "કોઈપણ વ્યક્તિને" જારી કરવાની સત્તાનો માત્ર એવો અર્થ થઈ શકે છે કે "સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો અનુસાર જે વ્યક્તિને આવી રિટ લાગુ પડતી હોય તેને આવી રિટ જારી કરવાની સત્તા". અને "અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" શબ્દોનો અર્થ એવો થવો જોઈએ કે "અન્ય કોઈપણ હેતુ કે જેના માટે સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો અનુસાર કોઈપણ રિટ જારી થઈ શકે", "અન્ય" શબ્દ "મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે" ની વિરુદ્ધમાં વંચાય છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ઉપર (૨) માં દર્શાવેલ સિદ્ધાંતો પરથી નીચેનો સિદ્ધાંત આવશ્યકપણે આવવો જોઈએ:- (૩) હુકમો, નિર્દેશો અથવા રિટ "કોઈપણ વ્યક્તિને" અને "કોઈપણ હેતુ માટે" જારી કરવાના હોય છે, એકવાર રિટના સંદર્ભમાં આ શબ્દોનો અર્થ નક્કી થઈ જાય પછી, "હુકમો" અથવા "નિર્દેશો" ના સંદર્ભમાં તેમને અલગ અર્થ આપી શકાય નહીં. આનાથી આપણને આશ્ચર્ય પણ થવું જોઈએ નહીં. ઇંગ્લેન્ડમાં,

મેન્ડામસ, સરસિયારી અને પ્રોહિબિશનની રિટને ૧૯૩૮ માં સમાન નામના "હુકમો" દ્વારા બદલવામાં આવી હતી; કો વોરન્ટોની રિટને પહેલા કો વોરન્ટોના સ્વરૂપની માહિતી દ્વારા અને પાછળથી મનાઈહુકમ દ્વારા બદલવામાં આવી હતી – એટલે કે, કોર્ટનો હુકમ. ભારતમાં હેબિયસ કોર્પસ અને મેન્ડામસની રિટને સીઆર.પી.સી. ની કલમ ૪૯૧ અને સ્પેસિફિક રિલીફ એક્ટ, ૧૮૭૭ ની કલમ ૪૫ દ્વારા અનુક્રમે હેબિયસ કોર્પસના સ્વરૂપના "નિર્દેશો" અને મેન્ડામસના સ્વરૂપના "નિર્દેશો" દ્વારા બદલવામાં આવી હતી. એક સમયે જેને રિટ કહેવાતા તેનું વર્ણન કરવા માટે "હુકમો" અને "નિર્દેશો" શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હતો, અને ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતમાં આ પરિભાષા ઉપયોગમાં હોવાથી, સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી રિટનું વર્ણન કરવા માટે કલમ ૨૨૬ માં ત્રણેય શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. (૪) દેશના સામાન્ય કાયદા હેઠળ પક્ષકારને ઉપલબ્ધ દાવો અને અરજીના સામાન્ય ઉપાયોનું સ્થાન લેવા માટે કલમ ૨૨૬ નું અર્થઘટન થવું જોઈએ નહીં."

૩૦. પાના ૧૩૭૭ પર પેરા ૧૬.૨૮૯ માં, વિદ્વાન લેખક દ્વારા ફરીથી ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે જાહેર હોદ્દો ધરાવતી વ્યક્તિ સામે અથવા નિગમ કે નીચલી અદાલત સામે ફરજોના અમલ માટે મેન્ડામસ લાગુ પડે છે, જે તે સમયે અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા હેઠળ આવી વ્યક્તિ અથવા અદાલત પર તેના જાહેર હોદ્દાની રૂએ અથવા આવા નિગમ પર તેના કોર્પોરેટ સ્વરૂપની રૂએ સ્પષ્ટપણે બંધનકર્તા હોય. પાના ૧૩૮૩ પર લેખકે ફરીથી અવલોકન કર્યું કે જે

સમયે અમલમાં રહેલા કાયદા હેઠળ સ્પષ્ટપણે બંધનકર્તા હોય તેવી જાહેર ફરજોના પાલનને સુરક્ષિત કરવા માટે મેન્ડામસ લાયક બને છે, તેથી તે ખાનગી પક્ષકારો સામે અથવા કરાર આધારિત અધિકારોના અમલ માટે લાગુ પડશે નહીં.

૩૧. એ સાચું છે કે માત્ર એટલા માટે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટની કલમ ૫(સી)(એ) હેઠળ જોગવાઈ કર્યા મુજબ થાપણદારોના હિતોને યોગ્ય ધ્યાનમાં રાખીને બેંકિંગ સિસ્ટમના હિતમાં અથવા નાણાકીય સ્થિરતા કે સુદ્રઢ આર્થિક વિકાસના હિતમાં બેંકિંગ નીતિ ઘડે છે, તેનો અર્થ એ નથી કે બેંકિંગનો વ્યવસાય અથવા વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ કરતી સહકારી બેંકો કોઈ જાહેર કાર્ય કે જાહેર ફરજ બજાવે છે. આ તમામ બેંકિંગમાં વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ ચલાવનારાઓને લાગુ પડતા નિયમનકારી પગલાં છે અને આ કંપનીઓએ આ જોગવાઈઓ અનુસાર કાર્ય કરવાનું હોય છે, જેમાં નિષ્ફળ જવાથી કાયદામાં જ દર્શાવ્યા મુજબ ચોક્કસ પરિણામો ભોગવવા પડે છે.

૩૨. શેડ્યૂલ્ડ બેંક તરીકે બેંકિંગ વ્યવસાય કરતી સહકારી મંડળીને કોઈ વૈધાનિક અથવા જાહેર ફરજ બજાવતી સંસ્થા કે કંપની કહી શકાય નહીં. ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ માત્ર ત્યારે જ રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન બની શકે છે જ્યારે આવી સંસ્થા અથવા મંડળને કોઈપણ વૈધાનિક જવાબદારીઓ અથવા તેના પર હકારાત્મક જવાબદારી લાદતી જાહેર સ્વરૂપની આવી જવાબદારીઓ લાગુ કરવા માટે દબાણ કરવું જરૂરી બને.

૩૩. બેંકિંગની વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ કરતી સહકારી બેંકના સંબંધમાં આવી શરતો પૂર્ણ થયેલી મને જણાતી નથી.

૩૪. રિટ અરજદાર તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી શાહે અકાલકુન્નમ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદા પર મજબૂત આધાર રાખ્યો હતો. હું એ હકિકતની નોંધ લઉં છું કે સદર કેસમાં, કેરળ કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ રૂલ્સના નિયમ ૧૮૨(૫) હેઠળ સરકાર અને રજિસ્ટ્રાર, કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ દ્વારા ગૌણ સ્ટાફની નિમણૂક માટે પરીક્ષા અને ઇન્ટરવ્યુ લઈને પસંદગી અંગેની માર્ગદર્શિકા અને પ્રક્રિયા નક્કી કરતા પરિપત્રો બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા. વૈધાનિક પરિપત્રોના ઉલ્લંઘનમાં એટેન્ડર્સ/પટાવાળાની જગ્યા માટે પસંદગી પ્રક્રિયા અંગે સહકારી બેંક દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામાને રિટ અરજી દ્વારા પડકારવામાં આવ્યું હતું. વડી અદાલતે બેંક દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ જાહેરનામું રદ કર્યું હતું. આવા સંજોગોમાં બેંક સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ ગઈ હતી. સુપ્રીમ કોર્ટે એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે નિયમોના નિયમ ૧૮૨(૫) હેઠળ જારી કરાયેલા પરિપત્રો વૈધાનિક સ્વરૂપના હોવાથી અને વૈધાનિક બળ ધરાવતા હોવાથી, બેંકના જાહેરનામા સામેની રિટ અરજી પોષણક્ષમ હતી. બેંક દ્વારા કરવામાં આવતા જાહેર કાર્યો અથવા જાહેર ફરજો, જો કોઈ હોય, તે અંગે સુપ્રીમ કોર્ટના સદર ચુકાદામાં આગળ કોઈ ચર્ચા કરવામાં આવી નથી.

૩૫. ચાલો હું આયોનિક મેટાલિક્સ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં આ કોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચના ચુકાદા પર પણ નજર નાખું, જેના પર આરબીઆઈ તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ તેમજ બેંક તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ દ્વારા ભારે આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. ખાનગી બેંક સામે રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે ડિવિઝન બેન્ચના સંબંધિત અવલોકનોનો હું સંદર્ભ આપી શકું છું.

> *"૧૫૪. સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૦૧૨૦/૨૦૧૪ ના અરજદારોને આપવામાં આવેલી કારણદર્શક નોટિસનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી પણ આ જ પ્રશ્ન છે. જોકે, પ્રશ્ન એ છે કે, શું આપણે તેનું પરીક્ષણ કરી શકીએ અને સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંકને યોગ્ય રિટ, હુકમ અથવા નિર્દેશ જારી કરી શકીએ, જે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૪ ના બીજા પરિશિષ્ટમાં દર્શાવેલ શેડ્યૂલ્ડ બેંક હોવા છતાં, એક ખાનગી બેંક છે. આવી સ્થિતિ હોવાથી, શું સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ આ કોર્ટના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેશે, તેવો પ્રશ્ન છે જેને આપણે ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.*
>
> *૧૫૫. અજય હસિયા વિ. ખાલિદ મુજીબ, એ.આઇ.આર. ૧૯૮૧ એસ.સી. ૪૮૭ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે કોઈ કંપની/સોસાયટી/કોર્પોરેશનને રાજ્ય સરકારની એજન્સી અથવા અંગ તરીકે ગણી શકાય કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે કેટલીક સુસંગત કસોટીઓ નક્કી કરી હતી. આ કસોટીઓ નીચે મુજબ છે:--*

(૧) એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે જો કોર્પોરેશનની સમગ્ર શેરમૂડી સરકાર પાસે હોય તો તે કોર્પોરેશન સરકારનું અંગ કે એજન્સી હોવાનું દર્શાવવા તરફ ઘણી આગળ વધશે.

(૨) જ્યાં રાજ્યની નાણાકીય સહાય એટલી બધી હોય કે જેથી કોર્પોરેશનનો લગભગ સમગ્ર ખર્ચ પૂરો થાય, તો તે કોર્પોરેશન સરકારી લાક્ષણિકતા ધરાવતું હોવાનો અમુક સંકેત આપશે.

(૩) કોર્પોરેશન રાજ્ય દ્વારા પ્રદત્ત અથવા રાજ્ય દ્વારા સંરક્ષિત એકાધિકારનો દરજ્જો ભોગવે છે કે કેમ તે પણ એક સુસંગત પરિબળ હોઈ શકે છે.

(૪) 'ગહન અને વ્યાપક રાજ્ય નિયંત્રણ' નું અસ્તિત્વ એ સંકેત આપી શકે છે કે કોર્પોરેશન એ રાજ્યની એજન્સી અથવા અંગ છે.

(૫) જો કોર્પોરેશનના કાર્યો જાહેર મહત્વના હોય અને સરકારી કાર્યો સાથે નજીકથી સંબંધિત હોય તો તે કોર્પોરેશનને સરકારના અંગ અથવા એજન્સી તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં સુસંગત પરિબળ રહેશે.

(૬) ખાસ કરીને, જો સરકારનો કોઈ વિભાગ કોઈ કોર્પોરેશનને ટ્રાન્સફર કરવામાં આવે, તો તે કોર્પોરેશન સરકારનું અંગ અથવા એજન્સી હોવાના આ અનુમાનને સમર્થન આપતું એક મજબૂત પરિબળ બનશે.

૧૫૬ આગળ વધતાં, સુપ્રીમ કોર્ટે ઠેરવ્યું કે કોર્પોરેશન કાયદા દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું છે કે કાયદા હેઠળ બનાવવામાં આવ્યું છે તે મહત્વનું નથી. કસોટી એ છે કે શું તે સરકારનું અંગ કે એજન્સી છે અને તે કેવી રીતે બનાવવામાં આવ્યું હતું તે નહીં. સદર કેસમાં નામદાર ન્યાયાધીશોએ અવલોકન કર્યું કે સરકાર કુદરતી વ્યક્તિના અંગ અથવા એજન્સી દ્વારા કાર્ય કરી શકે છે અથવા તે તેના કાર્યો કરવા માટે કાનૂની વ્યક્તિના અંગ અથવા એજન્સીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. કસોટી એ છે કે તેને રાજ્યની એજન્સી અને અંગ ગણવામાં આવશે. એ સાચું છે કે કોર્પોરેશન એ તેના પોતાના કોર્પોરેટ માળખા સાથેનું એક વિશિષ્ટ કાનૂની અસ્તિત્વ છે અને તે અસરકારક વ્યવસાય વ્યવસ્થાપનના દ્રષ્ટિકોણથી જરૂરી તેમજ ઉપયોગી એવી ચોક્કસ સ્વાયત્તતા સાથે વ્યાપારી સિદ્ધાંતો પર તેની કામગીરી ચલાવે છે પરંતુ કોર્પોરેટ બીબામાં ઢાળવામાં આવેલી ઔપચારિક માલિકી પાછળ, વાસ્તવિકતા ઘણી અંશે સરકારની ઊંડી વ્યાપક હાજરી છે, અને વાસ્તવમાં તે સરકાર છે જે કોર્પોરેશન અથવા કાનૂની વ્યક્તિના અંગ અથવા એજન્સી દ્વારા કાર્ય કરે છે. જો સરકારનું અંગ અને એજન્સી સરકારી કાર્યો બજાવે છે તો તે કાયદાની નજરમાં એક અલગ અને સ્વતંત્ર કાનૂની એન્ટિટી હોવા છતાં બંધારણીય કાયદાના ક્ષેત્રમાં સરકાર જેવી જ મર્યાદાઓને આધીન હોવી જોઈએ. અજય હસિયાના કેસમાં (ઉપર મુજબ), સુપ્રીમ કોર્ટ નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોનું સન્માન કરવા માટે સરકારના અંગો અને એજન્સીઓની જવાબદારીઓ પર વિચાર કરી રહી હતી અને તેઓ ભારતના બંધારણના ભાગ ૩ હેઠળ ભારતના નાગરિકોને ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનો અમલ કરવા બંધાયેલા હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. જો આ બંધન ન હોત, તો સુપ્રીમ કોર્ટના મતે મૂળભૂત અધિકારો

નિરર્થક સ્વપ્ન અથવા અવાસ્તવિકતાના વચનમાં ફેરવાઈ ગયા હોત. કારણ કે લોકશાહી સમાજવાદી જાહેર સરકારના બંધારણીય દર્શનમાં સરકારને અનેક સામાજિક–આર્થિક કામગીરી હાથ ધરવાની હોય છે અને સરકારે કોર્પોરેશનના કાનૂની માધ્યમ દ્વારા કાર્ય કરવાના વ્યવહારુ ફાયદાઓને ધ્યાનમાં રાખીને અંગો અથવા એજન્સીઓની રચના કરવાનો આશરો લીધો છે જે સરકારને ખુદ નાગરિકોના મૂળભૂત અધિકારોનું પાલન કરવામાંથી મુક્તિ આપશે નહીં. મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણના સંદર્ભમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે ન્યાયિક અર્થઘટનની પ્રક્રિયા દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોને નિરર્થક અને અર્થહીન બનાવી શકાય નહીં. કારણ કે સર્વોચ્ચ અદાલતના મતે, તે મૂળભૂત અધિકારો જ છે જે નિર્દેશક સિદ્ધાંતો સાથે ભારતના બંધારણનું જીવનબળ બનાવે છે અને અર્થપૂર્ણ અને હેતુપૂર્ણ અર્થઘટન દ્વારા તેમને અસરકારક પગલાંમાં મૂકવા જોઈએ. તેથી, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જો કોઈ કોર્પોરેશન અથવા કંપની સરકારનું અંગ અથવા એજન્સી હોય, તો તેને બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં એક સત્તામંડળ ગણવું જોઈએ અને સરકારની જેમ જ મૂળભૂત અધિકારોનું પાલન કરવાની મૂળભૂત જવાબદારીને આધીન હોવું જોઈએ.

૧૫૭. હાથ પરના કેસની હકિકતો પર કસોટી નં. ૧ અને ૨ લાગુ કરતાં, બેંકની શેરમૂડી કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર પાસે છે, અથવા બેંક નાણાકીય સહાય માટે સરકાર પર નિર્ભર છે તેવું દૂરથી પણ દર્શાવવા માટે કોઈ પુરાવા રેકોર્ડ પર મૂકવામાં આવ્યા નથી. સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક રાજ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલ કોઈપણ એકાધિકારનો દરજ્જો ભોગવે છે તેવું દૂરથી પણ સૂચવવા માટે કંઈ

નથી. ચોથી કસોટીના સંબંધમાં, ગહન અને વ્યાપક રાજ્ય નિયંત્રણનું અસ્તિત્વ દર્શાવવા માટે કંઈ નથી. એટલું જ કહી શકાય કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના નિર્દેશો બેંક પર બંધનકર્તા છે. પાંચમી કસોટીના સંબંધમાં, જોકે અરજદારો તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ શ્રી શેલત દ્વારા ખૂબ જ ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે બેંકના કાર્યો જાહેર મહત્વના છે અને વધુમાં બેંક સરકારી કાર્ય સમાન એવું જાહેર કાર્ય બજાવી રહી છે તેમ કહી શકાય, છતાં ફેડરલ બેંક લિમિટેડ વિ. સાગર થોમસ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૩૩ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને આ દલીલ મહત્વહીન બની જાય છે. અમે ફેડરલ બેંક લિમિટેડ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાની થોડી વાર પછી ચર્ચા કરીશું.

૧૫૮ જાહેર મહત્વના કોર્પોરેશનના કાર્યો પર આધારિત કસોટી સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, સુપ્રીમ કોર્ટે રમણ દયારામ શેટ્ટીના કેસમાં, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૯ એસ.સી. ૧૬૨૮, ઈ.એસ. ઈવાન્સ વિ. ચાર્લ્સ ઈ. ન્યુટન, (૧૯૬૬) ૩૮૨ યુએસ ૨૯૬ અને સ્મિથ વિ. ઓલરાઈટ, (૧૯૪૩) ૩૨ યુએસ ૬૪૯ નો સંદર્ભ આપ્યો હતો, અને અવલોકન કર્યું કે ચુકાદાઓ દર્શાવે છે કે કાર્યના જાહેર અથવા સરકારી સ્વરૂપની કસોટી લાગુ કરવી સરળ નથી અને તે હંમેશા સાચા અનુમાન તરફ દોરી જતી નથી કારણ કે સરકારી પ્રવૃત્તિનો વ્યાપ વિશાળ અને વૈવિધ્યસભર છે અને માત્ર એટલા માટે કે કોઈ પ્રવૃત્તિ એવી હોઈ શકે કે જે સરકાર દ્વારા કાયદેસર રીતે હાથ ધરવામાં આવી શકે, તેનો અર્થ એ નથી કે કોર્પોરેશન જે અન્યથા એક ખાનગી સંસ્થા છે, આવી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવાના કારણે તે સરકારનું અંગ અથવા એજન્સી બની જશે.

તેથી, કસોટી લાગુ કરવામાં વધુ સાવચેતી રાખવાની છે અને એ જોવાનું છે કે શું કાર્યનું જાહેર સ્વરૂપ સરકારી લાક્ષણિકતાથી ભરેલું છે અથવા સરકાર સાથે જોડાયેલું કે ગૂંથાયેલું છે અથવા અન્ય કોઈ વધારાના પરિબળ દ્વારા મજબૂત થયેલું છે (પાના ૬૪૧ પર પેરા ૧૮ કૉલમ ૨ માં અવલોકનો જુઓ). તેથી, અમારા મતે, પાંચમી કસોટી પણ સંતોષાતી નથી.

૧૫૯. આમ, અજય હસિયા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી કસોટીઓનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી, સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક, જે એક ખાનગી બેંક છે, તેને આ કોર્ટના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન બનાવવા માટે કોઈપણ કસોટી પૂર્ણ થતી હોવાનું કહી શકાય નહીં.

૧૬૦. પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૫ એસ.સી.સી. ૧૧૧ માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ અંગેના મુદ્દા પર વિગતવાર વિચાર કર્યો હતો. અમે સુપ્રીમ કોર્ટના નીચેના અવલોકનો ટાંકીએ છીએ:

'સત્તામંડળ' શું છે અને 'અન્ય સત્તામંડળો' માં ક્યારે સમાવેશ કરી શકાય, સંદર્ભ: કલમ ૧૨

અમે આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં, 'સત્તામંડળ' ના શબ્દકોશના અર્થનો સંદર્ભ લીધો છે, જે ઘણીવાર બહુવચનમાં વપરાય છે, જેમ કે કલમ ૧૨ માં એટલે કે 'અન્ય સત્તામંડળો'.

બંધારણની કલમ ૧૨ માં વપરાયેલ શબ્દને શું અર્થ આપવો તે શોધવાનો હવે સમય છે.

બંધારણની કલમ ૧૩(૨) નો સંદર્ભ યોગ્ય છે. તે જોગવાઈ કરે છે--

> "૧૩(૨). રાજ્ય એવો કોઈ કાયદો બનાવશે નહીં જે આ ભાગ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારોને છીનવી લે અથવા ઘટાડે અને આ કલમના ઉલ્લંઘનમાં બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ કાયદો, ઉલ્લંઘનની હદ સુધી, રદબાતલ રહેશે."

કલમ ૧૩ ની કલમ (૩) 'કાયદો' ને ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાનું બળ ધરાવતા કોઈપણ વટહુકમ, હુકમ, પેટા-નિયમ, નિયમ, નિયમન, જાહેરનામું, રૂઢિ અથવા પ્રથાઓનો સમાવેશ કરતા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. અમે બંધારણ સભામાં ડૉ. બી.આર. આંબેડકરના ભાષણનો પણ સંદર્ભ લીધો છે જેમાં કલમ ૧૨ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા માંગતા હેતુને સમજાવવામાં આવ્યો છે. આરએસઈબી ના કેસમાં, બહુમતીએ એવી કસોટી સ્વીકારી હતી કે વૈધાનિક સત્તામંડળ "અન્ય સત્તામંડળો' ના અર્થમાં આવશે જો તેને પક્ષકારોને બંધનકર્તા નિર્દેશો જારી કરવાની વૈધાનિક સત્તા સોંપવામાં આવી હોય, જેની અવજ્ઞા દંડાત્મક પરિણામો લાવશે અથવા તેની પાસે કાયદાનું બળ ધરાવતા નિયમો અને નિયમનો બનાવવાની સાર્વભૌમ સત્તા હોય".

સુખદેવ સિંહના કેસમાં, એ.એન. રે, સીજે સમક્ષ ઓએનજીસી, એલઆઈસી અને આઈએફસી ને સત્તામંડળ અને તેથી 'રાજ્ય' તરીકે ગણવા માટે જે મુખ્ય કારણ પ્રવર્તતું હતું તે એ હતું કે તેમના દ્વારા ઘડવામાં આવેલા નિયમો અને નિયમનો કાયદાનું બળ ધરાવે છે. સુખદેવ સિંહના કેસમાં, મેથ્યુ જે. એ ઠેરવ્યું હતું કે આરએસઈબી ના કેસમાં નિર્ધારિત કસોટી ઓએનજીસી ના સંબંધમાં સંતોષાય છે પરંતુ એલઆઈસી અને આઈએફસી ના કિસ્સામાં તે સંતોષાતી નથી અને તેથી, તેમણે આરએસઈબી ના કેસમાં નિર્ધારિત કસોટીઓની યાદીમાં ઉમેરો કર્યો હતો, એવું અવલોકન કરીને કે જોકે એલઆઈસી અને આઈએફસી ના સંદર્ભમાં ત્રીજા પક્ષકારોને બંધનકર્તા નિર્દેશો જારી કરવા માટે કોઈ વૈધાનિક જોગવાઈઓ નથી, જેની અવજ્ઞા દંડાત્મક પરિણામો લાવશે, છતાં આ કોર્પોરેશનો (૧) કાયદા હેઠળ સ્થાપિત, (૨) જાહેર મહત્વનો વ્યવસાય ચલાવવા માટે અથવા જે લોકોના જીવન માટે મૂળભૂત છે તેને કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય ગણી શકાય. આમ, તે કાર્યાત્મક કસોટી છે જે મેથ્યુ જે. દ્વારા ઘડવામાં આવી હતી અને તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાં તેમણે કહ્યું હતું કે,

> "વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે શું દેશના હિતમાં ચલાવવો જરૂરી હોવાનું સંસદ માને છે તેવો વ્યવસાય અથવા સેવા ચલાવવા માટે વિશેષ કાયદા હેઠળ સ્થાપિત જાહેર નિગમ એ રાજ્યની એજન્સી અથવા અંગ છે અને બંધારણની કલમ ૧૩(૨) માં વ્યક્ત કરેલી મર્યાદાઓને આધીન રહેશે. રાજ્ય એક અમૂર્ત સંસ્થા છે. તે માત્ર કુદરતી અથવા કાનૂની

> વ્યક્તિઓના અંગ અથવા એજન્સી દ્વારા કાર્ય કરી શકે છે. તેથી, રાજ્ય કોર્પોરેશન દ્વારા કાર્ય કરે અને તેને રાજ્યની એજન્સી અથવા અંગ બનાવે તે ધારણામાં કંઈ વિચિત્ર નથી".

એ નોંધવું સુસંગત છે કે રાજ્યે તેના પોતાના કાર્યો કોઈ અંગ અથવા એજન્સીને સોંપવાનું પસંદ કર્યું હોવાના કારણે કાર્યાત્મક કસોટીઓ જરૂરી બની હતી, જેની ગેરહાજરીમાં તે કાર્ય તેના જાહેર મહત્વ અને લોકોના જીવન માટે મૂળભૂત હોવાના કારણે રાજ્યની પ્રવૃત્તિ હોત.

બંધારણની કલમ ૧૨ ના વિસ્તરણ પાછળનું દર્શન જેથી તેના દાયરામાં એવી સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય કે જે અન્યથા બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય ન હોત, તે પ્રખ્યાત ન્યાયશાસ્ત્રી એચ.એમ. સીરવાઈએ કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લૉ ઓફ ઈન્ડિયા (સિલ્વર જ્યુબિલી આવૃત્તિ, ભાગ ૧) માં દર્શાવ્યું છે.

> ""બંધારણનું એવું અર્થઘટન થવું જોઈએ કે શાસન સત્તા, પછી ભલે તે ગમે ત્યાં સ્થિત હોય, મૂળભૂત બંધારણીય મર્યાદાઓને આધીન હોવી જોઈએ. કલમ ૧૩(૨) હેઠળ ચોક્કસ પ્રકારની રાજ્ય કાર્યવાહી પર પ્રતિબંધ છે. વ્યક્તિગત અધિકારો પર વ્યક્તિગત આક્રમણ સામાન્ય રીતે કહીએ તો કલમ ૧૩(૨) હેઠળ આવરી લેવામાં આવતું નથી. કારણ કે, જોકે કલમ ૧૭, ૨૩ અને ૨૪ દર્શાવે છે કે

મૂળભૂત અધિકારોનું ખાનગી વ્યક્તિઓ દ્વારા ઉલ્લંઘન થઈ શકે છે અને તેમની સામે કલમ ૩૨ હેઠળ દાદ ઉપલબ્ધ થશે, તેમ છતાં, મોટાભાગે, કલમ ૧૩(૨) રાજ્યની કાર્યવાહી સામે નિર્દેશિત છે. જાહેર નિગમ રાજ્યનું સર્જન હોવાથી, તે રાજ્યની જેમ જ બંધારણીય મર્યાદાઓને આધીન છે. બે શરતો જરૂરી છે, એટલે કે, કોર્પોરેશન રાજ્ય દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું હોવું જોઈએ અને તેણે વ્યક્તિઓના બંધારણીય અધિકારો પર આક્રમણ કરવું જોઈએ" (પેરા ૭.૫૪). "મેથ્યુ જે. દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલી તર્કની લાઇન સરકારી નિયંત્રણ જાળવી રાખીને, સરકારી વિભાગોમાં થતા કામને વૈધાનિક કોર્પોરેશનોમાં સ્થાનાંતરિત કરીને મૂળભૂત અધિકારોની મોટા પાયે ચોરી અટકાવે છે. ભારતમાં કંપની કાયદો અમુક કેસોમાં કોર્પોરેટ પડદો હટાવવાની અને વાસ્તવિક કાનૂની વ્યક્તિત્વ પાછળ જોવાની મંજૂરી આપે છે. પરંતુ મેથ્યુ જે. એ એક અલગ રસ્તો અપનાવીને સમાન પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યું, એટલે કે, કલમ ૧૩(૨) ની અસરોને બહાર લાવીને" (પેરા ૭.૫૭ એ જ).

રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી શબ્દો બંધારણની કલમ ૧૨ માં ઉલ્લેખિત જોવા મળતા નથી. તેમ છતાં તેઓ બંધારણની કલમ ૧૨ ના દાયરામાં આવે છે તે સાદા કારણોસર કે જો રાજ્ય કોઈ અંગ અથવા એજન્સીની સ્થાપના કરવાનું પસંદ કરે છે અને તેને સમાન સત્તા, કાર્ય અથવા કાર્યવાહી સોંપે છે જે અન્યથા તે પોતે ઉપયોગમાં લેત અથવા હાથ ધરત, તો આવું અંગ અથવા એજન્સી રાજ્યની જેમ જ બંધારણીય અને જાહેર કાયદાની મર્યાદાઓને

આધીન શા માટે ન હોવી જોઈએ તેનું કોઈ કારણ નથી. વિવિધ ન્યાયિક ચુકાદાઓમાં, જે પૈકીના કેટલાકની અમે સમીક્ષા કરી છે, કાનૂની અસ્તિત્વ ધરાવતી કોઈપણ કંપની, કોર્પોરેશન, સોસાયટી અથવા અન્ય કોઈપણ એન્ટિટીને જો તે રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી માનવામાં આવી હોય, તો તે માત્ર રાજ્યનું અલ્ટર ઈગો (બીજું સ્વરૂપ), ડબલ અથવા પ્રોક્સી અથવા અંગ અથવા સંતાન અથવા લઘુ-અવતાર અથવા પ્રતિનિધિ સર્જન અથવા સરોગેટ વગેરે કોઈપણ નામથી ઓળખાતું હોય તેવું જણાયા પછી જ માનવામાં આવ્યું છે. ટૂંકમાં, ઉપલબ્ધ સાધન સામગ્રી એવી સંસ્થાને માત્ર કાયદેસર રીતે અને બાહ્ય રીતે પહેરેલો માસ્ક અથવા પડદો ધારણ કરેલી હોવાનું ઠેરવવા માટે વાજબી હોવી જોઈએ, જેને હટાવવાથી વેશપલટો કરેલા રાજ્યનું સાચું સ્વરૂપ ભૂંસી શકાતું નથી. તો તે રાજ્યનું એક અંગ અથવા એજન્સી છે.

રાજ્યના 'અંગ અથવા એજન્સી' અને 'અન્ય સત્તામંડળો' વચ્ચેનો આ મૂળભૂત અને આવશ્યક તફાવત છે જેને ધ્યાનમાં રાખવો પડશે. કલમ ૧૨ હેઠળ 'અન્ય સત્તામંડળો' શબ્દપ્રયોગના અર્થમાં આવવા માટે સત્તામંડળ પોતાની રીતે (સુઈ જેનરિસ) એક સત્તામંડળ હોવું જોઈએ. કાનૂની એન્ટિટી, સત્તામંડળ હોવા છતાં, રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી હોવાની કસોટી પણ સંતોષી શકે છે જે સંજોગોમાં આવા સત્તામંડળને રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી ગણી શકાય પરંતુ તેનાથી ઊલટું નહીં.

અમે અમારા તારણો નીચે મુજબ સારાંશિત કરીએ છીએ:-

(૧) કાનૂની એન્ટિટીને માત્ર રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી ગણવાથી તે આપોઆપ કલમ ૧૨ માં 'અન્ય સત્તામંડળો' ના અર્થમાં એક સત્તામંડળ બની જતી નથી. સત્તામંડળ બનવા માટે, તે સંસ્થા કાયદા દ્વારા અથવા કાયદા હેઠળ રચાયેલી હોવી જોઈએ અને જનતા પ્રત્યે જવાબદારી અને જવાબદારીઓ સાથે કાર્ય કરતી હોવી જોઈએ. વધુમાં, સંસ્થા બનાવતા કાયદાએ તે સંસ્થાને કાયદો બનાવવાની અથવા અન્ય લોકો સાથેના તેના સંબંધો અથવા અન્ય લોકોની બાબતો, તેમના અધિકારો, ફરજો, જવાબદારીઓ અથવા અન્ય કાનૂની સંબંધોને સંચાલિત કરતા કલમ ૧૩(૨) ના અર્થમાં કાયદા સમાન બંધનકર્તા નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા આપી હોવી જોઈએ. જો કાયદા હેઠળ બનાવવામાં આવેલ હોય, તો સંસ્થાને આવી સત્તાઓ આપતો અન્ય કોઈ કાયદો હોવો જોઈએ. બંને કિસ્સાઓમાં, તેને એવા કાર્યો સોંપવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ જે સરકારી હોય અથવા જાહેર મહત્વના હોવાને કારણે અથવા લોકોના જીવન માટે મૂળભૂત હોવાને કારણે અને તેથી સરકારી હોવાને કારણે તેની સાથે નજીકથી સંકળાયેલા હોય. આવું સત્તામંડળ રાજ્ય હશે, કારણ કે, જે રાજ્યની સત્તાઓ અથવા વિશેષાધિકારો ભોગવે છે તેણે રાજ્યની મર્યાદાઓ અને જવાબદારીઓને પણ આધીન રહેવું જોઈએ. આ મજબૂત વૈધાનિક સ્વાદ અને બંધારણીય અથવા વૈધાનિક સત્તાના સ્પષ્ટ સંકેતો, અને લોકોના મૂળભૂત અધિકારોને નુકસાન પહોંચાડવા માટે કાર્ય કરવાની તેની ક્ષમતા અથવા સક્ષમતા છે, જે તેને સત્તામંડળ બનાવે છે; જોકે આપેલ કેસમાં, હકિકતો અને સંજોગોના આધારે, કોઈ સત્તામંડળ રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી પણ હોઈ શકે છે અને તે હદ સુધી તેઓ એકબીજાને આચ્છાદિત કરી શકે છે. અજય હસિયા માં કસોટીઓ ૧, ૨ અને ૪ સરકારી માલિકી અથવા

નિયંત્રણ નક્કી કરવા સક્ષમ બનાવે છે. કસોટીઓ ૩, ૫ અને ૬ 'કાર્યાત્મક' કસોટીઓ છે. કસોટીઓ રજૂ કરનારે પોતે તે કસોટીઓની સુસંગતતા સૂચવતા શબ્દોનો ઉપયોગ એ શોધવા માટે કર્યો હતો કે કોઈ સંસ્થા રાજ્યનું અંગ કે એજન્સી છે કે નહીં. કમનસીબે તે પછી કોઈ સત્તામંડળ રાજ્ય છે કે નહીં તેની ચકાસણી માટે આ કસોટીઓ સુસંગત માનવામાં આવી હતી અને આ ભૂલ રાજ્યના 'અંગ અને એજન્સી' અને 'સત્તામંડળ' વચ્ચેના તફાવતને અજાણતા અને વિચાર્યા વિના અવગણવાને કારણે થઈ છે. અમારા મતે, અને 'સત્તામંડળ' જે અર્થ ધરાવે છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને, કોઈ સંસ્થા 'સત્તામંડળ' છે કે નહીં તે પ્રશ્નનો જવાબ અજય હસિયા કસોટીઓ લાગુ કરીને આપી શકાતો નથી.

(૨) અજય હસિયાના કેસમાં નિર્ધારિત કસોટીઓ કોઈ સંસ્થા રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી છે કે નહીં તે નક્કી કરવાના હેતુ માટે સુસંગત છે. તમામ કસોટીઓનો હકારાત્મક જવાબ આપવો જરૂરી નથી કે એક કે બે કસોટીઓનો હકારાત્મક જવાબ પૂરતો નથી. જો જરૂર પડે તો સંબંધિત સંસ્થાનો વેશપલટો કરતો માસ્ક હટાવીને અથવા પડદો તોડીને, શાસન સત્તાના વાસ્તવિક સ્ત્રોતને ઓળખવામાં આવા પરિબળોની આવશ્યકતા અને જબરજસ્ત પ્રકૃતિના આધારે તે એક અથવા વધુ સુસંગત પરિબળોના સંયોજન પર નિર્ભર રહેશે. જ્યારે કોઈ સંસ્થા સ્વતંત્ર કાનૂની અસ્તિત્વ ધરાવે છે, ત્યારે તેને રાજ્ય તરીકે ગણવામાં આવે તે પહેલાં, આવો દાવો કરનાર વ્યક્તિએ સરકારની છાયા જેવી હાજરી અથવા સરકારનું ઊંડું અને વ્યાપક નિયંત્રણ કોર્ટ સમક્ષ સાબિત કરવું પડશે જેથી તેને રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી ગણી શકાય.

(ભારપૂર્વક જણાવેલ છે)"

૧૬૧. જાત્યપાલ સિંહ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૧૩) ૬ એસ.સી.સી. ૪૫૨ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે કોઈ સંસ્થા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ હેઠળ રાજ્યની વ્યાખ્યામાં આવે છે કે કેમ તે વિચારવા માટેની કસોટીઓનો પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો.

૧૬૨. રમણ દયારામ શેટ્ટી વિ. ઈન્ટરનેશનલ એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઈન્ડિયા, (૧૯૭૯) ૩ એસ.સી.સી. ૪૮૯ માં જણાવ્યા મુજબ, કોર્પોરેશન સરકારનું અંગ કે એજન્સી ક્યારે ગણાશે તે નક્કી કરવા માટે રજૂ કરાયેલી કસોટીઓ નીચે મુજબ સંક્ષિપ્ત કરવામાં આવી હતી:

"(૧) એક બાબત સ્પષ્ટ છે કે જો કોર્પોરેશનની સમગ્ર શેરમૂડી સરકાર પાસે હોય, તો તે કોર્પોરેશન સરકારનું અંગ કે એજન્સી હોવાનું દર્શાવવા તરફ ઘણી આગળ વધશે.

(૨) જ્યાં રાજ્યની નાણાકીય સહાય એટલી બધી હોય કે જેથી કોર્પોરેશનનો લગભગ સમગ્ર ખર્ચ પૂરો થાય, તો તે કોર્પોરેશન સરકારી લાક્ષણિકતાથી ભરેલું હોવાનો અમુક સંકેત આપશે.

(૩) કોર્પોરેશન રાજ્ય દ્વારા પ્રદત્ત અથવા રાજ્ય દ્વારા સંરક્ષિત એકાધિકારનો દરજ્જો ભોગવે છે કે કેમ તે પણ એક સુસંગત પરિબળ હોઈ શકે છે.

(૪) ગહન અને વ્યાપક રાજ્ય નિયંત્રણનું અસ્તિત્વ એ સંકેત આપી શકે છે કે કોર્પોરેશન એ રાજ્યની એજન્સી અથવા અંગ છે.

(૫) જો કોર્પોરેશનના કાર્યો જાહેર મહત્વના હોય અને સરકારી કાર્યો સાથે નજીકથી સંકળાયેલા હોય, તો તે કોર્પોરેશનને સરકારના અંગ અથવા એજન્સી તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં સુસંગત પરિબળ રહેશે.

(૬) ખાસ કરીને, જો સરકારનો કોઈ વિભાગ કોઈ કોર્પોરેશનને તબદીલ કરવામાં આવે, તો તે કોર્પોરેશન સરકારનું અંગ અથવા એજન્સી હોવાના આ અનુમાનને સમર્થન આપતું એક મજબૂત પરિબળ બનશે."

૧૬૩. રમણ દયારામ શેટ્ટી (ઉપર મુજબ) માં ઉપરોક્ત તારણનું સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા સતત પાલન કરવામાં આવ્યું છે, જે બિસ્વાસ (ઉપર મુજબ) ના ચુકાદાના ફકરા ૩૧ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. ફકરો ૩૧ નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૩૧. રમણ માં નિર્ધારિત કલમ ૧૨ માં 'રાજ્ય' ની વ્યાખ્યામાં કોઈ સંસ્થા આવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટેની કસોટીઓ, અજય હસિયા માં બંધારણીય બેન્ચની મંજૂરી સાથે, આ વિષય પર ન્યાયિક રીતે ઘડવામાં આવેલા અનુગામી ન્યાયશાસ્ત્રીય સુપરસ્ટ્રક્ચરનો મુખ્ય આધારસ્તંભ બનાવે છે, જે ટાંકવામાં આવેલા સત્તાવાર ચુકાદાઓની કાલક્રમિક વિચારણા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે."

૧૬૪. ચુકાદાના અનુગામી ફકરાઓમાં કલમ ૧૨ માં આપ્યા મુજબ, કોઈ ચોક્કસ એન્ટિટી અન્ય સત્તામંડળની વ્યાખ્યામાં આવે છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટેની સીમારેખાઓને વધુ વ્યાખ્યાયિત કરવાના પ્રયાસો નોંધવામાં આવ્યા છે. બંધારણીય બેન્ચના આખરી તારણો ફકરા ૩૯ અને ૪૦ માં નીચે મુજબ નોંધાયેલા છે:--

"૩૯. ન્યાયિક એરણ પર તાજો જ ચુકાદો મૈસૂર પેપર મિલ્સ લિમિટેડ વિ. મૈસૂર પેપર મિલ્સ ઓફિસર્સ એસોસિએશન, (૨૦૦૨) ૨ એસ.સી.સી. ૧૬૭ નો છે, જે ૧૯૬૭ માં રાજસ્થાન ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડના નિર્ણયથી શરૂ કરીને વર્તમાન સમય સુધીના વિચારના સાતત્ય તરીકે આપણે જે જોયું છે તેનું યોગ્ય રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. તેમાં ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે સરકાર દ્વારા મોટા પાયે નાણાં પૂરા પાડવામાં આવતી અને નાણાકીય રીતે નિયંત્રિત, સરકારના કહેવાથી નિયુક્ત અને દૂર કરી શકાય તેવા ડિરેક્ટર મંડળ દ્વારા સંચાલિત અને સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ જાહેર હિતના મહત્વપૂર્ણ કાર્યો કરતી કંપની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં 'એક સત્તામંડળ' છે.

૪૦. આખરે જે ચિત્ર ઉભરી આવે છે તે એ છે કે અજય હસિયા માં ઘડવામાં આવેલી કસોટીઓ સિદ્ધાંતોનો કોઈ જડ સમૂહ નથી કે જેથી જો કોઈ સંસ્થા તે પૈકીના કોઈપણ એકમાં આવી જાય તો તેણે, કલ્પના મુજબ, કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય ગણવું જ જોઈએ. દરેક કેસમાં પ્રશ્ન એ રહેશે કે, શું સ્થાપિત સંયુક્ત હકિકતોના પ્રકાશમાં, સંસ્થા નાણાકીય, કાર્યાત્મક અને વહીવટી રીતે સરકાર દ્વારા પ્રભાવિત છે અથવા તેના નિયંત્રણ હેઠળ છે.

આવું નિયંત્રણ પ્રશ્ન હેઠળની સંસ્થા માટે ચોક્કસ હોવું જોઈએ અને વ્યાપક હોવું જોઈએ. જો આ જણાય તો સંસ્થા કલમ ૧૨ હેઠળ રાજ્ય છે. બીજી બાજુ, જ્યારે નિયંત્રણ માત્ર નિયમનકારી હોય, પછી ભલે તે કાયદા હેઠળ હોય કે અન્યથા, તે સંસ્થાને રાજ્ય બનાવવામાં ઉપયોગી થશે નહીં."

૧૬૫. અમારા મતે, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૪ હેઠળની શેડ્યૂલ્ડ બેંકો પૈકીની એક તરીકે સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંકના કાર્યોને સરકારી અથવા આવશ્યક જાહેર મહત્વના અથવા સરકારી કાર્યો સાથે નજીકથી સંકળાયેલા અથવા લોકોના જીવન માટે મૂળભૂત અને સામાન્ય જનતા પ્રત્યેની ફરજો અને જવાબદારીઓ તરીકે ગણી શકાય નહીં. રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ યોગદાન અથવા શેરહોલ્ડિંગ વિના પોતાના ભંડોળ એકત્ર કરવા માટે બેંક પાસે પોતાના સંસાધનો છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે કે તેનું પોતાનું ડિરેક્ટર મંડળ છે. તે બેંકિંગ વ્યવસાયમાં અન્ય કોઈપણ ખાનગી કંપનીની જેમ કાર્ય કરે છે.

૧૬૬. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, ફેડરલ બેંક લિમિટેડ વિ. સાગર થોમસ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૩૩ ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદા પર નજર નાખવી અમારા માટે લાભદાયી રહેશે. સદર કેસમાં, સામાવાળા નં. ૧ ફેડરલ બેંકમાં બ્રાન્ચ મેનેજર તરીકે કામ કરતા હતા. ગેરવર્તણૂકના કેટલાક આરોપો અંગે શિસ્તભંગની તપાસનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોવાથી તેમને ૨૯ મે ૧૯૮૨ ના રોજ સસ્પેન્ડ કરવામાં આવ્યા હતા. તપાસ અધિકારીએ તેમને આરોપોમાં દોષિત ઠેરવ્યા અને આખરે બરતરફીની સજા ફટકારી. સામાવાળા નં. ૧ એ હાઇકોર્ટમાં રિટ અરજી દાખલ કરીને પોતાની

બરતરફીને પડકારી હતી. અપીલકર્તા બેંક દ્વારા રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા સામે પ્રાથમિક વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, એમ કહીને કે તે એક ખાનગી બેંક છે અને ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય અથવા તેની એજન્સી કે અંગ નથી. જોકે, હાઈકોર્ટના વિદ્વાન સિંગલ જજે શોધી કાઢ્યું કે ફેડરલ બેંક જાહેર ફરજ બજાવતી હતી, અને તેથી, તે કલમ ૧૨ ના અર્થમાં 'અન્ય સત્તામંડળ' ની વ્યાખ્યા હેઠળ આવરી લેવામાં આવશે, અને તેથી, રિટ અરજી પોષણક્ષમ હતી. વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ હુકમ સામે અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને અપીલ પણ ફગાવી દેવામાં આવી હતી. ફેડરલ બેંકે અપીલ ફગાવી દેતા હાઈકોર્ટના હુકમને સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ પડકાર્યો હતો. અપીલ પર સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ વિચારણા માટે આવેલો પ્રશ્ન એ હતો કે શું અપીલકર્તા બેંક ખાનગી સંસ્થા હતી કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ રાજ્ય અથવા કાનૂની કે અન્ય સત્તામંડળોની વ્યાખ્યામાં આવતી હતી.

૧૬૭. સુપ્રીમ કોર્ટના ફકરા ૨૬ થી ૩૩ માં સમાવિષ્ટ અવલોકનો નોંધવા યોગ્ય છે:

"૨૬. કોઈપણ વેપાર અથવા વ્યવસાય ચલાવવાના હેતુઓ માટે કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલી કંપની એ આજીવિકા મેળવવા અને આવી પ્રવૃત્તિઓમાંથી નફો મેળવવા માટેનું એક ખાનગી સાહસ છે. બેંકિંગ પણ એક પ્રકારનો વ્યવસાય અને વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ છે, તેની પાછળનો પ્રાથમિક હેતુ વળતર અને નફો મેળવવાનો કહી શકાય. પ્રાચીન કાળથી, આવી પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય રીતે વ્યક્તિઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. તે કંપનીની ખાનગી બાબત છે જોકે

રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકોનો કેસ અલગ સ્તર પર રહે છે. એવી પણ કંપનીઓ હોઈ શકે છે, જેમાં મોટાભાગની શેરમૂડી રાજ્યના ભંડોળમાંથી આપવામાં આવી હોય અને તે બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને કંપનીના કારોબારનું સંચાલન કરવામાં રાજ્યની વધુ ભાગીદારી અથવા પ્રભાવશાળી ભાગીદારી હોઈ શકે છે. પરંતુ વર્તમાન કેસમાં અમારે એવી બેંકિંગ કંપની સાથે કામ પાર પાડવાનું છે જે રાજ્ય દ્વારા કોઈપણ યોગદાન અથવા શેરહોલ્ડિંગ વિના પોતાના ભંડોળ એકત્ર કરવા માટે પોતાના સંસાધનો ધરાવે છે. તેની પાસે તેના શેરધારકો દ્વારા ચૂંટાયેલ પોતાનું ડિરેક્ટર મંડળ છે. તે બેંકિંગ વ્યવસાયમાં અન્ય કોઈપણ ખાનગી કંપનીની જેમ કોઈપણ એકાધિકાર દરજ્જો ધરાવ્યા વિના કાર્ય કરે છે. પાંચ લાખની મૂડી સાથે બેંકિંગ વ્યવસાય કરતી કોઈપણ કંપની શેડ્યૂલ્ડ બેંક બની જશે. તેમ છતાં, વિવિધ બેંકો દ્વારા ચલાવવામાં આવતી એકંદર બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ સામાન્ય રીતે દેશના અર્થતંત્ર પર કોઈ શંકા વિના અસર અને પ્રભાવ ધરાવે છે. શેરધારકો અને થાપણદારોના નાણાં આવી કંપનીઓ પાસે હોય છે, જેઓ બેંકિંગ પ્રવૃત્તિ ચલાવે છે. બેંકો ચોક્કસ સમયે કોઈપણ આપેલા વ્યાજ દરે ઉધાર લેનારાઓને ધિરાણ આપે છે. તેઓ જામીનગીરીઓ સામે લોન ધીરે છે. તેથી, ખુદ કંપની, શેરધારકો, થાપણદારોના હિતમાં તેમજ રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રની યોગ્ય નાણાકીય સમતુલા જાળવવા માટે આવી પ્રવૃત્તિઓ પર નિયમનકારી નિયંત્રણ રાખવું સ્વાભાવિક રીતે જરૂરી છે. બેંકિંગ કંપનીઓની સ્થાપના રાજ્યના અર્થતંત્રના નિર્માણના હેતુઓ માટે કરવામાં આવી નથી, બીજી બાજુ આવી ખાનગી કંપનીઓ સ્વેચ્છાએ તેમના પોતાના હેતુઓ અને હિત માટે સ્થપાઈ છે પરંતુ તેમની પ્રવૃત્તિઓ નિયંત્રણ હેઠળ રાખવામાં આવે છે જેથી તેમની પ્રવૃત્તિઓ અવળે રસ્તે ન જાય અને સામાન્ય રીતે

અર્થતંત્રને નુકસાન ન પહોંચાડે. ખાનગી બેંકિંગ કંપનીએ તેને પ્રાપ્ત તમામ સ્વતંત્રતા સાથે એવી રીતે કાર્ય કરવું પડે છે કે જેથી તે રાજ્યની નાણાકીય નીતિઓ સાથે સંઘર્ષમાં ન આવે અથવા તેની વિરુદ્ધ ન હોય અને આવા હેતુઓ માટે, રિઝર્વ બેંક દ્વારા માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડવામાં આવે છે જેથી તેના વ્યવસાયને ચલાવવામાં યોગ્ય નાણાકીય શિસ્ત જળવાઈ રહે. આવી નાણાકીય શિસ્તનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે, જો જરૂર પડે તો, ક્યારેક કંપનીનું સંચાલન પણ પોતાના હસ્તક લઈ શકાય છે. તેમ છતાં, અગાઉ અવલોકન કર્યા મુજબ, આ તમામ નિયંત્રણ રાખવા અને માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડવા માટેના નિયમનકારી પગલાં છે અને કંપનીના કારોબાર પર ભાગીદારીપૂર્ણ પ્રભુત્વ કે નિયંત્રણ નથી. સામાન્ય રીતે અન્ય કંપનીઓ માટે કે જે અન્ય વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે છે, જેમ કે ઉત્પાદન, અન્ય ઉદ્યોગો અથવા કોઈપણ વ્યવસાય, કંપનીઝ એક્ટની જોગવાઈઓ હેઠળ આવા નિયંત્રણો પૂરા પાડવામાં આવે છે, જેમ અગાઉ દર્શાવેલ છે. ત્યાં પણ, મુખ્ય વિચારણા એ છે કે ખુદ કંપની તેના પોતાના ગેરવહીવટને કારણે ડૂબી ન જાય અથવા તે કારણસર શેરધારકો કે સામાન્ય જનતાનું હિત જોખમાય નહીં. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ આવા હિતની કાળજી લેવા ઉપરાંત, ખાનગી કંપનીઓના કારોબાર અને સંચાલનને નિયંત્રિત કરવાનો રાજ્યનો અન્ય કોઈ હિત હોતો નથી. ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેશન) એક્ટ, ૧૯૫૧ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ઉદ્યોગોના સંબંધમાં એ કાળજી લેવામાં આવે છે કે તેમનું ઉત્પાદન જે અર્થતંત્ર માટે મહત્વપૂર્ણ છે તે ઘટી ન જાય છતાં વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિ આવી કંપનીઓ અથવા કોર્પોરેશનો દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે જે ઉદ્યોગસાહસિકો/કંપનીઓની માત્ર ખાનગી પ્રવૃત્તિ જ રહે છે.

૨૭. આવી ખાનગી કંપનીઓ સામાન્ય રીતે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેશે નહીં. પરંતુ અમુક સંજોગોમાં આવી ખાનગી સંસ્થાઓ અથવા વ્યક્તિઓને રિટ જારી થઈ શકે છે કારણ કે એવા કાયદા હોઈ શકે છે જેનું ખાનગી કંપનીઓ સહિત તમામે પાલન કરવું જરૂરી હોય. ઉદાહરણ તરીકે, ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ડિસ્પ્યુટ્સ એક્ટ, મિનિમમ વેજીસ એક્ટ, ફેક્ટરીઝ એક્ટ જેવા કેટલાક કાયદાઓ છે અથવા યોગ્ય પર્યાવરણ જાળવવા માટે જેમ કે એર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૮૧ અથવા વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૭૪ વગેરે અથવા સમાન પ્રકૃતિના કાયદાઓ છે જે આવી ખાનગી સંસ્થાઓ પર કાયદાકીય રીતે અમુક ફરજો અને જવાબદારીઓ લાદે છે જેનું પાલન કરવા માટે તેઓ બંધાયેલા છે. જો તેઓ આવી વૈધાનિક જોગવાઈનું ઉલ્લંઘન કરે છે તો તે જોગવાઈઓના પાલન માટે ચોક્કસપણે રિટ જારી કરવામાં આવશે. દાખલા તરીકે, જો કોઈ ખાનગી નોકરીદાતા ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ડિસ્પ્યુટ્સ એક્ટ હેઠળ સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘનમાં તેના કર્મચારીની સેવા સમાપ્ત કરે છે, તો અસંખ્ય કેસોમાં વડી અદાલતે હસ્તક્ષેપ કર્યો છે અને તે સંબંધમાં ખાનગી સંસ્થાઓ અને કંપનીઓને રિટ જારી કરી છે. પરંતુ રિટ જારી કરવામાં મુશ્કેલી ત્યાં ઊભી થઈ શકે છે જ્યાં ખાનગી સંસ્થા દ્વારા કોઈપણ વૈધાનિક જોગવાઈનું બિન-પાલન અથવા ઉલ્લંઘન ન થયું હોય. તે સંજોગોમાં રિટ બિલકુલ જારી કરી શકાતી નથી. ઉપલબ્ધ હોય તેવા અન્ય ઉપાયોનો આશરો લેવો પડી શકે છે.

૨૮. અજય હસિયા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં ગણાવેલા અને રામના (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં પછીના નિર્ણયોમાં તથા પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ

(ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા મંજૂર કરાયેલા છ પરિબળોને વર્તમાન કેસની હકિકતો પર લાગુ કરી શકાય છે અને જોઈ શકાય છે કે તે કસોટીઓ અપીલકર્તા બેંકને લાગુ પડે છે કે નહીં. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, અપીલકર્તા બેંકની શેરમૂડી સરકાર દ્વારા બિલકુલ ધરાવવામાં આવતી નથી કે રાજ્ય દ્વારા કોઈ નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવતી નથી, કંપનીનો લગભગ સમગ્ર ખર્ચ પૂરો કરી શકે તેવું કંઈ કહેવા જેવું નથી. ત્રીજી કસોટી પણ પૂર્ણ થતી નથી કારણ કે અપીલકર્તા બેંક કોઈ એકાધિકાર દરજ્જો ભોગવતી નથી કે તેને રાજ્યનું રક્ષણ ધરાવતી સંસ્થા કહી શકાય નહીં. જ્યાં સુધી અપીલકર્તા બેંકની બાબતો પરના નિયંત્રણનો સંબંધ છે, તેનું સંચાલન તેના શેરધારકો દ્વારા ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટર મંડળ દ્વારા કરવામાં આવે છે. કોઈ સરકારી એજન્સી કે અધિકારી અપીલકર્તા બેંકના કારોબાર સાથે જોડાયેલા નથી કે તે પૈકી કોઈ પણ ડિરેક્ટર મંડળના સભ્ય નથી. ખાનગી બેંકિંગ કંપનીની સામાન્ય કામગીરીમાં રાજ્ય કે તેના સત્તામંડળોની કોઈ ભાગીદારી કે દખલગીરી હોતી નથી. નાણાકીય અને વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરતા કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા છે જેથી નાણાકીય સમતુલા જાળવી શકાય અને બેંકિંગના વ્યવસાયમાં સામેલ આવી કંપનીઓ અથવા સંસ્થાઓની ખરાબ કામગીરીથી તે ખોરવાઈ ન જાય. દેશમાં સ્વસ્થ આર્થિક વાતાવરણ જાળવવાના હેતુઓ માટે આ નિયમનકારી પગલાં છે. આવા નિયમનકારી પગલાં અન્ય કંપનીઓ તેમજ મહત્વની ચીજવસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરતા ઉદ્યોગો માટે પણ પૂરા પાડવામાં

આવે છે. અન્યથા આ સંપૂર્ણપણે ખાનગી વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓ છે. એ નોંધવું જરૂરી છે કે આવી સુપરવાઈઝરી તકેદારી કાયદા હેઠળ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા રાખવામાં આવે છે કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા તેનાથી ભાગ્યે જ કોઈ ફરક પડે છે. જો તે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાના સ્થાને કેન્દ્ર સરકાર પાસે હોત તો પણ કોઈ ફરક પડ્યો ન હોત, તેથી, ઓલ ઈન્ડિયા બેંક એમ્પ્લોઇઝ એસોસિએશન (ઉપર મુજબ) ના નિર્ણય પર આધારિત દલીલ સામાવાળાના કેસને આગળ વધારતી નથી. માત્ર કંપનીની ખરાબ કામગીરીના કિસ્સામાં જ થાપણદારો, શેરધારકો અથવા ખુદ કંપનીના હિતનું રક્ષણ કરવા અથવા કંપનીને મુશ્કેલીમાંથી બહાર લાવવામાં મદદ કરવા માટે આવી સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. સામાન્ય કામગીરીના સમયમાં સામાન્ય રીતે નાણાકીય નીતિઓને અનુરૂપ બાબતો સરળતાથી ચાલે તે જોવાના હેતુથી રૂટિન નિરીક્ષણો વગેરે સિવાય આવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતા નથી.

૨૯. બેંકિંગનો વ્યવસાય કરતી આવી અનેક કંપનીઓ છે. એવું કંઈ નથી જેને સરકારી કાર્યોની નજીક કહી શકાય. તે એક અથવા બીજા સ્વરૂપમાં વ્યક્તિઓ દ્વારા અથવા તેમના જૂથ દ્વારા ચલાવવામાં આવતો જૂનો વ્યવસાય છે. વ્યવસાયમાં થતું નુકસાન તેમનું છે તેમજ નફો પણ તેમનો છે. કોઈપણ વ્યવસાય અથવા વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ, પછી ભલે તે બેંકિંગ હોય, મેન્યુફેક્ચરિંગ યુનિટ હોય અથવા સંસાધનો, રોજગાર, ઉત્પાદન પેદા કરતી અને નાણાંના પરિભ્રમણમાં પરિણમતી અન્ય કોઈપણ પ્રકારના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત હોય, તે નિઃશંકપણે એવી છે કે જેની સામાન્ય રીતે દેશના અર્થતંત્ર પર અસર પડે છે. પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિઓને જાહેર સ્વરૂપની ફરજો, કાર્યો બજાવવાની શ્રેણીમાં

આવતી પ્રવૃત્તિ તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાતી નથી. આમ આ કેસ અજય હસિયા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં ગણાવેલ કેસોની પાંચમી શ્રેણીમાં આવતો નથી. ફરીથી આપણે જોઈએ છીએ કે અપીલકર્તા દ્વારા ચલાવવામાં આવતી પ્રવૃત્તિ એવી નથી કે જે અગાઉ સરકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવતી હોય અને અપીલકર્તા કંપનીને તબદીલ કરવામાં આવી હોય. દલીલ ખાતર જો એવું માની લેવામાં આવે કે અજય હસિયા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં આપ્યા મુજબ એક અથવા બીજી કસોટી આકર્ષિત થઈ શકે છે, તો તે પોતાનામાં એવું ઠેરવવા માટે પૂરતું નથી કે તે રાજ્યની એજન્સી છે અથવા જાહેર સ્વરૂપના કાર્યો કરતી કંપની છે. આ સંદર્ભમાં, પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં અગાઉ ટાંકવામાં આવેલા અવલોકનો પણ સુસંગત રહેશે.

૩૦. હવે આપણે બે નિર્ણયો એટલે કે અંદી મુક્ત (ઉપર મુજબ) અને યુ.પી. સ્ટેટ કો–ઓપરેટિવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેંક લિ. (ઉપર મુજબ) પર વિચાર કરી શકીએ છીએ જેના પર અપીલકર્તા કંપની સામે રિટ થશે તેવું દર્શાવવા માટે સામાવાળાઓ વતી ઘણો આધાર રાખવામાં આવ્યો છે. જ્યાં સુધી યુ.પી. સ્ટેટ કો–ઓપરેટિવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેંક લિ. (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં નિર્ણયનો સંબંધ છે, તે સંપૂર્ણપણે અલગ સ્તર પર રહે છે અને અમે તેની અગાઉ વિગતવાર ચર્ચા કરી છે.

૩૧. અન્ય કેસ જેના પર ભારે આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તે અંદી મુક્ત (ઉપર મુજબ) છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે એવું ઠેરવવામાં આવ્યું છે કે જાહેર ફરજ બજાવતી, અસરગ્રસ્ત પક્ષ પ્રત્યે હકારાત્મક જવાબદારી ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા

સત્તામંડળને મેન્ડામસ જારી કરી શકાય છે. રિટ અરજી પોષણક્ષમ હોવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કારણ કે જે શિક્ષકની સેવાઓ સંસ્થા દ્વારા સમાપ્ત કરવામાં આવી હતી તે યુનિવર્સિટી સાથે સંલગ્ન હતી અને ઓર્ડિનન્સ દ્વારા સંચાલિત હતી, જેણે ચોક્કસ જવાબદારીઓ લાદી હતી જે તે અરજદાર પ્રત્યે બંધાયેલી હતી. પરંતુ અહીં એવો કેસ નથી. અપીલકર્તા તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ દ્વારા અમારું ધ્યાન ચુકાદાના (અંદી મુક્ત) ફકરા ૧૨, ૧૩ અને ૨૧ તરફ દોરવામાં આવ્યું છે જે દર્શાવે છે કે આ કેસ અનુસાર પણ ખાનગી સંસ્થા સામે કોઈ રિટ થઈ શકશે નહીં સિવાય કે તેની પાસે એવી કોઈ જવાબદારી પૂર્ણ કરવાની હોય જે વૈધાનિક અથવા જાહેર સ્વરૂપની હોય.

૩૨. માત્ર એટલા માટે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટની કલમ ૫(સી)(એ) હેઠળ જોગવાઈ કર્યા મુજબ થાપણદારોના હિતોને યોગ્ય ધ્યાનમાં રાખીને બેંકિંગ સિસ્ટમના હિતમાં અથવા નાણાકીય સ્થિરતા કે સુદ્રઢ આર્થિક વિકાસના હિતમાં બેંકિંગ નીતિ ઘડે છે, તેનો અર્થ એ નથી કે બેંકિંગનો વ્યવસાય અથવા વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ કરતી ખાનગી કંપનીઓ કોઈ જાહેર કાર્ય કે જાહેર ફરજ બજાવે છે. આ તમામ બેંકિંગમાં વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ ચલાવનારાઓને લાગુ પડતા નિયમનકારી પગલાં છે અને આ કંપનીઓએ આ જોગવાઈઓ અનુસાર કાર્ય કરવાનું હોય છે, જેમાં નિષ્ફળ જવાથી કાયદામાં જ દર્શાવ્યા મુજબ ચોક્કસ પરિણામો ભોગવવા પડે છે. સરકાર દ્વારા બેંકિંગ કંપનીના સંપાદન અંગેની જોગવાઈ સંદર્ભે, એ દર્શાવી શકાય છે કે જાહેર હિતમાં સરકાર દ્વારા કોઈપણ ખાનગી મિલકત સંપાદિત કરી શકાય છે. હવે તે ન્યાયિક રીતે સ્વીકૃત ધોરણ છે કે ખાનગી હિતે જાહેર હિત

માટે માર્ગ કરી આપવો પડે છે. જો કોઈ ખાનગી મિલકત જાહેર હિતમાં સંપાદિત કરવામાં આવે તો તેનો અર્થ એ નથી કે જે પક્ષની મિલકત સંપાદિત કરવામાં આવી છે તે જાહેર સ્વરૂપનું કોઈ કાર્ય અથવા ફરજ બજાવી રહી છે જોકે તે સંપાદન કરનાર સત્તામંડળ માટે આવું રહેશે.

૩૩. ઉપર હાથ ધરેલી ચર્ચા મુજબ, અમારા મતે, શેડ્યૂલ્ડ બેંક તરીકે બેંકિંગ વ્યવસાય કરતી ખાનગી કંપનીને કોઈ વૈધાનિક અથવા જાહેર ફરજ બજાવતી સંસ્થા કે કંપની કહી શકાય નહીં. ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ માત્ર ત્યારે જ રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન બની શકે છે જ્યાં આવી સંસ્થા અથવા સંગઠનને કોઈપણ વૈધાનિક જવાબદારીઓ અથવા તેના પર હકારાત્મક જવાબદારી લાદતી જાહેર સ્વરૂપની આવી જવાબદારીઓ લાગુ કરવા માટે દબાણ કરવું જરૂરી બને. બેંકિંગની વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ કરતી ખાનગી કંપનીના સંબંધમાં આવી શરતો પૂર્ણ થયેલી અમને જણાતી નથી. ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી આવી પ્રવૃત્તિઓ શિસ્તમાં રહીને કાર્ય કરે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે માત્ર નિયમનકારી જોગવાઈઓ કંપનીને આવો કોઈ દરજ્જો આપતી નથી કે તેના પર એવી કોઈ જવાબદારી લાદતી નથી કે જેને બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ જારી કરીને લાગુ કરી શકાય. પ્રસ્તુત કેસ અપીલકર્તા બેંક દ્વારા તેના કર્મચારી સામે લેવામાં આવેલી શિસ્તભંગની કાર્યવાહીનો છે. બેંક સાથે સામાવાળાની સેવા સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. બેંકના પગલાંને સામાવાળા દ્વારા ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી દાખલ કરીને પડકારવામાં આવ્યું હતું. સામાવાળા બેંક તરફથી કોઈ વૈધાનિક ફરજ લાગુ કરવાનો પ્રયાસ

કરી રહ્યા નથી. આવી સ્થિતિ હોવાથી, અપીલ મંજૂર થવાને પાત્ર છે.

(ભારપૂર્વક જણાવેલ છે)"

૧૬૮. આમ, જો આપણે ફેડરલ બેંક (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાના સિદ્ધાંતને લાગુ કરીએ, તો જ્યાં સુધી નોટિસની કાયદેસરતા અને માન્યતાને પડકારવાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ખાનગી બેંક સામે અરજદારોના કહેવાથી રિટ અરજી પોષણક્ષમ રહેશે નહીં તેવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં આપણને કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી.

૧૬૯. અમે બિન્ની લિમિટેડ અને અન્ય વિ. વી. સદાશિવન અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૬ એસ.સી.સી. ૬૫૭ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના વધુ એક ચુકાદાને ટાંકી શકીએ છીએ, જે અમે જે મુદ્દા સાથે કામ કરી રહ્યા છીએ તેના પર નોંધપાત્ર કાયદો દર્શાવે છે.

૧૦. મેન્ડામસની રિટ જાહેર અથવા વૈધાનિક ફરજના પાલનને સુરક્ષિત કરવા માટે લાગુ પડે છે. મેન્ડામસના વિશેષાધિકાર ઉપાયે લાંબા સમયથી જાહેર સત્તામંડળો દ્વારા જાહેર ફરજોના પાલનને લાગુ કરવાનું સામાન્ય સાધન પૂરું પાડ્યું છે. મૂળરૂપે, મેન્ડામસની રિટ સાર્વભૌમ તરફથી ગૌણ અધિકારીઓને માત્ર એક વહીવટી આદેશ હતો. ઇંગ્લેન્ડમાં, શરૂઆતના સમયમાં, જ્યારે કેન્દ્ર સરકાર પાસે પોતાનું બહુ ઓછું વહીવટી તંત્ર હતું ત્યારે તે સામાન્ય રીતે કોર્ટ ઓફ કિંગ્સ બેન્ચ દ્વારા ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવતી હતી. શરૂઆતના નિર્ણયો દર્શાવે છે કે તમામ પ્રકારની જાહેર ફરજોના અમલ માટે રિટનો મુક્ત ઉપયોગ થતો હતો,

ઉદાહરણ તરીકે નીચલી અદાલતો સામે કે જેમણે તેમના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કર્યો હતો અથવા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન સામે કે જેણે યોગ્ય રીતે ચૂંટણીઓ, બેઠકો વગેરે યોજી ન હતી. આધુનિક સમયમાં, મેન્ડામસનો ઉપયોગ જાહેર સત્તામંડળોની વૈધાનિક ફરજો લાગુ કરવા માટે થાય છે. જ્યાં ન્યાયના હિતમાં ઉપાય આપવો યોગ્ય ન હોય ત્યાં અદાલતો હંમેશા ઉપાય અટકાવવાની વિવેકબુદ્ધિ જાળવી રાખે છે. એ પણ નોંધવું જરૂરી છે કે જાહેર સત્તામંડળો પર લાદવામાં આવેલી વૈધાનિક ફરજ વિવેકાધીન સ્વરૂપની ન હોઈ શકે. મેન્ડામસ દ્વારા લાગુ કરી શકાય તેવી જાહેર ફરજો કે જે વૈધાનિક છે અને માત્ર કરારમાંથી ઉદ્‌ભવતી ફરજો વચ્ચે હંમેશા તફાવત રાખવામાં આવ્યો છે. કરાર આધારિત ફરજો સામાન્ય કરાર આધારિત ઉપાયો જેવા કે નુકસાની, મનાઈહુકમ, સ્પેસિફિક પરફોર્મન્સ અને ઘોષણા દ્વારા ખાનગી કાયદાની બાબતો તરીકે લાગુ કરી શકાય છે. સર વિલિયમ વેડ અને ક્રિસ્ટોફર ફોર્સિથ (ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ) દ્વારા એડમિનિસ્ટ્રેટિવ લૉ (નવમી આવૃત્તિ) માં પાના ૬૨૧ પર નીચે મુજબનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે:

> "જે તફાવત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે તે મેન્ડામસ દ્વારા લાગુ કરી શકાય તેવી જાહેર ફરજો, જે સામાન્ય રીતે વૈધાનિક હોય છે, અને માત્ર કરારમાંથી ઉદ્‌ભવતી ફરજો વચ્ચેનો છે. કરાર આધારિત ફરજો સામાન્ય કરાર આધારિત ઉપાયો, જેમ કે નુકસાની, મનાઈહુકમ, સ્પેસિફિક પરફોર્મન્સ અને ઘોષણા દ્વારા ખાનગી કાયદાની બાબતો તરીકે લાગુ કરી શકાય છે. તેઓ મેન્ડામસ દ્વારા લાગુ કરી શકાતા નથી, જે પ્રથમ સ્થાને જાહેર ફરજો પૂરતો મર્યાદિત છે અને બીજું જ્યાં

અન્ય પર્યાપ્ત ઉપાયો હોય ત્યાં મંજૂર કરવામાં આવતો નથી. અલ્ટ્રા વાયર્સના કેસોમાં આપવામાં આવતી રાહત દ્વારા આ તફાવત બહાર લાવવામાં આવે છે. જો ઉદાહરણ તરીકે કોઈ મંત્રી અથવા લાઇસન્સિંગ સત્તામંડળ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોથી વિપરીત કાર્ય કરે છે, તો સરસિયારી અને મેન્ડામસ પ્રમાણભૂત ઉપાયો છે. પરંતુ જો કોઈ ટ્રેડ યુનિયન શિસ્ત સમિતિ એ જ રીતે કાર્ય કરે છે, તો આ ઉપાયો લાગુ પડતા નથી: તેના સભ્યોના અધિકારો તેમના સભ્યપદના કરાર પર નિર્ભર કરે છે, અને ઘોષણા અને મનાઈહુકમ દ્વારા સુરક્ષિત થવાના છે, જે મુજબ આવા કેસોમાં વપરાતા ઉપાયો છે."

૧૧. જાહેર સત્તામંડળો દ્વારા સત્તાના દુરુપયોગ અને ફરજની ઉપેક્ષાના કેસોને રોકવા માટે ન્યાયિક સમીક્ષાની રચના કરવામા આવી છે. જોકે, આપણા બંધારણ હેઠળ, કલમ ૨૨૬ એવી રીતે ઘડવામાં આવ્યો છે કે ખાનગી સત્તામંડળ સામે પણ મેન્ડામસની રિટ જારી કરી શકાય છે. જોકે, આવું ખાનગી સત્તામંડળ જાહેર કાર્ય કરતું હોવું જોઈએ અને જે નિર્ણયને સુધારવા અથવા લાગુ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે તે જાહેર કાર્યના નિર્વહનમાં હોવો જોઈએ. રાજ્યની ભૂમિકા ખૂબ વિસ્તરી અને સરકારી કાર્યો કરવા માટે વિવિધ એજન્સીઓ બનાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ઉદ્યોગો ચલાવવા અને વેપારની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવા માટે સરકાર દ્વારા ઘણા કોર્પોરેશનો અને કંપનીઓની રચના પણ કરવામાં આવી છે. આ પબ્લિક સેક્ટર અંડરટેકિંગ્સ (જાહેર ક્ષેત્રના સાહસો) તરીકે જાણીતા બન્યા છે. જોકે, બંધારણની કલમ ૧૨ ને આપવામાં આવેલા અર્થઘટનમાં, આ કોર્ટે એવો અભિપ્રાય લીધો

હતો કે આ પૈકીની ઘણી કંપનીઓ અને કોર્પોરેશનો બંધારણની કલમ ૧૨ ના દાયરામાં આવી શકે છે. તે જ સમયે, એવી ખાનગી સંસ્થાઓ પણ છે જે જાહેર કાર્યો કરતી હોઈ શકે છે. જ્યારે કોઈ સંપૂર્ણપણે ખાનગી સત્તામંડળ દ્વારા તેનું નિર્વહન કરવામાં આવતું હોય ત્યારે જાહેર કાર્યો અને ખાનગી કાર્યો વચ્ચે રેખા દોરવી મુશ્કેલ છે. કોઈ સંસ્થા "જાહેર કાર્ય" કરી રહી છે ત્યારે કહેવાય જ્યારે તે જનતા અથવા જનતાના કોઈ વર્ગ માટે કોઈ સામૂહિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે અને જનતા અથવા જનતાના તે વર્ગ દ્વારા તેમ કરવાની સત્તા ધરાવતી હોવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી સંસ્થાઓ જ્યારે જાહેર હિતમાં સામાજિક અથવા આર્થિક બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે અથવા ભાગ લે છે ત્યારે જાહેર કાર્યો કરે છે. ડી સ્મિથ, વુલ્ફ અને જોવેલ દ્વારા જ્યુડિશિયલ રિવ્યુ ઓફ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્શન (પાંચમી આવૃત્તિ) ના પુસ્તકમાં પ્રકરણ ૩ પેરા ૦.૨૪ માં, આ મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:

> "કોઈ સંસ્થા 'જાહેર કાર્ય' કરી રહી છે ત્યારે કહેવાય જ્યારે તે જનતા અથવા જનતાના કોઈ વર્ગ માટે કોઈ સામૂહિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે અને જનતા અથવા જનતાના તે વર્ગ દ્વારા તેમ કરવાની સત્તા ધરાવતી હોવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી સંસ્થાઓ જાહેર કાર્યો કરે છે જ્યારે તેઓ જાહેર હિતમાં સામાજિક અથવા આર્થિક બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે અથવા ભાગ લે છે. આ ઘણી બધી રીતે થઈ શકે છે. દાખલા તરીકે, કોઈ સંસ્થા જાહેર કાર્ય કરી રહી છે જ્યારે તે કરવેરા દ્વારા એકત્ર કરાયેલા ભંડોળમાંથી 'જાહેર ચીજવસ્તુઓ' અથવા અન્ય સામૂહિક સેવાઓ, જેમ કે આરોગ્ય સંભાળ, શિક્ષણ અને વ્યક્તિગત સામાજિક

સેવાઓ પૂરી પાડે છે. કોઈ સંસ્થા નિર્ણાયક સેવાઓના સ્વરૂપમાં જાહેર કાર્યો કરી શકે છે (જેમ કે ફોજદારી અને દીવાની અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ સિસ્ટમ). તેઓ તેમ પણ કરે છે જો તેઓ યોગ્ય ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે વ્યાપારી અને વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરે છે. આ તમામ હેતુઓ માટે, કાનૂની અને વહીવટી તકનીકોની શ્રેણી ગોઠવી શકાય છે, જેમાં સમાવેશ થાય છે: નિયમ-નિર્માણ, ન્યાયનિર્ણય (અને વિવાદ નિવારણના અન્ય સ્વરૂપો); નિરીક્ષણ; અને લાઇસન્સિંગ.

જાહેર કાર્યો રાજ્યનો વિશિષ્ટ અધિકાર હોવો જરૂરી નથી. ચેરિટીઝ, સ્વ-નિયમનકારી સંસ્થાઓ અને અન્ય નામમાત્રની ખાનગી સંસ્થાઓ (જેમ કે યુનિવર્સિટીઓ, સ્ટોક એક્સચેન્જ, લોયડ્સ ઓફ લંડન, ચર્ચો) વાસ્તવમાં અમુક પ્રકારના જાહેર કાર્યો પણ કરી શકે છે. સર જોન ડોનાલ્ડસન એમ.આર. એ આગ્રહ કર્યો હતો તેમ, અદાલતો માટે 'કારોબારી સત્તાની વાસ્તવિકતાઓને ઓળખવી' અને 'તેનો ઉપયોગ જે રીતે થઈ શકે છે તેની સૂક્ષ્મતા અને ક્યારેક જટિલતા દ્વારા તેમની દ્રષ્ટિને ધૂંધળી ન થવા દેવી' મહત્વપૂર્ણ છે. સરકારની જેમ જ આવી બિન-સરકારી સંસ્થાઓ પણ પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરવા માટે એટલી જ સક્ષમ છે."

૧૨. રેજીના વિ. પેનલ ઓન ટેક-ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ, એક્સ પાર્ટે ડેટાફિન પીએલસી અને અન્ય, (૧૯૮૭) ૧ ક્વીન્સ બેન્ચ ડિવિઝન ૮૧૫ માં, એક પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો કે શું ટેક-ઓવર્સ

એન્ડ મર્જર્સ પેનલે સિટી કોડ ઓન ટેક–ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સના ભંગમાં અન્ય પક્ષકારો સાથે મળીને કામ કર્યું હતું. પેનલે અરજદારોની ફરિયાદ ફગાવી દીધી હતી. ટેક–ઓવર અને મર્જર્સ પરની પેનલ સંપૂર્ણપણે ખાનગી સંસ્થા હોવા છતાં, કોર્ટ ઓફ અપીલે ઠેરવ્યું હતું કે વડી અદાલતનું સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્ર અનુકૂલનક્ષમ હતું અને જાહેર કાયદાની ફરજો બજાવતી વ્યવસ્થાના અભિન્ન અંગ તરીકે કાર્ય કરતી અથવા સંચાલિત કોઈપણ સંસ્થા સુધી વિસ્તૃત કરી શકાય છે, જેને જાહેર કાયદાની મંજૂરીઓનું સમર્થન હતું અને જે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની જવાબદારી હેઠળ હતી, પરંતુ જેની સત્તાનો સ્ત્રોત માત્ર તે લોકોની સંમતિ ન હતી જેના પર તેણે તે સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હતો; જોકે પેનલે સ્વ–નિયમનની પ્રણાલીનો એક ભાગ હોવાનો દાવો કર્યો હતો અને તેની સત્તાઓ માત્ર તે લોકોની સંમતિમાંથી મેળવી હતી જેમના નિર્ણયોથી પ્રભાવિત થયા હતા, તે વાસ્તવમાં લંડન શહેરમાં નાણાકીય પ્રવૃત્તિના નિયમન માટે સરકારી માળખાના અભિન્ન અંગ તરીકે કાર્ય કરતી હતી, વૈધાનિક સત્તાઓ અને દંડની પરિમિતિ દ્વારા સમર્થિત હતી, અને જાહેર સત્તાઓ સમાન કાર્ય કરતી વખતે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ હેઠળ હતી; તેથી, કોર્ટ પાસે અરજદારોની ફરિયાદ ફગાવી દેવાના પેનલના નિર્ણયની સમીક્ષા કરવાનું અધિકારક્ષેત્ર હતું; પરંતુ હકિકતો પર પેનલના નિર્ણયમાં દખલ કરવા માટે કોઈ આધાર ન હોવાથી, કોર્ટે હસ્તક્ષેપ કરવાનો ઈનકાર કર્યો હતો.

૧૩. લોયડ એલ.જે. એ સર જોન ડોનાલ્ડસન એમ.આર. દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાય સાથે સંમત થતાં ઠેરવ્યું હતું:

"હું સંમત નથી કે સત્તાનો સ્ત્રોત એ એકમાત્ર કસોટી છે કે કોઈ સંસ્થા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે કે નહીં, કે હું લોર્ડ ડિપ્લોકના ભાષણને એ રીતે વાંચતો નથી. અલબત્ત સત્તાનો સ્ત્રોત ઘણીવાર, કદાચ સામાન્ય રીતે, નિર્ણાયક રહેશે. જો સત્તાનો સ્ત્રોત કાયદો હોય, અથવા કાયદા હેઠળ ગૌણ કાયદો હોય, તો સ્પષ્ટપણે પ્રશ્ન હેઠળની સંસ્થા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન રહેશે. જો સ્કેલના છેડે, સત્તાનો સ્ત્રોત કરાર આધારિત હોય, જેમ કે ખાનગી લવાદના કિસ્સામાં, તો સ્પષ્ટપણે લવાદ ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન નથી."

૧૪. તે નિર્ણયમાં, તેઓએ કાઉન્સિલ ઓફ સિવિલ સર્વિસ યુનિયન્સ વિ. મિનિસ્ટર ફોર ધ સિવિલ સર્વિસ, (૧૯૮૫) એ.સી. ૩૭૪, ૪૦૯ માં લોર્ડ ડિપ્લોક દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોને મંજૂરી આપી હતી જેમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું:

"કોઈ નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષા માટે સંવેદનશીલ બને તે માટે નિર્ણય લેનાર જાહેર કાયદા દ્વારા અધિકૃત હોવો જોઈએ (અને માત્ર ખાનગી પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર દ્વારા લવાદની જેમ નહીં) એવા નિર્ણયો લેવા માટે કે જે, જો યોગ્ય રીતે લેવામાં આવે તો, કાયદા દ્વારા વહીવટી સત્તાઓથી સજ્જ સત્તામંડળ દ્વારા વહીવટી પગલાં તરફ અથવા કાર્યવાહીથી દૂર રહેવા તરફ દોરી જશે જે અગાઉના ફકરામાં દર્શાવેલ એક અથવા બીજા પરિણામો લાવશે. નિર્ણય લેવાની સત્તાનો અંતિમ સ્ત્રોત આજકાલ લગભગ હંમેશા કાયદો અથવા કાયદા હેઠળ બનાવવામાં આવેલ

> ગૌણ કાયદો હોય છે; પરંતુ નિર્ણયના વિષયનું નિયમન કરતા કોઈપણ કાયદાની ગેરહાજરીમાં નિર્ણય લેવાની સત્તાનો સ્ત્રોત હજુ પણ સામાન્ય કાયદો (કોમન લૉ) પોતે હોઈ શકે છે, એટલે કે, સામાન્ય કાયદાનો તે ભાગ જેને વકીલો દ્વારા 'વિશેષાધિકાર' નું લેબલ આપવામાં આવે છે. જ્યાં આ નિર્ણય લેવાની સત્તાનો સ્ત્રોત છે, ત્યાં સત્તા સ્થાનિક સરકારથી અલગ કેન્દ્ર સરકારના કારોબારી અધિકારીઓ પૂરતી મર્યાદિત છે અને બંધારણીય પ્રથામાં સામાન્ય રીતે મંત્રી પદ ધરાવતા લોકો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાય છે."

૧૫. તે ટેક-ઓવર પેનલ કેસમાં સર જોન ડોનાલ્ડસન એમ.આર. નો સંદર્ભ લેવો પણ સુસંગત છે:

> "તમામ અહેવાલોમાં અધિકારક્ષેત્રને જન્મ આપતા પરિબળોની ગણતરી આવશ્યક તરીકે અથવા અન્ય પરિબળોને બાદ કરતાં શોધવી શક્ય છે. સંભવતઃ એકમાત્ર આવશ્યક તત્વો એવા છે જેને જાહેર તત્વ તરીકે વર્ણવી શકાય છે, જે ઘણાં વિવિધ સ્વરૂપો લઈ શકે છે, અને જે સંસ્થાઓની સત્તાનો એકમાત્ર સ્ત્રોત તેના અધિકારક્ષેત્રને સંમતિપૂર્વક સ્વીકારવાનો છે તેમને અધિકારક્ષેત્રમાંથી બાકાત રાખવા."

૧૬. બંધારણની કલમ ૨૨૬ અથવા ૩૨ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે અંગ્રેજી અદાલતો દ્વારા લાગુ કરાયેલી ઉપરોક્ત માર્ગદર્શિકા અને સિદ્ધાંતો ભારતીય પરિસ્થિતિઓમાં

સંપૂર્ણપણે લાગુ કરી શકાતા નથી. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતોની સત્તા ઘણી વિશાળ છે અને આ સત્તાઓનો ઉપયોગ બંધારણીય જોગવાઈઓ અને ન્યાયિક માર્ગદર્શિકાઓ તથા બંધારણના ભાગ ૩ માં બાંયધરી આપેલા મૂળભૂત અધિકારોનું જો કોઈ ઉલ્લંઘન હોય તો તેને લાગુ કરીને કરવાનો રહે છે. તેમની વચ્ચે થયેલા કરારોના આધારે ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા કામદારોની રોજગારીની બાબતમાં, અદાલતો ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં અનિચ્છા ધરાવતી હતી અને જ્યારે પણ ખાનગી નોકરીદાતાઓ સામે સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તે તેમાં સંકળાયેલા જાહેર કાયદાના તત્વના આધારે જ કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૭. આ અભિપ્રાય આ કોર્ટ દ્વારા વિવિધ નિર્ણયોમાં સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યો હતો અને પ્રારંભિક નિર્ણયો પૈકીનો એક પ્રાગા ટૂલ્સ કોર્પોરેશન વિ. શ્રી સી.એ. ઈમાન્યુઅલ અને અન્ય, (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૫૮૫ છે. આ કેસમાં, અપીલકર્તા કંપની ઈન્ડિયન કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ સ્થપાયેલી કંપની હતી અને તે સમયે કેન્દ્ર સરકાર અને આંધ્ર પ્રદેશ સરકાર પાસે તેના અનુક્રમે ૫૬ ટકા અને ૩૨ ટકા શેર હતા. સામાવાળા કામદારોએ કર્મચારીઓ અને કંપની વચ્ચે થયેલા કરારની માન્યતાને પડકારતી આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટમાં કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી દાખલ કરી હતી, જેમાં અપીલકર્તાને સદર કરારનો અમલ કરતા રોકતો મેન્ડામસ રિટ અથવા હુકમ કે નિર્દેશ માંગવામાં આવ્યો હતો. અપીલકર્તાએ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા સામે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો. વિદ્વાન સિંગલ જજે અરજી ફગાવી દીધી હતી. ડિવિઝન

બેન્ચે ઠેરવ્યું કે કંપની સામે અરજી પોષણક્ષમ નથી. જોકે, તેણે ત્રણ કામદારોની તરફેણમાં ઘોષણા મંજૂર કરી હતી, જેની માન્યતા આ કોર્ટ સમક્ષ પડકારવામાં આવી હતી. આ કોર્ટે પાના ૫૮૯–૫૯૦ પર નીચે મુજબ ઠેરવ્યું હતું:

"....કે મેન્ડામસ માટેના અરજદાર પાસે તે લેણાંની કામગીરી લાગુ કરવાનો કાનૂની અને ચોક્કસ અધિકાર હોવો જોઈએ. તેથી, મેન્ડામસ જારી કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે તેની માંગણી કરનાર વ્યક્તિમાં કાનૂની ફરજના પાલનનો કાનૂની અધિકાર હોવો જોઈએ જેની સામે તે માંગવામાં આવ્યો છે. મેન્ડામસનો હુકમ, સ્વરૂપમાં, કોઈ વ્યક્તિ, નિગમ અથવા કોઈપણ નીચલી અદાલત તરફ નિર્દેશિત આદેશ છે જેમાં તેમને તેમાં નિર્દિષ્ટ ચોક્કસ બાબત કરવાની જરૂર પડે છે જે તેમના હોદ્દાને લગતી હોય અને જાહેર ફરજના સ્વરૂપની હોય. જોકે, એ જરૂરી નથી કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ પર વૈધાનિક ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે, કોઈ મંડળીના અધિકારીને તે કાયદાની શરતોનું પાલન કરવા દબાણ કરવા માટે મેન્ડામસ જારી થઈ શકે છે જેના હેઠળ અથવા જેના દ્વારા મંડળીની રચના કરવામાં આવી છે અથવા સંચાલિત થાય છે અને કંપનીઓ અથવા નિગમો પર તેમના ઉપક્રમોને અધિકૃત કરતા કાયદાઓ દ્વારા તેમના પર મૂકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે પણ જારી થઈ શકે છે. જાહેર જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવાના હેતુથી કાયદા દ્વારા રચાયેલી કંપની સામે પણ મેન્ડામસ લાગુ પડશે [સરખાવો

હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ (ત્રીજી આવૃત્તિ), વોલ્યુમ ૨, પાનું ૫૨ અને આગળ].

કંપની બિન-વૈધાનિક સંસ્થા હોવાથી અને કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ સમાવિષ્ટ હોવાથી તેના પર કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવેલી કોઈ વૈધાનિક કે જાહેર ફરજ નહોતી જેના સંબંધમાં મેન્ડામસ દ્વારા અમલ કરાવી શકાય, કે તેના કામદારોમાં આવી કોઈપણ વૈધાનિક કે જાહેર ફરજના અમલ માટે કોઈ અનુરૂપ કાનૂની અધિકાર નહોતો. તેથી, હાઈકોર્ટે એવું ઠેરવવામાં સાચી હતી કે કંપની સામે મેન્ડામસ માટેની કોઈ રિટ અરજી અથવા મેન્ડામસ સ્વરૂપનો હુકમ થઈ શકે નહીં."

૧૮. એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જ્યારે વડી અદાલતે ઠેરવ્યું હતું કે રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી, ત્યારે કંપની અને તેના કર્મચારીઓ વચ્ચેના વાદગ્રસ્ત કરારની અમાન્યતા અંગેની ઘોષણાની કોઈ દાદ આપી શકાય નહીં અને વડી અદાલતે આવી ઘોષણા મંજૂર કરવામાં ભૂલ કરી હતી.

૧૯. વીએસટી ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ વિ. વીએસટી ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વર્કર્સ યુનિયન અને અન્ય, (૨૦૦૧) ૧ એસ.સી.સી. ૨૯૮ માં, આ જ પ્રશ્ન વિચારણા માટે આવ્યો હતો. અપીલકર્તા કંપની સિગારેટના ઉત્પાદન અને વેચાણમાં રોકાયેલી હતી. પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ અપીલકર્તાની ફેક્ટરીની કેન્ટીનમાં કામ કરતા કર્મચારીઓ એવા સામાવાળા યુનિયનના સભ્યોને અપીલકર્તાના કર્મચારીઓ તરીકે ગણવા અને

નાણાકીય તથા અન્ય આનુષંગિક લાભો આપવા માટે મેન્ડામસ રિટ માંગતી અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. બેન્ચ વતી બોલતા, રાજેન્દ્ર બાબુ, જે. (જેઓ તે સમયે હતા), નીચે મુજબ ઠેરવ્યું હતું

> "૭. ડી સ્મિથ, વુલ્ફ અને જોવેલના જ્યુડિશિયલ રિવ્યુ ઓફ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્શન, પમી આવૃત્તિમાં, એ નોંધવામાં આવ્યું છે કે ખાનગી સંસ્થાઓની તમામ પ્રવૃત્તિઓ ખાનગી કાયદાને આધીન નથી, દા.ત., ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓ જાહેર ધોરણો દ્વારા સંચાલિત થઈ શકે છે જ્યારે તેના નિર્ણયો કાયદા દ્વારા આપવામાં આવેલી ફરજોને આધીન હોય અથવા જ્યારે તે જે કાર્ય કરી રહી છે અથવા બજારમાં તેની પ્રભાવશાળી સ્થિતિને લીધે, તે જાહેર હિતમાં કાર્ય કરવાની ગર્ભિત ફરજ હેઠળ હોય. ઉદાહરણ તરીકે, એ નોંધવામાં આવ્યું છે કે જેલ ચલાવવા માટે પસંદ કરાયેલી ખાનગી કંપની વ્યવસાયિક નફાથી પ્રેરિત હોવા છતાં, તે જે કાર્ય કરી રહી છે તેના સ્વરૂપને કારણે, ઓછામાં ઓછી તેની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં જાહેર કાયદાને આધીન ગણવી જોઈએ. આ એટલા માટે છે કારણ કે કેદીઓ, જેમની કસ્ટડી અને સંભાળ માટે તે જવાબદાર છે, તેઓ કોર્ટના આદેશના પરિણામે જેલમાં છે, અને તેમની અટકાયતનો હેતુ અને સ્વરૂપ જાહેર ચિંતા અને હિતની બાબત છે. વિગતવાર ચર્ચા પછી, વિદ્વાન લેખકોએ નીચેના સિદ્ધાંતો સાથે પરિસ્થિતિનો સારાંશ આપ્યો છે:

(૧) કોઈ સંસ્થા જાહેર કાર્ય કરી રહી છે કે કેમ, અને તેથી તે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે કે કેમ તેની કસોટી તેની સત્તાના સ્ત્રોત પર અથવા સંસ્થા દેખીતી રીતે "જાહેર" કે "ખાનગી" સંસ્થા છે કે કેમ તેના પર નિર્ભર ન હોઈ શકે.

(૨) ન્યાયિક સમીક્ષાના સિદ્ધાંતો પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જાહેર કાર્યો કરતી સંસ્થાઓની પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન કરે છે.

(૩) જોકે, સંસ્થાઓ દ્વારા તેમના જાહેર કાર્યો દરમિયાન લેવાયેલા તમામ નિર્ણયો ન્યાયિક સમીક્ષાનો વિષય નથી. નીચેની બે પરિસ્થિતિઓમાં ન્યાયિક સમીક્ષા સામાન્ય રીતે યોગ્ય રહેશે નહીં ભલે તે સંસ્થા જાહેર કાર્ય કરતી હોય

(એ) જ્યાં કાયદાની અન્ય કોઈ શાખા પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદનું વધુ યોગ્ય રીતે સંચાલન કરે છે. આવા કેસમાં, કાયદાની તે શાખા અને તેના ઉપાયો લાગુ થવા જોઈએ અને સામાન્ય રીતે લાગુ કરવામાં આવશે; અને

(બી) જ્યાં મુકદ્દમા કરનારાઓ વચ્ચે કરાર હોય. આવા કેસમાં કરારની સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત શરતો સામાન્ય રીતે બાબતનું સંચાલન કરશે. આ અંગ્રેજી કાયદાના સામાન્ય અભિગમને પ્રતિબિંબિત કરે છે, એટલે કે કરારની શરતો સામાન્ય રીતે સામાન્ય કાયદાને બદલે પક્ષકારો વચ્ચેના વ્યવહાર અથવા અન્ય સંબંધોનું સંચાલન કરશે. આમ, જ્યાં વિવાદોના ઉકેલની કોઈ વિશેષ પદ્ધતિ (જેમ કે લવાદ

અથવા ખાનગી કે ઘરેલું ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા ઉકેલ) પક્ષકારો દ્વારા સંમત કરવામાં આવી હોય (સ્પષ્ટપણે અથવા જરૂરી સૂચન દ્વારા), તે વ્યવસ્થા, અને ન્યાયિક સમીક્ષા નહીં, સામાન્ય રીતે વિવાદનું સંચાલન કરશે."

૨૦. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો લાગુ કરતાં, આ કોર્ટે ઠેરવ્યું કે વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે ઠેરવ્યું હતું કે તેને કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી.

૨૦. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો લાગુ કરતાં, આ કોર્ટે ઠેરવ્યું કે વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે ઠેરવ્યું હતું કે તેને કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી.

૨૧. આ જ વિષય પરનો અન્ય એક નિર્ણય જનરલ મેનેજર, કિસાન સહકારી ચીની મિલ્સ લિમિટેડ, સુલતાનપુર, યુ.પી. વિ. શત્રુઘ્ન નિષાદ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૮ એસ.સી.સી. ૬૩૯ છે. અપીલકર્તા એક સહકારી મંડળી હતી અને ખાંડના ઉત્પાદનમાં રોકાયેલી હતી. સામાવાળાઓ અપીલકર્તાના કામદારો હતા અને તેઓએ એવી રજૂઆત કરતી વિવિધ રિટ અરજીઓ દાખલ કરી હતી કે તેમને કાયમી કામદારો તરીકે ગણવામાં આવે. અપીલકર્તાએ તે રિટ અરજીઓની પોષણક્ષમતા સામે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો અને વીએસટી ઇન્ડસ્ટ્રીઝના કેસમાં (ઉપર મુજબ) દર્શાવેલા સિદ્ધાંતો લાગુ કરીને, આ કોર્ટ દ્વારા ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે વડી અદાલત પાસે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ અરજી સ્વીકારવાનું કોઈ અધિકારક્ષેત્ર નથી કારણ કે મિલ ખાંડના ઉત્પાદન અને વેચાણમાં રોકાયેલી હતી જેમાં કોઈ જાહેર કાર્ય સંકળાયેલું નહોતું.

૨૨. ફેડરલ બેંક લિમિટેડ વિ. સાગર થોમસ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૧૦ એસ.સી.સી. ૭૩૩ માં, સામાવાળા અપીલકર્તા બેંકના બ્રાન્ચ મેનેજર તરીકે કામ કરતા હતા. તેમને સસ્પેન્ડ કરવામાં આવ્યા હતા અને શિસ્તભંગની તપાસ થઈ હતી જેમાં તેઓ દોષિત જણાયા હતા અને સેવામાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યા હતા. સામાવાળાએ રિટ અરજી દાખલ કરીને પોતાની બરતરફીને પડકારી હતી. વિદ્વાન સિંગલ જજે ઠેરવ્યું કે ફેડરલ બેંક જાહેર ફરજ બજાવી રહી હતી અને તેથી તે બંધારણની કલમ ૧૨ હેઠળ "અન્ય સત્તામંડળો" ની વ્યાખ્યામાં આવે છે. અપીલકર્તા બેંકે અપીલ દાખલ કરી, પરંતુ તે ફગાવી દેવામાં આવી અને ડિવિઝન બેન્ચના નિર્ણયને આ કોર્ટ સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો. આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું કે શેડ્યૂલ્ડ બેંક તરીકે વ્યવસાય કરતી ખાનગી કંપનીને વૈધાનિક અથવા જાહેર ફરજ બજાવતી કહી શકાય નહીં અને તેથી એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈપણ વ્યવસાય અથવા વ્યાપારી પ્રવૃત્તિ, પછી ભલે તે બેંકિંગ હોય, ઉત્પાદન એકમો હોય કે સંસાધનો, રોજગાર, ઉત્પાદન પેદા કરતી અને નાણાંના પરિભ્રમણમાં પરિણમતી અન્ય કોઈપણ પ્રકારના વ્યવસાય સાથે સંબંધિત હોય જે સામાન્ય રીતે દેશના અર્થતંત્ર પર અસર કરે છે, તેને જાહેર સ્વરૂપની ફરજો અથવા કાર્યો બજાવવાની શ્રેણીમાં આવતી એક તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાતી નથી. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે તે કેસમાં બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રનો આશરો લઈ શકાયો ન હોત.

૨૩. સિવિલ અપીલ નં. ૧૯૭૬/૧૯૯૮ માં સામાવાળાના વકીલે અને એસએલપી (સિવિલ) નં. ૬૦૧૬/૨૦૦૨ માંથી ઉદ્ભવતી

સિવિલ અપીલમાં અપીલકર્તાના વકીલે ભારપૂર્વક રજૂઆત કરી હતી કે સંસ્થાના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લીધા વિના, બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની રિટ અરજી પોષણક્ષમ છે بشرط કે આવી સંસ્થા જાહેર કાર્ય અથવા વૈધાનિક કાર્ય કરતી હોય અને નિર્ણય પોતે જાહેર કાયદાના તત્વનો સ્વાદ ધરાવતો હોય અને તેઓએ અંદી મુક્ત સદગુરુ શ્રી મુક્તાજી વંદાસ સ્વામી સુવર્ણ જયંતી મહોત્સવ સ્મારક ટ્રસ્ટ અને અન્ય વિ. વી.આર. રુદાણી અને અન્ય, (૧૯૮૯) ૨ એસ.સી.સી. ૬૯૧ માં આ કોર્ટના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો. આ કેસમાં, અપીલકર્તા ગુજરાત યુનિવર્સિટી એક્ટ, ૧૯૪૯ હેઠળ ગુજરાત યુનિવર્સિટી સાથે સંલગ્ન સાયન્સ કોલેજ ચલાવતું ટ્રસ્ટ હતું. તે કોલેજમાં કામ કરતા શિક્ષકોને યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન દ્વારા ભલામણ કરાયેલા પગાર ધોરણોમાં પગાર ચૂકવવામાં આવતો હતો અને કોલેજ અનુદાનિત (ગ્રાન્ટ-ઈન-એઈડ) સંસ્થા હતી. યુનિવર્સિટી ટીચર્સ એસોસિએશન અને યુનિવર્સિટી વચ્ચે તેમના પગાર ધોરણો નક્કી કરવા અંગે કંઈક વિવાદ થયો હતો. આખરે, ચાન્સેલરે એવોર્ડ પસાર કર્યો અને આ એવોર્ડ રાજ્ય સરકાર તેમજ યુનિવર્સિટી દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો અને યુનિવર્સિટીએ એવોર્ડ મુજબ શિક્ષકોને ચૂકવણી કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો. અપીલકર્તાઓએ એવોર્ડનો અમલ કરવાનો ઈનકાર કર્યો અને સામાવાળાઓએ મેન્ડામસ રિટ માંગતી રિટ અરજી દાખલ કરી અને રિટ અરજીમાં અપીલકર્તાઓએ એવી રજૂઆત કરી કે ટ્રસ્ટ દ્વારા સંચાલિત કોલેજ બંધારણની કલમ ૧૨ ના દાયરામાં આવતું "સત્તામંડળ" નથી અને તેથી રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી. આ દલીલ નકારી કાઢવામાં આવી હતી અને આ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે ખાનગી વ્યક્તિ સામે મેન્ડામસની રિટ થઈ શકે છે અને કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા "કોઈપણ વ્યક્તિ

અથવા સત્તામંડળ" શબ્દો માત્ર વૈધાનિક સત્તામંડળો અને રાજ્યના અંગો પૂરતા મર્યાદિત નથી અને તેઓ જાહેર ફરજ બજાવતી અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાને આવરી શકે છે. સંબંધિત સંસ્થાનું સ્વરૂપ બહુ સુસંગત નથી. જે સુસંગત છે તે સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે. અસરગ્રસ્ત પક્ષ પ્રત્યે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળની હકારાત્મક જવાબદારીના પ્રકાશમાં ફરજનું મૂલ્યાંકન કરવું આવશ્યક છે. ફરજ ગમે તે રીતે લાદવામાં આવી હોય, જો હકારાત્મક જવાબદારી અસ્તિત્વમાં હોય, તો મેન્ડામસનો ઈનકાર કરી શકાતો નથી.

૨૯. આમ, જોઈ શકાય છે કે મેન્ડામસની રિટ અથવા કલમ ૨૨૬ હેઠળનો ઉપાય એ મુખ્યત્વે જાહેર કાયદાનો ઉપાય છે અને સામાન્ય રીતે ખાનગી અન્યાય સામે ઉપાય તરીકે ઉપલબ્ધ નથી. તેનો ઉપયોગ જનતાના વિવિધ અધિકારોના અમલ માટે અથવા જાહેર/વૈધાનિક સત્તામંડળોને તેમની ફરજો બજાવવા અને તેમની મર્યાદામાં કાર્ય કરવા દબાણ કરવા માટે થાય છે. સત્તાનો ગેરકાયદેસર ઉપયોગ થયો હોય અથવા ફરજો બજાવવાનો ઈનકાર થયો હોય ત્યારે ન્યાય કરવા માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. વહીવટી ક્રિયાઓ પર ન્યાયિક નિયંત્રણ તરીકે સેવા આપવા માટે આ રિટ ઉત્કૃષ્ટ રીતે સજ્જ છે. આ રિટ કોઈપણ ખાનગી સંસ્થા અથવા વ્યક્તિ સામે પણ જારી કરી શકાય છે, ખાસ કરીને બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા શબ્દોને ધ્યાનમાં રાખીને. જોકે, મેન્ડામસનો વ્યાપ જાહેર ફરજના અમલ પૂરતો મર્યાદિત છે. જેની સામે માંગવામાં આવી છે તે સત્તામંડળની ઓળખ કરતાં જે ફરજ લાગુ કરવાની છે તેના સ્વરૂપ દ્વારા મેન્ડામસનો વ્યાપ નક્કી થાય છે. જો ખાનગી સંસ્થા જાહેર કાર્ય કરી રહી હોય અને કોઈપણ

અધિકારનો ઈનકાર આવી સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી જાહેર ફરજના સંબંધમાં હોય, તો જાહેર કાયદાનો ઉપાય લાગુ કરી શકાય છે. જાહેર સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજ વૈધાનિક અથવા અન્યથા હોઈ શકે છે અને આવી સત્તાનો સ્ત્રોત મહત્વહીન છે, પરંતુ, તેમ છતાં, આવી કાર્યવાહીમાં જાહેર કાયદાનું તત્વ હોવું આવશ્યક છે. ક્યારેક, જાહેર કાયદા અને ખાનગી કાયદાના ઉપાયો વચ્ચે તફાવત કરવો મુશ્કેલ બને છે. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ત્રીજી આવૃત્તિ, ભાગ ૩૦, પાના ૬૮૨ અનુસાર,

> "જાહેર સત્તામંડળ એ એવી સંસ્થા છે જે આવશ્યકપણે કાઉન્ટી કાઉન્સિલ, મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અથવા અન્ય સ્થાનિક સત્તામંડળ નથી કે જેણે જાહેર વૈધાનિક ફરજો બજાવવાની હોય છે અને જે ફરજો બજાવે છે અને તેના વ્યવહારો લોકોના લાભ માટે કરે છે અને ખાનગી નફા માટે નહીં."

જાહેર સત્તામંડળ અથવા જાહેર કાર્યવાહીની કોઈ સામાન્ય વ્યાખ્યા હોઈ શકે નહીં. દરેક કેસની હકિકતો મુદ્દો નક્કી કરે છે.

૩૦. કોઈ કરાર માત્ર એટલા માટે વૈધાનિક બની જશે નહીં કારણ કે તે જાહેર ઉપયોગિતાના બાંધકામ માટે છે અને તે વૈધાનિક સંસ્થા દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તેમ છતાં એ નોંધી શકાય કે તમામ સ્તરે સરકાર અથવા સરકારી સત્તામંડળો તેના નિયમનકારી લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા માટે વધુને વધુ કરાર આધારિત તકનીકોનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. એવું કહી શકાય નહીં કે તે સત્તાઓનો ઉપયોગ ન્યાયિક સમીક્ષાના ક્ષેત્રમાંથી મુક્ત છે અને આવી

સત્તાઓના ઉપયોગ પર કોઈ મર્યાદાઓ રહેશે નહીં, પરંતુ સામાન્ય સંજોગોમાં, કરાર આધારિત જવાબદારીઓને લાગુ કરવા માટે ન્યાયિક સમીક્ષાના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી. જ્યારે તે કરાર આધારિત સત્તાનો ઉપયોગ જાહેર હેતુ માટે કરવામાં આવી રહ્યો હોય, ત્યારે તે ચોક્કસપણે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર છે. સત્તાનો ઉપયોગ કાયદેસરના હેતુઓ માટે થવો જોઈએ અને ગેરવાજબી રીતે નહીં.

૩૧. આ બંને કેસોમાં પોતાના કર્મચારીઓની સેવા સમાપ્ત કરવાના નોકરીદાતાના નિર્ણયમાં જાહેર નીતિનું કોઈ તત્વ હોવાનું કહી શકાય નહીં. તેમના કેસો સંપૂર્ણપણે કર્મચારીઓ અને નોકરીદાતા વચ્ચે થયેલા રોજગાર કરાર દ્વારા સંચાલિત હતા. તે કરારોને જાહેર નીતિના સિદ્ધાંતો વિરુદ્ધ અને તેથી કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૨૩ હેઠળ રદબાતલ અને ગેરકાયદેસર તરીકે અર્થઘટન કરવું યોગ્ય નથી. જાહેર સંસ્થાઓના સંબંધમાં પણ કરાર આધારિત બાબતોમાં, ન્યાયિક સમીક્ષાના સિદ્ધાંતોનો મર્યાદિત ઉપયોગ થાય છે. આ બાબત આ કોર્ટ દ્વારા સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. વિ. બ્રિજ એન્ડ રૂફ કંપની, (૧૯૯૬) ૬ એસ.સી.સી. ૨૨ માં અને કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિ. કુરિયન ઇ. કાલાથિલ, (૨૦૦૦) ૬ એસ.સી.સી. ૨૯૫ માં પણ સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવી હતી. આ પછીના કેસમાં, આ કોર્ટે પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે કરારમાં કલમનું અર્થઘટન અને અમલીકરણ રિટ અરજીનો વિષય હોઈ શકે નહીં. કરારમાં વાસ્તવિક ચૂકવણીની કલ્પના કરવામાં આવી છે કે નહીં તે કરારના અર્થઘટનનો પ્રશ્ન છે. જો કરારની શરતનું ઉલ્લંઘન થાય છે, તો સામાન્ય રીતે, ઉપાય કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજી નથી.

૩૨. આ સિદ્ધાંતો લાગુ કરતાં, ખૂબ સારી રીતે કહી શકાય કે ખાનગી સંસ્થા સામે મેન્ડામસ રિટ જારી કરી શકાય છે જે બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય નથી અને આવી સંસ્થા બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે અને બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલત પક્ષકાર દ્વારા પડકારવામાં આવેલી કાર્યવાહીની ન્યાયિક સમીક્ષા કરી શકે છે. પરંતુ જાહેર કાયદાનું તત્વ હોવું આવશ્યક છે અને પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા સંપૂર્ણપણે ખાનગી કરારોને લાગુ કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી."

૧૭૦. આપણે જાહેર કાર્યોના મુદ્દા પર હોવાથી, આપણે જાત્ય પાલ સિંહ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાના ફકરા ૪૮, ૫૧ અને ૫૨ માં સમાવિષ્ટ એક ભાગને પણ લાભદાયી રીતે ટાંકી શકીએ છીએ, જે આ મુજબ વંચાય છે:

"૪૮. ડૉ. કે.એસ. ચૌહાણે હ્યુમન રાઈટ્સ એક્ટ, ૧૯૯૮ (પબ્લિક ફંક્શનનો અર્થ) બિલ પર પણ આધાર રાખ્યો હતો જે ઉપરોક્ત કાયદાની કલમ ૬ ની પેટા-કલમ (૩)(બી) ના હેતુ માટે ચોક્કસ કાર્ય જાહેર કાર્ય છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે ધ્યાનમાં લેવાના પરિબળો નક્કી કરે છે. કલમ (૧) નીચેના પરિબળોની ગણતરી કરે છે જેને કોઈ કાર્ય જાહેર સ્વરૂપનું કાર્ય છે કે કેમ તે પ્રશ્ન નક્કી કરવામાં ધ્યાનમાં લઈ શકાય છે.

૧(એ) રાજ્યે પ્રશ્ન હેઠળના કાર્ય માટે કઈ હદ સુધી જવાબદારી સ્વીકારી છે;

(બી) પ્રશ્ન હેઠળના વિષય-વસ્તુના સંબંધમાં રાજ્યની ભૂમિકા અને જવાબદારી;

(સી) પ્રશ્ન હેઠળના કાર્યમાં જાહેર હિતનું સ્વરૂપ અને પ્રમાણ;

(ડી) પ્રશ્ન હેઠળના કાર્યના સંબંધમાં કોઈપણ વૈધાનિક સત્તા અથવા ફરજનું સ્વરૂપ અને પ્રમાણ;

(ઈ) જે હદ સુધી રાજ્ય, પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે, પ્રશ્ન હેઠળના કાર્યના પ્રદર્શનનું નિયમન, દેખરેખ અથવા નિરીક્ષણ કરે છે;

(એફ) રાજ્ય પ્રશ્ન હેઠળના કાર્ય માટે જે હદ સુધી ચૂકવણી કરે છે;

(જી) શું કાર્યમાં વૈધાનિક દંડાત્મક સત્તાઓનો ઉપયોગ શામેલ છે અથવા શામેલ હોઈ શકે છે;

(એચ) કાર્યનું અયોગ્ય પ્રદર્શન વ્યક્તિના કન્વેન્શન અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરી શકે તેવા જોખમનું પ્રમાણ.

શંકા દૂર કરવા માટે, હ્યુમન રાઈટ્સ એક્ટ, ૧૯૯૮ ની કલમ ૬(૩)(બી) ના હેતુઓ માટે, સદર બિલ મુજબ જાહેર સ્વરૂપના કાર્યમાં એવા કાર્યનો સમાવેશ થાય છે જે જાહેર ખર્ચે સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે કરવામાં આવવું જરૂરી છે અથવા સક્ષમ કરવામાં આવ્યું છે, પછી ભલે:

૨. (એ) જે વ્યક્તિ કાર્ય કરે છે તેનો કાનૂની દરજ્જો ગમે તે હોય, અથવા

(બી) વ્યક્તિ કરાર આધારિત અથવા અન્ય કરાર કે વ્યવસ્થાના કારણે કાર્ય કરે છે કે કેમ.

૫૧. આ કોર્ટે ડી સ્મિથ, વુલ્ફ અને જોવેલ દ્વારા જ્યુડિશિયલ રિવ્યુ ઓફ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્શન (પાંચમી આવૃત્તિ) પરની ટીકાના પ્રકરણ ૩ પેરા ૦.૨૪ ને પણ મંજૂરી સાથે ટાંક્યું હતું જેમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:

કોઈ સંસ્થા 'જાહેર કાર્ય' કરી રહી છે ત્યારે કહેવાય જ્યારે તે જનતા અથવા જનતાના કોઈ વર્ગ માટે કોઈ સામૂહિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે અને જનતા અથવા જનતાના તે વર્ગ દ્વારા તેમ કરવાની સત્તા ધરાવતી હોવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી સંસ્થાઓ જ્યારે જાહેર હિતમાં સામાજિક અથવા આર્થિક બાબતોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે અથવા ભાગ લે છે ત્યારે જાહેર કાર્યો કરે છે.

જાહેર કાર્યો રાજ્યનો વિશિષ્ટ અધિકાર હોવો જરૂરી નથી. ચેરિટીઝ, સ્વ-નિયમનકારી સંસ્થાઓ અને અન્ય નામમાત્રની ખાનગી સંસ્થાઓ (જેમ કે યુનિવર્સિટીઓ, સ્ટોક એક્સચેન્જ, લોયડ્સ ઓફ લંડન, ચર્ચો) વાસ્તવમાં અમુક પ્રકારના જાહેર કાર્યો પણ કરી શકે છે. સર જોન ડોનાલ્ડસન એમ.આર. એ આગ્રહ કર્યો હતો તેમ, અદાલતો માટે 'કારોબારી સત્તાની વાસ્તવિકતાઓને ઓળખવી' મહત્વપૂર્ણ છે અને 'તેનો ઉપયોગ જે રીતે થઈ શકે છે તેની સૂક્ષ્મતા અને ક્યારેક જટિલતા દ્વારા તેમની દ્રષ્ટિને ધૂંધળી

ન થવા દેવી'. સરકારની જેમ જ આવી બિન–સરકારી સંસ્થાઓ પણ પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરવા માટે એટલી જ સક્ષમ છે.

૫૨. આ અવલોકનો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે સંસ્થા જાહેર કાર્ય કરી રહી છે તેવું માનવા માટે, અપીલકર્તાએ સાબિત કરવું પડશે કે સંસ્થા જનતા અથવા જનતાના કોઈ વર્ગ માટે કોઈ સામૂહિક લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે અને જનતા દ્વારા તેમ કરવાની સત્તા ધરાવતી હોવાનું સ્વીકારવામાં આવે છે.

૧૭૧. શ્રી અનાદિ મુક્ત સદગુરુ શ્રી મુક્તાજી વંદાસજીસ્વામી સુવર્ણ જયંતી મહોત્સવ સ્મારક ટ્રસ્ટ વિ. વી.આર. રુદાણી, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૬૦૭ માં, જેના પર આધીનતા અંગેની પોતાની રજૂઆતના સમર્થનમાં શ્રી શેલત દ્વારા ભારે આધાર રાખવામાં આવ્યો છે, તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે અમદાવાદ ખાતેની એક સાયન્સ કોલેજના કેસ સાથે વ્યવહાર કર્યો હતો, જે ટ્રસ્ટ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી હતી અને ગુજરાત યુનિવર્સિટી એક્ટ, ૧૯૪૯ હેઠળ ગુજરાત યુનિવર્સિટી સાથે કામચલાઉ જોડાણ ધરાવતી હતી, જેને અલબત્ત પછીથી ગુજરાત એક્ટ ૬/૧૯૭૩ દ્વારા સુધારેલા કાયદા મુજબ કાયમી જોડાણ મળ્યું હતું. યુનિવર્સિટીના શિક્ષકો અને સંલગ્ન કોલેજોમાં નોકરી કરતા કર્મચારીઓને યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ્સ કમિશન દ્વારા ભલામણ કરાયેલા પગાર ધોરણમાં પગાર ચૂકવવામાં આવતો હતો. એક તબક્કે યુનિવર્સિટી વિસ્તારના શિક્ષક મંડળ અને યુનિવર્સિટી વચ્ચે ચોક્કસ પગાર ધોરણોના અમલીકરણ અંગે કંઈક વિવાદ થયો હતો. પક્ષકારોની સંમતિથી તે વિવાદ નિર્ણય માટે

યુનિવર્સિટીના ચાન્સેલરને સોંપવામાં આવ્યો હતો. ચાન્સેલરે પોતાનો એવોર્ડ આપ્યો જેમાં ઠેરવવામાં આવ્યું કે સુધારેલા પગાર ધોરણો યુનિવર્સિટી અને સંલગ્ન કોલેજ હેઠળની રોજગારીને ધ્યાનમાં લીધા વિના તમામને લાગુ પડવા જોઈએ. રાજ્ય સરકારે ચાન્સેલરના એવોર્ડનો સ્વીકાર કર્યો અને તમામ સંલગ્ન કોલેજોને તે મુજબ તેમના શિક્ષકોને ચૂકવણી કરવા નિર્દેશો જારી કર્યા. ટ્રસ્ટીઓએ સરકારના નિર્દેશને પડકાર્યો અને સરપ્લસ હોવાના આધારે સુધારેલા પગાર ધોરણ માટે હકદાર શિક્ષકોની સેવાઓ સમાપ્ત કરવા માટે યુનિવર્સિટીનો સંપર્ક કર્યો. જોકે વાઇસ ચાન્સેલરે ટ્રસ્ટીઓની વિનંતી નકારી કાઢી. ત્યારબાદ ટ્રસ્ટીઓએ કોલેજ બંધ કરવાનો અને કોલેજનું જોડાણ યુનિવર્સિટીને પરત સોંપવાનો નિર્ણય કર્યો. શિક્ષકોએ હાઇકોર્ટનો આશરો લીધો. ટ્રસ્ટીઓએ અન્ય બાબતોની સાથે નીચેના આધારો પર અરજનો વિરોધ કર્યો: (૧) ટ્રસ્ટ એ વૈધાનિક સંસ્થા નથી અને તે હાઇકોર્ટના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન નથી; (૨) શિક્ષકોને સુધારેલા પગાર ધોરણમાં ચૂકવણી કરવાનો નિર્દેશ આપતો યુનિવર્સિટીનો ઠરાવ ટ્રસ્ટ પર બંધનકર્તા નહોતો; (૩) પૂર્વવર્તી અસરથી પગાર ધોરણોમાં સુધારો કરીને ટ્રસ્ટ પર વધારાની નાણાકીય જવાબદારી લાદવાની યુનિવર્સિટી પાસે કોઈ સત્તા નહોતી; (૪) છટણી કરાયેલા શિક્ષકો દ્વારા ગ્રેચ્યુઇટીનો દાવો અસમર્થનીય હતો; અને (૫) બંધ વળતર સૂચવતો ઓર્ડિનન્સ ૧૨૦ઈ સિન્ડિકેટની સત્તા બહારનો (અલ્ટ્રા વાયર્સ) હતો.

૧૭૨. હાઈકોર્ટે ઉપરોક્ત રજૂઆતો નકારી કાઢી અને રિટ અરજીઓ સ્વીકારી. ટ્રસ્ટીઓ સુપ્રીમ કોર્ટ સમક્ષ ગયા. સુપ્રીમ કોર્ટે સદર ચુકાદામાં બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીની

પોષણક્ષમતાના પ્રશ્ન પર આ શબ્દોમાં વિચાર કર્યો છે (એ.આઈ.આર. ૧૯૮૯ એસ.સી. ૧૬૦૭, પાના ૧૬૧૦–૧૬૧૩):

"કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા પરના આક્ષેપના સારની હવે તપાસ કરી શકાય છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કોલેજનું સંચાલન પબ્લિક ટ્રસ્ટ્સ એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલ ટ્રસ્ટ હોવાથી તે હાઈકોર્ટના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો રજૂઆત એવી છે કે ટ્રસ્ટ એક ખાનગી સંસ્થા છે જેની સામે મેન્ડામસની કોઈ રિટ જારી કરી શકાતી નથી. આ રજૂઆતના સમર્થનમાં, વકીલે આ કોર્ટના બે નિર્ણયો પર આધાર રાખ્યો: (એ) એક્ઝિક્યુટિવ કમિટી ઓફ વૈષ્ણવ ડિગ્રી કોલેજ, શામલી વિ. લક્ષ્મી નારાયણ, (૧૯૭૬) ૨ એસ.સી.આર. ૧૦૦૬: એ.આઈ.આર. ૧૯૭૬ એસ.સી. ૮૮૮ અને (બી) દીપક કુમાર બિસ્વાસ વિ. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઈન્સ્ટ્રક્શન. બે પૈકીના પ્રથમ કેસમાં, સામાવાળા સંસ્થા એ નોંધાયેલી સહકારી મંડળી દ્વારા સંચાલિત ડિગ્રી કોલેજ હતી. બરતરફ કરાયેલા પ્રિન્સિપાલ દ્વારા પુનઃસ્થાપના માટે કોલેજ સામે દાવો દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કો–ઓપરેટિવ સોસાયટીઝ એક્ટ હેઠળ નોંધાયેલી અને આગ્રા યુનિવર્સિટી (અને ત્યારબાદ મેરઠ યુનિવર્સિટી) સાથે સંલગ્ન કોલેજની એક્ઝિક્યુટિવ કમિટી એક વૈધાનિક સંસ્થા હતી. આ રજૂઆતનું મહત્વ એ હકિકતમાં રહેલું છે કે આવા કિસ્સામાં, જો બરતરફી વૈધાનિક જવાબદારીના ઉલ્લંઘનમાં હોય તો પુનઃસ્થાપનાનો આદેશ આપી શકાય છે. પરંતુ આ કોર્ટે તે રજૂઆત સ્વીકારવાનો ઈનકાર કર્યો હતો. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કોલેજનું સંચાલન એ

કાયદા દ્વારા અથવા કાયદા હેઠળ રચાયેલું ન હોવાથી વૈધાનિક સંસ્થા નહોતી. તેના પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે જે સંસ્થા અમુક વૈધાનિક જોગવાઈઓ અપનાવે છે તે વૈધાનિક સંસ્થા બની જતી નથી અને બરતરફ થયેલ કર્મચારી બિન-વૈધાનિક સંસ્થા સામે વ્યક્તિગત સેવાનો કરાર લાગુ કરી શકતો નથી.

વૈષ્ણવ ડિગ્રી કોલેજના નિર્ણયનું દીપક કુમાર બિસ્વાસ કેસમાં પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં પણ એક ખાનગી કોલેજના બરતરફ લેક્ચરર સેવામાં પુનઃસ્થાપનાની માંગ કરી રહ્યા હતા. બરતરફી ગેરકાયદેસર હોવાનું જણાયું હોવા છતાં કોર્ટે રાહત આપવાનો ઈનકાર કર્યો હતો. આ કોર્ટે તેના બદલે લેક્ચરરને નોંધપાત્ર નાણાકીય લાભો આપ્યા હતા. કોમન લો સિદ્ધાંત કે સેવા કરાર ચોક્કસ રીતે લાગુ કરી શકાતો નથી તેના કારણે આ મુખ્ય ન્યાયિક અભિપ્રાય જણાય છે.

પરંતુ અહીં હકિકતો તદ્દન ભિન્ન છે અને તેથી અમારે આટલે સુધી જવાની જરૂર નથી. કરાર આધારિત સેવાના ચોક્કસ પાલન (સ્પેસિફિક પરફોર્મન્સ) માટે કોઈ અરજ નથી. સામાવાળાઓ એવી ઘોષણા માંગી રહ્યા નથી કે તેઓ સેવામાં ચાલુ રહે. તેઓ તેમને કોલેજમાં પાછા મૂકવા માટે મેન્ડામસ માંગી રહ્યા નથી. તેઓ માત્ર તેમને ચૂકવવાપાત્ર ટર્મિનલ લાભો અને પગારના બાકી લેણાંનો દાવો કરી રહ્યા છે. પ્રશ્ન એ છે કે શું મેન્ડામસ રિટ દ્વારા ટ્રસ્ટને ચૂકવણી કરવા દબાણ કરી શકાય?

જો અધિકારો સંપૂર્ણપણે ખાનગી સ્વરૂપના હોય તો કોઈ મેન્ડામસ જારી થઈ શકે નહીં. જો કોલેજનું સંચાલન કોઈ જાહેર ફરજ વિનાની

સંપૂર્ણપણે ખાનગી સંસ્થા હોય તો મેન્ડામસ લાગુ પડશે નહીં. મેન્ડામસ માટેના આ બે અપવાદો છે. પરંતુ એકવાર આ ગેરહાજર હોય અને જ્યારે પક્ષકાર પાસે અન્ય કોઈ સમાન અનુકૂળ ઉપાય ન હોય, ત્યારે મેન્ડામસનો ઇનકાર કરી શકાતો નથી. એ ધ્યાને લેવું આવશ્યક છે કે અપીલકર્તા–ટ્રસ્ટ તે સંલગ્ન કોલેજનું સંચાલન કરતું હતું જેને સરકારી સહાય તરીકે જાહેર નાણાં ચૂકવવામાં આવતા હતા. સરકારી સહાય તરીકે ચૂકવવામાં આવતા જાહેર નાણાં શિક્ષણ સંસ્થાઓના નિયંત્રણ, જાળવણી અને કામગીરીમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. સરકારી સંસ્થાઓની જેમ સહાયિત સંસ્થાઓ પણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાના માધ્યમથી જાહેર કાર્ય કરે છે. તેઓ સંલગ્ન યુનિવર્સિટીના નિયમો અને નિયમનોને આધીન છે. તેમની પ્રવૃત્તિઓનું યુનિવર્સિટીના સત્તાવાળાઓ દ્વારા નજીકથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. તેથી આવી સંસ્થાઓમાં રોજગારી કોઈપણ જાહેર સ્વરૂપથી રહિત નથી (જુઓ ધ 'ઈવોલ્વિંગ ઈન્ડિયન એડમિનિસ્ટ્રેટિવ લૉ', એમ.પી. જૈન (૧૯૮૩), પાનું ૨૬૬). શૈક્ષણિક સ્ટાફની સેવાની શરતો પણ તેવી જ છે. જ્યારે યુનિવર્સિટી તેમના પગાર ધોરણો અંગે નિર્ણય લે છે, ત્યારે તે મેનેજમેન્ટ પર બંધનકર્તા રહેશે. શૈક્ષણિક સ્ટાફની સેવાની શરતો, તેથી, સંપૂર્ણપણે ખાનગી સ્વરૂપની નથી. સ્ટાફ અને મેનેજમેન્ટ વચ્ચે કાનૂની અધિકાર–ફરજનો સંબંધ બનાવતા યુનિવર્સિટીના નિર્ણયો દ્વારા તેને વધારાનું રક્ષણ પ્રાપ્ત થયેલું છે. જ્યારે આ સંબંધનું અસ્તિત્વ હોય, ત્યારે વ્યથિત પક્ષકારને મેન્ડામસનો ઇનકાર કરી શકાતો નથી.

મેન્ડામસ સંબંધિત કાયદાએ ખૂબ જ અસાધારણ પ્રગતિ કરી છે. યાદ કરી શકાય કે ઇંગ્લેન્ડમાં વિશેષાધિકાર રિટ દ્વારા ઉપાય ખૂબ

જ મર્યાદિત વ્યાપ સાથે શરૂ થયો હતો અને ઘણી પ્રક્રિયાગત મુશ્કેલીઓ ભોગવતો હતો. મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે, લોર્ડ ગાર્ડિનરે (લોર્ડ ચાન્સેલર) લૉ કમિશન એક્ટ, ૧૯૬૫ ની કલમ ૩(૧)(ઇ) ની રૂએ લૉ કમિશનને વધુ સરળ અને વધુ અસરકારક પ્રક્રિયા વિકસાવવાના હેતુથી વહીવટી કાર્યો અને કમિશનોના ન્યાયિક નિયંત્રણ માટેના પ્રવર્તમાન ઉપાયોની સમીક્ષા કરવા વિનંતી કરી હતી. લૉ કમિશને માર્ચ, ૧૯૭૬ માં તેમનો અહેવાલ રજૂ કર્યો (લૉ કમ નં. ૭૩), તેનો ૧૯૭૭ માં રૂલ્સ ઓફ કોર્ટ (ઓર્ડર ૫૩) દ્વારા અમલ કરવામાં આવ્યો અને સુપ્રીમ કોર્ટ એક્ટ, ૧૯૮૧ ની કલમ ૩૧ દ્વારા ૧૯૮૧ માં વૈધાનિક બળ આપવામાં આવ્યું. તેણે અગાઉના તમામ ઉપાયોને ન્યાયિક સમીક્ષા તરીકે ઓળખાતી એક જ કાર્યવાહીમાં જોડી દીધા. લોર્ડ ડેનિંગ આ "ન્યાયિક સમીક્ષા" ના વ્યાપને સમજાવે છે:

> "એક જ ઝાટકે અદાલતો જે કંઈ યોગ્ય રાહત હોય તે આપી શકતી હતી. માત્ર સરસિયારી અને મેન્ડામસ જ નહીં, પરંતુ ઘોષણા અને મનાઈહુકમ પણ. નુકસાની પણ. પ્રક્રિયા ઘણી વધુ સરળ અને ઝડપી હતી. રિટને બદલે માત્ર એક સમન્સ. કોઈ ઔપચારિક દલીલો નહીં. પુરાવો સોગંદનામા દ્વારા આપવામાં આવતો હતો. નિયમ મુજબ કોઈ ઊલટતપાસ નહીં, કોઈ દસ્તાવેજ રજૂઆત નહીં, વગેરે. પરંતુ મહત્વપૂર્ણ સલામતીના પગલાં હતા. ખાસ કરીને, લાયક બનવા માટે, અરજદારે ન્યાયાધીશની પરવાનગી મેળવવી પડતી હતી.

કાયદો લવચીક શબ્દોમાં ઘડાયેલ છે. તે વિકાસ માટે અવકાશ આપે છે. તે "ધ્યાનમાં રાખીને" શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. તે શબ્દો ખૂબ જ અચોક્કસ છે. પરિણામ એ છે કે અદાલતો અગાઉના કાયદા દ્વારા હાથ–પગથી બંધાયેલી નથી. તેઓએ તેને 'ધ્યાનમાં લેવાનું' છે. તેથી જાહેર સત્તામંડળો કોણ છે અને કોણ નથી તે અંગેનો અગાઉનો કાયદો સંપૂર્ણપણે બંધનકર્તા નથી. જે બાબતોના સંદર્ભમાં રાહત આપી શકાય છે તે અંગેનો અગાઉનો કાયદો પણ નથી. આનો અર્થ એ છે કે ન્યાયાધીશો જાહેર કાયદાનો વિકાસ કરી શકે છે જે રીતે તેઓ શ્રેષ્ઠ માને છે. તે તેઓએ કર્યું છે અને કરી રહ્યા છે." (જુઓ ધ ક્લોઝિંગ ચેપ્ટર, રાઇટ ઓનરેબલ લોર્ડ ડેનિંગ, પાનું ૧૨૨)

ત્યાં, જોકે, મેન્ડામસની વિશેષાધિકાર રિટ જાહેર ફરજના પાલન માટે દબાણ કરવા માત્ર જાહેર સત્તામંડળો પૂરતી મર્યાદિત હતી. તેમના માટે 'જાહેર સત્તામંડળ' નો અર્થ એ પ્રત્યેક સંસ્થા છે જે કાયદા દ્વારા બનાવવામાં આવી છે અને જેની સત્તાઓ અને ફરજો કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે. તેથી સરકારી વિભાગો, સ્થાનિક સત્તામંડળો, પોલીસ સત્તાવાળાઓ, અને વૈધાનિક સાહસો અને કોર્પોરેશનો, તમામ 'જાહેર સત્તામંડળો' છે. વૈધાનિક ટ્રિબ્યુનલ અથવા તપાસના સભ્યો અને જેલના વિઝિટર્સ બોર્ડ પણ તેવા જ છે. ક્રિમિનલ ઇન્જરીઝ કોમ્પેન્સેશન બોર્ડ એક જાહેર સત્તામંડળ છે. તેવી જ રીતે, હું સૂચવું છું, રોયલ ચાર્ટર દ્વારા સમાવિષ્ટ યુનિવર્સિટી છે; અને સ્ટેટ સ્કૂલના

મેનેજરો છે. બાઉન્ડ્રી કમિશન પણ છે: અને લોયડ્સની કમિટી પણ છે.

પરંતુ કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ સમાવિષ્ટ મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની 'જાહેર સત્તામંડળ' નથી; (જુઓ ટોઝર વિ. નેશનલ ગ્રેહાઉન્ડ રેસિંગ ક્લબ લિ. (૧૯૮૩) ટાઇમ્સ, ૧૬ મે). જોકી ક્લબ જેવું બિન-સંગઠિત સંગઠન પણ નથી...". (જુઓ પાના ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪)

પરંતુ અમારી વડી અદાલતો માટે 'મેન્ડામસ સ્વરૂપની' રિટ જારી કરવા માટે આવી કોઈ મર્યાદા નથી. કલમ ૨૨૬ વડી અદાલતોને વિશેષાધિકાર રિટના સ્વરૂપની રિટ જારી કરવાની વિશાળ સત્તા આપે છે. આ અંગ્રેજી કાયદાથી એક નોંધપાત્ર ભિન્નતા છે. કલમ ૨૨૬ હેઠળ, 'કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ' ને રિટ જારી કરી શકાય છે. તે 'કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે' જારી કરી શકાય છે.

કલમ ૨૨૬ આ મુજબ વંચાય છે:"૨૨૬. અમુક રિટ જારી કરવાની વડી અદાલતોની સત્તા.--
(૧) કલમ ૩૨ માં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, પ્રત્યેક વડી અદાલતને તે જે પ્રદેશોના સંબંધમાં અધિકારક્ષેત્ર ધરાવે છે તે સમગ્ર પ્રદેશોમાં, તે પ્રદેશોની અંદર યોગ્ય કેસોમાં કોઈપણ સરકાર સહિત કોઈપણ વ્યક્તિ કે સત્તામંડળને ભાગ ૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારો પૈકીના કોઈપણ અધિકારના અમલ માટે અને અન્ય

કોઈપણ હેતુ માટે નિર્દેશો, હુકમો અથવા રિટ, જેમાં હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડામસ, પ્રોહિબિશન, કો વોરન્ટો અને સરસિયારી સ્વરૂપની રિટ સહિત અથવા તે પૈકીની કોઈપણ જારી કરવાની સત્તા રહેશે.

XXXX XXXX XXXX XXXX XXXX

આ કલમનો વ્યાપ દ્વારકાનાથ વિ. ઇન્કમ-ટેક્સ ઓફિસર, એ.આઇ.આર. ૧૯૬૬ એસ.સી. ૮૧, પાના ૮૪-૮૫ માં સુબ્બા રાવ, જે. દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યો છે:

'આ કલમ વ્યાપક શબ્દાવલીમાં ઘડાયેલો છે અને તે જ્યાં પણ અન્યાય જણાય ત્યાં પહોંચવા માટે વડી અદાલતોને દેખીતી રીતે વ્યાપક સત્તા આપે છે. બંધારણે સત્તાના સ્વરૂપનું, જે હેતુ માટે અને જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ સામે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય તેનું વર્ણન કરવામાં હેતુપૂર્વક વિશાળ ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો છે. તે ઇંગ્લેન્ડમાં સમજાય છે તે મુજબની વિશેષાધિકાર રિટના સ્વરૂપની રિટ જારી કરી શકે છે; પરંતુ "સ્વરૂપ" શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ, કારણ કે સદર શબ્દપ્રયોગ ભારતમાં જારી કરી શકાય તેવી રિટને ઇંગ્લેન્ડની રિટ સાથે સમાન ગણતો નથી, પરંતુ માત્ર તેમાંથી સામ્યતા મેળવે છે. તે સિવાય, વડી અદાલતો વિશેષાધિકાર રિટ સિવાયના નિર્દેશો, હુકમો અથવા રિટ પણ જારી કરી શકે છે. તે આ દેશની વિશિષ્ટ અને જટિલ જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે રાહતો ઘડવા માટે વડી અદાલતોને સક્ષમ બનાવે છે. બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતની સત્તાના વ્યાપને અંગ્રેજી અદાલતોની વિશેષાધિકાર રિટ જારી કરવાની સત્તા સાથે સમાન કરવાનો

કોઈપણ પ્રયાસ એ એકાત્મક સરકાર સાથે ઇંગ્લેન્ડ જેવા તુલનાત્મક રીતે નાના દેશમાં વર્ષોથી વિકસેલા બિનજરૂરી પ્રક્રિયાગત નિયંત્રણોને ફેડરલ માળખા હેઠળ કાર્યરત ભારત જેવા વિશાળ દેશમાં દાખલ કરવા સમાન છે. આવું અર્થઘટન ખુદ કલમના હેતુને જ પરાસ્ત કરે છે.'

કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલ "સત્તામંડળ" શબ્દને, સંદર્ભમાં, કલમ ૧૨ ના શબ્દથી વિપરીત ઉદાર અર્થ મળવો જોઈએ. કલમ ૧૨ માત્ર કલમ ૩૨ હેઠળ મૂળભૂત અધિકારોના અમલના હેતુ માટે જ સુસંગત છે. કલમ ૨૨૬ મૂળભૂત અધિકારો તેમજ બિન-મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે રિટ જારી કરવાની વડી અદાલતોને સત્તા આપે છે. તેથી કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ" શબ્દો માત્ર વૈધાનિક સત્તામંડળો અને રાજ્યના અંગો પૂરતા મર્યાદિત નથી. તેઓ જાહેર ફરજ બજાવતી અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાને આવરી શકે છે. સંબંધિત સંસ્થાનું સ્વરૂપ બહુ સુસંગત નથી. જે સુસંગત છે તે સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે. અસરગ્રસ્ત પક્ષ પ્રત્યે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળની હકારાત્મક જવાબદારીના પ્રકાશમાં ફરજનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. ફરજ ગમે તે રીતે લાદવામાં આવી હોય. જો હકારાત્મક જવાબદારી અસ્તિત્વમાં હોય તો મેન્ડામસનો ઈનકાર કરી શકાતો નથી.

પ્રાગા ટૂલ્સ કોર્પોરેશન વિ. સી.વી. ઈમાન્યુઅલમાં, આ કોર્ટે કહ્યું કે કોઈ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સામે કાયદાઓ દ્વારા તેમના પર મૂકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે મેન્ડામસ જારી થઈ શકે છે ભલે તેઓ જાહેર અધિકારીઓ અથવા વૈધાનિક સંસ્થા ન હોય.

એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું (૧૯૬૯-૩ એસ.સી.આર. ના પાના ૭૭૮ પર): (એ.આઈ.આર. ના પાના ૧૩૦૯-૧૦ પર):

'જોકે, એ જરૂરી નથી કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ પર વૈધાનિક ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે, કોઈ મંડળીના અધિકારીને તે કાયદાની શરતોનું પાલન કરવા દબાણ કરવા માટે મેન્ડામસ જારી થઈ શકે છે જેના હેઠળ અથવા જેના દ્વારા મંડળી રચાયેલી છે અથવા સંચાલિત થાય છે અને કંપનીઓ અથવા કોર્પોરેશનો પર તેમના ઉપક્રમોને અધિકૃત કરતા કાયદાઓ દ્વારા તેમના પર મૂકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે પણ જારી થઈ શકે છે. જાહેર જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવાના હેતુથી કાયદા દ્વારા રચાયેલી કંપની સામે પણ મેન્ડામસ લાગુ પડશે. (જુઓ હેલ્સબરીઝ લો ઓફ ઇંગ્લેન્ડ (ત્રીજી આવૃત્તિ, ભાગ ૨, પાનું ૫૨ અને આગળ).'

અહીં ફરીથી અમે દર્શાવી શકીએ છીએ કે જે ફરજ લાગુ કરવાની છે તે કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવી નથી તેવા આધારે મેન્ડામસનો ઇનકાર કરી શકાતો નથી. આ કાયદાના વિકાસ પર ટિપ્પણી કરતાં પ્રોફેસર ડી સ્મિથ જણાવે છે: "મેન્ડામસ દ્વારા અમલ કરી શકાય તેવી જાહેર ફરજ અનિવાર્યપણે કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવેલી હોવી જરૂરી નથી. ફરજ ચાર્ટર, કોમન લૉ, પ્રથા અથવા કરાર દ્વારા લાદવામાં આવી હોય તે પૂરતું હોઈ શકે છે."

(જ્યુડિશિયલ રિવ્યુ ઓફ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્ટ, ૪થી આવૃત્તિ, પાનું ૫૪૦). અમે આ અભિપ્રાય સાથે સંમત છીએ. લોકોના અધિકારોને અસર કરતી સંસ્થાઓના ઝડપથી વિસ્તરતા માળખા પર ન્યાયિક નિયંત્રણને પાણીચુસ્ત ડબ્બામાં મૂકવું જોઈએ નહીં. પરિવર્તનશીલ સંજોગોની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે તે લવચીક રહેવું જોઈએ. મેન્ડામસ એ એક ખૂબ જ વ્યાપક ઉપાય છે જે જ્યાં પણ અન્યાય જણાય ત્યાં પહોંચવા માટે સરળતાથી ઉપલબ્ધ હોવો જોઈએ. કલમ ૨૨૬ હેઠળ તે રાહત આપવામાં તકનીકી બાબતો આડે આવવી જોઈએ નહીં. તેથી અમે રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે અપીલકર્તાઓ તરફે રજૂ કરાયેલી દલીલને નકારી કાઢીએ છીએ."

૧૭૩. શ્રી અનાદિ મુક્ત સદગુરુ (ઉપર મુજબ) પરથી સમજી શકાય તેવો સિદ્ધાંત એ છે કે, સંબંધિત સંસ્થાનું સ્વરૂપ બહુ સુસંગત નથી. જે સુસંગત છે તે સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે. કાયદા દ્વારા તેમના પર મૂકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે કોઈ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સામે મેન્ડામસની રિટ જારી કરી શકાય છે, ભલે તેઓ જાહેર અધિકારીઓ અથવા વૈધાનિક સંસ્થાઓ ન હોય.

૧૭૪. પ્રાગા ટૂલ્સ કોર્પોરેશન વિ. સી.વી. ઈમાન્યુઅલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૯ એસ.સી. ૧૩૦૬ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું:

"કલમ ૨૨૬ જોગવાઈ કરે છે કે પ્રત્યેક વડી અદાલતને બંધારણના ભાગ–૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારો પૈકીના કોઈપણ અધિકારના અમલ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડામસ વગેરે સ્વરૂપની રિટ સહિત કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળને હુકમો અને રિટ જારી કરવાની સત્તા રહેશે. પરંતુ, તે સારી રીતે સમજાયેલું છે કે જાહેર અથવા વૈધાનિક ફરજના પાલનને સુરક્ષિત કરવા માટે મેન્ડામસ લાગુ પડે છે જેના પાલનમાં તેના માટે અરજી કરનાર વ્યક્તિ પર્યાપ્ત કાનૂની હિત ધરાવતી હોય.

તેથી, મેન્ડામસ જારી કરવા માટેની પૂર્વશરત એ છે કે તેની માંગણી કરનાર વ્યક્તિ પાસે જેની સામે તે માંગવામાં આવ્યો છે તેના દ્વારા કાનૂની ફરજના પાલનનો કાનૂની અધિકાર હોવો જોઈએ. મેન્ડામસનો હુકમ, સ્વરૂપમાં, કોઈ વ્યક્તિ, કોર્પોરેશન અથવા નીચલી અદાલત તરફ નિર્દેશિત આદેશ છે જેમાં તેમને તેમાં નિર્દિષ્ટ ચોક્કસ બાબત કરવાની જરૂર પડે છે જે તેમના હોદ્દાને લગતી હોય અને જાહેર ફરજના સ્વરૂપની હોય. જોકે, એ જરૂરી નથી કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ પર વૈધાનિક ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જોઈએ.

તેથી, તે સ્પષ્ટ છે કે મેન્ડામસની રિટ એક અસાધારણ ઉપાય છે. તે સ્વરૂપમાં કોઈ વ્યક્તિ, નિગમ અથવા નીચલી અદાલત તરફ નિર્દેશિત આદેશ છે જેમાં તેમને તેમાં નિર્દિષ્ટ

ચોક્કસ બાબત કરવાની જરૂર પડે છે જે તેમના હોદ્દાને લગતી હોય અને જાહેર ફરજના સ્વરૂપની હોય. જ્યાં સુધી જે ફરજ બજાવવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે જાહેર ફરજના સ્વરૂપની હોય, ત્યાં સુધી એ જરૂરી નથી કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ પર ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જોઈએ. વધુમાં એ જરૂરી છે કે 'મેન્ડામસની રિટ' માંગનાર વ્યક્તિ પાસે જેની સામે રિટ માંગવામાં આવી છે તેના દ્વારા કાનૂની ફરજના પાલનનો કાનૂની અધિકાર હોવો જોઈએ."

૧૭૫. ઉપર વિચારણા અને ચર્ચા કરાયેલા કેસ–કાયદાઓની સંપૂર્ણ સમીક્ષા પરથી જે સ્પષ્ટ થાય છે, તેનો સારાંશ નીચે મુજબ આપી શકાય છે:

૧. કોઈ કાનૂની સંસ્થા સામે રિટ જારી કરવા માટે, તેણે રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી હોવું પડશે અથવા તેને એવા કાર્યો સોંપાયેલા હોવા જોઈએ જે સરકારી હોય અથવા જાહેર મહત્વના હોવાના કારણે કે લોકોના જીવન માટે મૂળભૂત હોવાના કારણે તેની સાથે નજીકથી સંકળાયેલા હોય અને તેથી સરકારી હોય.

૨. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની રિટ અરજી (૧) રાજ્ય સરકાર; (૨) સત્તામંડળ; (૩) વૈધાનિક સંસ્થા; (૪) રાજ્યનું અંગ અથવા એજન્સી; (૫) રાજ્ય દ્વારા નાણાં પૂરા પાડવામાં આવતી અને માલિકી ધરાવતી કંપની; (૬) મોટાભાગે રાજ્યના ભંડોળ પર ચાલતી ખાનગી સંસ્થા; (૭) જાહેર ફરજ અથવા જાહેર સ્વરૂપની હકારાત્મક જવાબદારી બજાવતી ખાનગી સંસ્થા; અને

(૮) કોઈપણ કાયદા હેઠળ કોઈપણ કાર્ય બજાવવાની જવાબદારી હેઠળની વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સામે આવા વૈધાનિક કાર્ય કરવા માટે દબાણ કરવા માટે પોષણક્ષમ હોઈ શકે છે.

૩. જોકે સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક જેવી ખાનગી બેંકિંગ કંપની જેની સાથે આપણે કામ પાર પાડી રહ્યા છીએ તે તેના વ્યવસાયને ચલાવવામાં તેની કામગીરીના સરળ સંચાલન માટે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકાનું પાલન કરવા અને તેને વળગી રહેવા માટે બંધાયેલી છે, છતાં તે નિયંત્રણ રાખવા અને માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડવા માટેના નિયમનકારી પગલાં છે અને કંપનીના કારોબાર પર ભાગીદારીપૂર્ણ પ્રભુત્વ કે નિયંત્રણ નથી.

૪. શેડ્યૂલ્ડ બેંક તરીકે બેંકિંગ વ્યવસાય કરતી ખાનગી કંપનીને કોઈપણ જાહેર કાર્ય અથવા જાહેર ફરજ બજાવતી કંપની કહી શકાય નહીં.

૫. સામાન્ય રીતે, કોઈ કાયદા અથવા વૈધાનિક નિયમ દ્વારા તેના પર લાદવામાં આવેલી અમુક જાહેર ફરજ બજાવવા માટે દબાણ કરવા જાહેર સંસ્થા અથવા સત્તામંડળને મેન્ડામસ જારી કરવામાં આવે છે. અપવાદરૂપ કેસોમાં ખાનગી સંસ્થાને મેન્ડામસ રિટ અથવા મેન્ડામસ સ્વરૂપની રિટ જારી થઈ શકે છે, પરંતુ માત્ર ત્યારે જ જ્યાં કાયદા અથવા વૈધાનિક નિયમ દ્વારા આવી ખાનગી સંસ્થા પર જાહેર ફરજ લાદવામાં આવી હોય અને માત્ર આવી સંસ્થાને તેની જાહેર ફરજ બજાવવા માટે દબાણ કરવા માટે જ.

૬. માત્ર એટલા માટે કે કોઈ કાયદો અથવા કાયદાનું બળ ધરાવતો નિયમ કંપની અથવા અન્ય કોઈ સંસ્થાને ચોક્કસ બાબત કરવાની આવશ્યકતા પૂરી પાડે છે, તે વૈધાનિક સંસ્થાના લક્ષણો પ્રાપ્ત કરતી નથી.

૭. જો કોઈ ખાનગી સંસ્થા જાહેર કાર્ય બજાવી રહી હોય અને કોઈપણ અધિકારોનો ઇનકાર આવી સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી જાહેર ફરજના સંદર્ભમાં હોય, તો જાહેર કાયદાનો ઉપાય લાગુ કરી શકાય છે. જાહેર સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજ વૈધાનિક અથવા અન્યથા હોઈ શકે છે અને આવી સત્તાનો સ્ત્રોત મહત્વહીન છે પરંતુ, તેમ છતાં, આવી કાર્યવાહીમાં જાહેર કાયદાનું તત્વ હોવું આવશ્યક છે.

૮. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ત્રીજી આવૃત્તિ, ભાગ ૩૦, પાના ૬૮૨ અનુસાર, જાહેર સત્તામંડળ એ એવી સંસ્થા છે જે આવશ્યકપણે કાઉન્ટી કાઉન્સિલ, મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અથવા અન્ય સ્થાનિક સત્તામંડળ નથી કે જેણે જાહેર વૈધાનિક ફરજો બજાવવાની હોય છે અને જે ફરજો બજાવે છે અને તેના વ્યવહારો લોકોના લાભ માટે કરે છે અને ખાનગી નફા માટે નહીં. જાહેર સત્તામંડળ અથવા જાહેર કાર્યવાહીની કોઈ સામાન્ય વ્યાખ્યા હોઈ શકે નહીં. દરેક કેસની હકિકતો મુદ્દો નક્કી કરે છે.

૧૭૬. અમે અમારી વિચારણા માટે ફરીથી એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરી રહ્યા છીએ. તેનો જવાબ આ બાબતનો અંત લાવશે.

૧૭૭. જાણીજોઈને નાણાં ન ચૂકવનારાઓ (વિલફુલ ડિફોલ્ટર્સ) અંગેનો માસ્ટર પરિપત્ર રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૪ હેઠળની તેની સત્તાઓની રૂએ જારી કરવામાં આવ્યો છે, જે સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક પર ખૂબ જ બંધનકર્તા છે, તેથી, કોઈ ચોક્કસ દેવાદારને જાણીજોઈને નાણાં ન ચૂકવનાર તરીકે જાહેર કરવાના હેતુથી માસ્ટર પરિપત્ર હેઠળ કાર્ય કરતી વખતે, શું બેંક જાહેર ફરજ બજાવે છે.

૧૭૮. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જો કોઈ ખાનગી બેંક તેની ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળ ગઈ હોય એ અર્થમાં કે તે માસ્ટર પરિપત્રના નિયમનોના વ્યાપથી આગળ વધી ગઈ હોય, અથવા તેના પાલનમાં, જે દેવાદાર સામે કાર્યવાહીની દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે તેના કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારો અથવા અન્ય કોઈપણ કાનૂની અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય, તો શું આવો દેવાદાર ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ આ કોર્ટ સમક્ષ કાયદેસર રીતે રિટ અરજી દાખલ કરી શકે છે.

૧૭૯. કોઈ સંસ્થા, જાહેર કે ખાનગી, રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન કે અનાધીન તરીકે વર્ગીકૃત થવી જોઈએ નહીં. રિટ અરજીની પોષણક્ષમતાના સંદર્ભમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ અને આવશ્યક વિચારણા કાર્યાત્મક કસોટી હોવી જોઈએ. જો કોઈ જાહેર ફરજ અથવા જાહેર કાર્ય સંકળાયેલું હોય, તો કોઈપણ સંસ્થા, જાહેર કે ખાનગી, તે ફરજ અથવા કાર્ય સાથે સંબંધિત અથવા જોડાયેલી હોય, અને તે પૂરતી મર્યાદિત હોય, તો તે ભારતના બંધારણની

કલમ ૨૨૬ ના અસાધારણ રિટ અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ ન્યાયિક ચકાસણીને આધીન રહેશે.

૧૮૦. એલઆઈસી ઓફ ઈન્ડિયા વિ. એસ્કોર્ટ્સ લિમિટેડ, એ.આઈ.આર. ૧૯૮૬ એસ.સી. ૧૩૭૦ ના કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે લાઈફ ઈન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન એ રાજ્યનું અંગ હતું, અને કલમ ૧૪ દ્વારા મનસ્વી રીતે કાર્ય કરવાથી પ્રતિબંધિત હતું. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કોર્પોરેશન માટે તેની જે કાર્યવાહી સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી હતી તેના કારણો જાહેર કરવા ફરજિયાત હતા, એટલે કે કેટલાક ડિરેક્ટરોને દૂર કરવા અને તેમના સ્થાને અન્યની નિમણૂક કરવાનો ઠરાવ લાવવાના હેતુથી કંપનીની અસાધારણ સામાન્ય સભા બોલાવવાની તેની માંગણી. આવી દલીલનો રાજ્ય દ્વારા વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો, એવી રજૂઆત કરીને કે રાજ્ય અથવા રાજ્યના અંગની એવી ક્રિયાઓ, જે યોગ્ય રીતે જાહેર કાયદાના ક્ષેત્રમાં આવતી નથી પરંતુ ખાનગી કાયદાના ક્ષેત્રમાં આવે છે, તે ન્યાયિક સમીક્ષાને પાત્ર નથી. સદર રજૂઆતો સાથે વ્યવહાર કરતી વખતે, સુપ્રીમ કોર્ટે અવલોકન કર્યું:–

"વિદ્વાન એટર્ની–જનરલની દલીલમાં અમને નોંધપાત્ર બળ જણાય છે ત્યારે અમારા માટે આ વિષયની કોઈપણ લાંબી ચર્ચામાં પ્રવેશવું જરૂરી ન હોઈ શકે, જેમ આપણે હમણાં જોઈશું. અમે બંધારણીય કાયદો, વહીવટી કાયદો અને જાહેર કાયદાના પ્રશ્નો પર અંગ્રેજી કેસોનો સરળતાથી સંદર્ભ લેવા સામે પણ આપણી જાતને ચેતવણી આપવા માંગીએ છીએ કારણ કે આ શાખાઓમાં ભારતમાં કાયદો ઇંગ્લેન્ડના કાયદા કરતાં આગળ નીકળી ગયો છે, કારણ કે

આપણે આપણા બંધારણ દ્વારા માર્ગદર્શિત છીએ અને અંગ્રેજી કાયદાના વિકાસને અવરોધતા તકનીકી નિયમોથી મુક્ત છીએ. જ્યારે અમને એક ક્ષણ માટે પણ શંકા નથી કે રાજ્ય અથવા રાજ્યના અંગની દરેક કાર્યવાહી તર્કસંગત હોવી જોઈએ અને યોગ્ય કેસોમાં તર્ક વગરની ક્રિયાઓ બંધારણની કલમ ૨૨૬ અથવા કલમ ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહીમાં મનસ્વી તરીકે પડકારી શકાય છે, અમે કલમ ૧૪ ને રાજ્યની ક્રિયાઓની ન્યાયિક સમીક્ષા માટેના અધિકારપત્ર તરીકે અને રાજ્યને તેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં આવી ક્રિયાઓ માટે કારણ દર્શાવીને તેની ક્રિયાઓનો હિસાબ આપવા કહેવા તરીકે અર્થઘટન કરતા નથી.

દાખલા તરીકે, જો રાજ્યની કાર્યવાહી રાજકીય અથવા સાર્વભૌમ સ્વરૂપની હોય, તો કોર્ટ તેનાથી દૂર રહેશે, કોર્ટ શૈક્ષણિક બાબતો પર ચર્ચા કરશે નહીં અથવા વેપાર અને વાણિજ્યની જટિલતાઓમાં માથું મારશે નહીં. જો રાજ્યની કાર્યવાહી કરાર આધારિત જવાબદારી અથવા કરારમાંથી ઉદ્‌ભવતી જવાબદારીઓ સાથે સંબંધિત હોય, તો સામાન્ય રીતે કોર્ટ તેની તપાસ કરશે નહીં સિવાય કે તે કાર્યવાહી સાથે જાહેર કાયદાનું કોઈ લક્ષણ જોડાયેલું હોય. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, જો તેઓ જાહેર કાયદાના ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત હોય તો કોર્ટ રાજ્યની ક્રિયાઓની તપાસ કરશે અને જો તેઓ ખાનગી કાયદાના ક્ષેત્ર સાથે સંબંધિત હોય તો તેની તપાસ કરવાનું ટાળશે. મુશ્કેલી જાહેર કાયદાના ક્ષેત્ર અને ખાનગી કાયદાના ક્ષેત્ર વચ્ચેની સીમારેખા નક્કી કરવામાં રહેશે. ચોકસાઈ સાથે રેખા દોરવી અશક્ય છે અને અમે તેનો પ્રયાસ કરવા માંગતા નથી. આ પ્રશ્ન દરેક કેસમાં ચોક્કસ કાર્યવાહી, રાજ્ય અથવા રાજ્યનું અંગ જે પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલું હોય તે કાર્યવાહી કરતી વખતે,

તે કાર્યવાહીના જાહેર કાયદા અથવા ખાનગી કાયદાના સ્વરૂપ અને અન્ય સુસંગત સંજોગોના સંદર્ભમાં નક્કી થવો જોઈએ. જ્યારે રાજ્ય અથવા રાજ્યનું કોઈ અંગ કોર્પોરેટ જગતમાં પ્રવેશે છે અને કંપનીના શેર ખરીદે છે, ત્યારે તે પોતાના પર શેરધારકની સામાન્ય ભૂમિકા સ્વીકારે છે, અને આવા શેરધારકને ઉપલબ્ધ તમામ અધિકારો સાથે શેરધારકના વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, અન્ય કોઈપણ શેરધારકની જેમ કંપનીના ઠરાવ દ્વારા સંચાલન બદલવા માંગતી વખતે શેરધારક તરીકે રાજ્ય પાસેથી તેના કારણો જણાવવાની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ તેવું કોઈ કારણ નથી."

'જાહેર કાયદો' અને 'ખાનગી કાયદો' વચ્ચેનો તફાવત:

આ તફાવત મુશ્કેલ અને ચોક્કસ સીમાંકન માટે અસમર્થ હોવા છતાં, વ્યાપક તફાવત ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે. લોર્ડ ડેનિંગ તેમના પુસ્તક "ધ ક્લોઝિંગ ચેપ્ટર" માં આ વિષય પર આ મુજબ કહે છે:

"સૌપ્રથમ નોંધવાની બાબત એ છે કે જાહેર કાયદો 'જાહેર સત્તામંડળો' પૂરતો મર્યાદિત છે. 'જાહેર સત્તામંડળો' શું છે? અભિગમનો માત્ર એક જ માર્ગ છે. તે સુપ્રીમ કોર્ટ એક્ટ ૧૯૮૧ ની કલમ ૩૧(૨)(બી) ના શબ્દોમાં પૂછીને છે:

તે વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓનું 'સ્વરૂપ શું છે જેમના વિરુદ્ધ આવા હુકમો દ્વારા રાહત આપી શકાય', એટલે કે મેન્ડામસ, પ્રોહિબિશન અથવા સરસિયારી દ્વારા?

આને બે મુખ્ય શ્રેણીઓમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે:

પ્રથમ, વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓ કે જેમની પાસે વ્યક્તિઓ તરીકે અન્ય વ્યક્તિઓના સામાન્ય કાયદા અથવા વૈધાનિક અધિકારો અથવા જવાબદારીઓને અસર કરતા પ્રશ્નો નક્કી કરવાની કાનૂની સત્તા છે. તે ફોર્મ્યુલા લોર્ડ જસ્ટિસ એટકિન દ્વારા આર. વિ. ઈલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ, એક્સ પાર્ટે લંડન ઈલેક્ટ્રિસિટી જોઈન્ટ કમિટી કંપની, (૧૯૨૦) લિ., (૧૯૨૪) ૧ કેબી ૧૭૧/૨૦૫ માં જણાવવામાં આવી હતી જે ઓ'રેલી વિ. મેકમેન (૧૯૮૨) ૩, ડબલ્યુએલઆર ૧૦૯૬/૧૧૦૪ માં લોર્ડ ડિપ્લોક દ્વારા વિસ્તૃત કરવામાં આવી હતી.

બીજું, જે વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓને સંસદ દ્વારા કાર્યો, સત્તાઓ અને ફરજો સોંપવામાં આવી છે જેમાં જાહેર સ્વરૂપના નિર્ણયો લેવાનો સમાવેશ થાય છે....જેમાં હું આર. વિ. નેશનલ જોઈન્ટ કાઉન્સિલ ફોર ડેન્ટલ ટેકનિશિયન્સ, એક્સ પાર્ટે નીટ (૧૯૫૩) ૧ ક્યુબી ૭૦૪/૭૦૭ માં લોર્ડ ગોડાર્ડ, સી.જે. ના શબ્દો ઉમેરીશ):

"જે સંસ્થાઓ સામે આધુનિક સમયમાં આ વિશેષાધિકાર રિટના ઉપાયો લાગુ કરવામાં આવ્યા છે તે તમામ વૈધાનિક સંસ્થાઓ રહી છે જેના પર સંસદે વૈધાનિક સત્તાઓ અને ફરજો સોંપી છે, જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે તે પ્રજાજનોના અહિત તરફ દોરી શકે છે જેઓએ તેમના અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેવું પડી શકે છે".

પરંતુ તે શ્રેણીઓ સંપૂર્ણ નથી. ન્યાયિક સમીક્ષાના ઉપાય દ્વારા નિયંત્રિત કરવા ઇચ્છનીય હોય તેવી જાહેર ફરજો બજાવતી જાહેર સ્વરૂપની અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સુધી અદાલતો તેને વિસ્તૃત કરી શકે છે.

એવા ઘણા કેસો છે જે માર્ગદર્શન આપે છે, પરંતુ હું માત્ર કેટલાક ઉદાહરણો આપીશ.

દરેક સંસ્થા જે કાયદા દ્વારા બનાવવામાં આવી છે અને જેની સત્તાઓ અને ફરજો કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે તે 'જાહેર સત્તામંડળ' છે. તેથી સરકારી વિભાગો, સ્થાનિક સત્તામંડળો, પોલીસ સત્તાવાળાઓ, અને વૈધાનિક સાહસો અને કોર્પોરેશનો, તમામ 'જાહેર સત્તામંડળો' છે. વૈધાનિક ટ્રિબ્યુનલ અથવા તપાસના સભ્યો અને જેલના વિઝિટર્સ બોર્ડ પણ તેવા જ છે. ક્રિમિનલ ઇન્જરીઝ કોમ્પેન્સેશન બોર્ડ એક જાહેર સત્તામંડળ છે. તેવી જ રીતે, હું સૂચવું છું, રોયલ ચાર્ટર દ્વારા સ્થાપિત યુનિવર્સિટી છે; અને સ્ટેટ સ્કૂલના મેનેજરો છે. બાઉન્ડ્રી કમિશન પણ છે: અને લોયડ્સની કમિટી પણ છે.

પરંતુ કંપનીઝ એક્ટ હેઠળ સ્થપાયેલી મર્યાદિત જવાબદારીવાળી કંપની 'જાહેર સત્તામંડળ' નથી; (જુઓ ટોઝર વિ. નેશનલ ગ્રેહાઉન્ડ રેસિંગ ક્લબ લિ. (૧૯૮૩) ટાઇમ્સ, ૧૬ મે). જોકી ક્લબ જેવું બિન-સંગઠિત સંગઠન પણ નથી...". (જુઓ પાના ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪)

૩૮. કોર્ટ ઓફ અપીલના લોર્ડ જસ્ટિસ સર હેરી વુલ્ફ નીચેના શબ્દોમાં તફાવત દર્શાવે છે:--

"હું જાહેર કાયદાને જાહેર સંસ્થાઓ દ્વારા જનતા પ્રત્યેની તેમની ફરજોનું યોગ્ય પાલન કરાવતી વ્યવસ્થા તરીકે માનું છું. હું ખાનગી કાયદાને ખાનગી વ્યક્તિઓના ખાનગી અધિકારો અથવા જાહેર સંસ્થાઓના ખાનગી અધિકારોનું રક્ષણ કરતી વ્યવસ્થા તરીકે માનું છું. મહત્વપૂર્ણ તફાવત એ હકિકતમાંથી ઉદ્‌ભવે છે કે સમગ્ર જનતા, અથવા સ્થાનિક સરકારના કિસ્સામાં તે વિસ્તારની જનતા, જાહેર કાયદા દ્વારા જેનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે તેના લાભાર્થીઓ છે અને અધિકારો મેળવવા માટે હકદાર વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓ ખાનગી કાયદા દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા રક્ષણના લાભાર્થીઓ છે". (જુઓ તેમના લેખ "પબ્લિક લૉ પ્રાઈવેટ લૉ: વ્હાય ધ ડિવાઈડ? અ પર્સનલ વ્યુ" નું પાનું ૨૨૧ (સમર (૧૯૮૬) માં "પબ્લિક લૉ" માં પ્રકાશિત)).

વિદ્વાન લૉ લોર્ડે સદર લેખમાં આગળ, પાના ૨૨૩ પર જણાવ્યું હતું:

"જાહેર કાયદો માત્ર જાહેર સંસ્થાઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે, તેનો અર્થ એ નથી કે જાહેર સંસ્થાઓની પ્રવૃત્તિઓ ક્યારેય ખાનગી કાયદા દ્વારા સંચાલિત થતી નથી. જાહેર વ્યક્તિઓની જેમ, ઓછામાં ઓછું સિદ્ધાંતમાં, જાહેર સંસ્થાઓ ખાનગી જીવન જીવવા માટે હકદાર છે. એવા સૂચનો આવ્યા છે કે વ્યાપારી ક્ષેત્રમાં જાહેર સંસ્થાઓએ ખાનગી વ્યક્તિઓ કરતાં અલગ અને ઉચ્ચ નૈતિક ધોરણો અપનાવવા જોઈએ, પરંતુ કાયદાની બાબત તરીકે આ હજુ

સુધી જરૂરી નથી અને સંપૂર્ણપણે વ્યાપારી વ્યવહારોના સંબંધમાં સમાન કાયદો લાગુ પડે છે, ભલે જાહેર ફરજ સંકળાયેલી હોય કે ન હોય. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, રોજગારના સંબંધમાં પણ આ જ સાચું છે. જાહેર સંસ્થા દ્વારા કાર્યરત સેવક પાસે સામાન્ય રીતે અન્ય કોઈપણ સેવકની જેમ સમાન ખાનગી અધિકારો હોય છે".

જો આવો સંબંધ વૈધાનિક જોગવાઈ દ્વારા મર્યાદિત હોય તો પરિસ્થિતિ અલગ હોઈ શકે છે તેમ વિદ્વાન લૉ લોર્ડે ધ્યાન દોર્યું હતું.

૩૯. આ સંદર્ભમાં, બે મહત્વપૂર્ણ અંગ્રેજી નિર્ણયોનો સંદર્ભ લેવો યોગ્ય રહેશે, જ્યાં વૈધાનિક જોગવાઈઓની ગેરહાજરીમાં પણ જાહેર ફરજ ગર્ભિત હતી. તે આર. વિ. ક્રિમિનલ ઇન્જરીઝ કોમ્પેન્સેશન બોર્ડ, એક્સ પાર્ટે લેઇન (૧૯૬૭) ૨ ઓલ ઈ.આર. ૭૭૦, અને આર. વિ. પેનલ ઓન ટેક-ઓવર્સ (૧૯૮૭) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૫૬૪ છે. ક્રિમિનલ ઇન્જરીઝ કોમ્પેન્સેશન બોર્ડમાં સુસંગત હકિકતો નીચે મુજબ છે:

વર્ષ ૧૯૬૪ માં ગ્રેટ બ્રિટનની સરકારે સંસદના બંને ગૃહોમાં હિંસાનો ભોગ બનેલા અને પોલીસને મદદ કરતી વખતે ઈજાગ્રસ્ત થયેલી વ્યક્તિઓને વળતર આપવાની એક યોજના જાહેર કરી હતી. તે એક બિન-વૈધાનિક યોજના હતી જે હેઠળ સદ્ભાવનાપૂર્વક (એક્સ ગ્રેસિયા) વળતર ચૂકવવાનું હતું. આ યોજનાનું સંચાલન એક બોર્ડ દ્વારા કરવાનું હતું, જેને ગ્રાન્ટ-ઈન-એઈડ દ્વારા નાણાં પૂરા પાડવામાં આવનાર હતા, જેમાંથી જ્યારે બોર્ડને ખાતરી થાય કે વળતર વાજબી છે ત્યારે ચૂકવણી કરવામાં આવશે. એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલની વિધવા કે જે શંકાસ્પદ

વ્યક્તિની પૂછપરછ કરવા જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેના ચહેરા પર ગોળી વાગી હતી, અને જેણે બાદમાં પોતાની જાતને ગોળી મારી દીધી હતી, તેણે વળતર માટે બોર્ડ સમક્ષ અરજી કરી હતી. બોર્ડે વળતર મંજૂર કર્યું, પરંતુ અમુક કપાત કરી, જેને સરસિયારી દ્વારા પડકારવામાં આવી હતી. કોર્ટ સમક્ષ પ્રથમ પ્રશ્ન એ હતો કે "શું બોર્ડ આ કોર્ટના સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્રને આધીન વ્યક્તિઓનું એક મંડળ છે?". બોર્ડ તરફથી આર. વિ. ઈલેક્ટ્રિસિટી કમિશનર્સ (૧૯૨૪) ૧ કેબી ૧૭૧, પાના ૨૦૫ પર એટકિન, એલ.જે. ના સુપ્રસિદ્ધ શબ્દો પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો કે રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેવા માટે વ્યક્તિઓના મંડળ પાસે પ્રજાજનોના અધિકારોને અસર કરતા પ્રશ્નો નક્કી કરવાની કાનૂની સત્તા હોવી જોઈએ અને જેઓ ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ હેઠળ હોય. કોર્ટે ઠેરવ્યું કે એટકિન, એલ.જે. ના સદર શબ્દો સરસિયારી જારી થઈ શકે તેવી સ્થિતિ માટે સંપૂર્ણ માનવામાં આવ્યા નહોતા, અને ધ્યાન દોર્યું કે બોર્ડ, કાયદા હેઠળ રચાયેલું ન હોવા છતાં, કારોબારી સરકાર દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે, એટલે કે વિશેષાધિકાર હેઠળ, અને તે કારણસર તેના કાર્યો ઓછા કાયદેસર નથી. કોર્ટે અવલોકન કર્યું:

"ખરેખર, સરસિયારીની રિટ માત્ર કાયદા દ્વારા સ્થાપિત અદાલતોને જ નહીં પરંતુ એવી અદાલતોને પણ જારી કરવામાં આવી છે જેની સત્તા અન્યો ઉપરાંત વિશેષાધિકારમાંથી મેળવવામાં આવી હતી. એકવાર અધિકારક્ષેત્ર વિસ્તૃત થઈ જાય, જેમ કે તે અદાલતોની વિરુદ્ધ ટ્રિબ્યુનલો સુધી સ્પષ્ટપણે વિસ્તૃત થયું છે, ત્યારે વિશેષાધિકાર હેઠળ રચાયેલ વ્યક્તિઓના મંડળ સમક્ષ સરસિયારીના માધ્યમથી ઉપાય લાગુ ન કરી શકાય તેનું કોઈ

કારણ નથી. વધુમાં, બોર્ડ, વિશેષાધિકાર હેઠળ સ્થાપિત હોવા છતાં અને કાયદા દ્વારા નહીં, વાસ્તવમાં સંસદમાં ચર્ચામાં માન્યતા ધરાવતું હતું અને સંસદે બોર્ડના એવોર્ડ્સને સંતોષવા માટે નાણાં પૂરા પાડ્યા હતા....".

વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"અમે, જેમ મને લાગે છે, તે સ્થિતિ પર પહોંચી ગયા છીએ જ્યારે સરસિયારીનો વ્યાપ દરેક એવા કેસને આવરી લેતો કહી શકાય જેમાં સંપૂર્ણપણે ખાનગી અથવા ઘરેલું સ્વરૂપથી વિપરીત જાહેર સ્વરૂપનું વ્યક્તિઓનું મંડળ પ્રજાજનોને અસર કરતી બાબતો નક્કી કરવાની હોય, હંમેશા بشرط કે તે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ હેઠળ હોય. આ રીતે જોવામાં આવે તો, મારા મતે બોર્ડ વાજબી રીતે અને સ્પષ્ટપણે આ કોર્ટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે. બોર્ડ, જેમ બોર્ડના વકીલે કહ્યું તેમ, "તાજના સેવક છે, જેમને કારોબારી સૂચનાઓ દ્વારા તાજ તરફથી તાજની બક્ષિસનું વિતરણ કરવાની ફરજ સોંપવામાં આવી છે". તેથી બોર્ડ સ્પષ્ટપણે જાહેર ફરજો બજાવી રહ્યું છે. વધુમાં, બોર્ડ તદ્દન સ્પષ્ટપણે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ હેઠળ છે".

તેમના અલગ અભિપ્રાયમાં ડિપ્લોક, એલ.જે. દ્વારા આ જ વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં તેમણે કહ્યું હતું:

"જો સરકારના કાર્યો દ્વારા નવી ટ્રિબ્યુનલો સ્થાપિત કરવામાં આવે છે, તો હાઈકોર્ટનું સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્ર તેમના સુધી વિસ્તરે છે જો તેઓ આવશ્યક લાક્ષણિકતાઓ ધરાવતા હોય જેના પર

હાઈકોર્ટના સુપરવાઈઝરી નિયંત્રણને નીચલી અદાલતોની આધીનતા આધારિત છે...".

એશવર્થ, જે. એ તે કેસમાં નીચેના આધારે સરસિયારી જારી કરવાનું વાજબી ઠેરવ્યું હતું:

"તેમની (બોર્ડની) સ્થાપના સંસદના બંને ગૃહોમાં તેમની સ્થાપનાની દરખાસ્ત પર ચર્ચા થયા પછી કારોબારી દ્વારા કરવામાં આવી હતી, અને તેમના એવોર્ડ્સને સંતોષવા માટે જરૂરી નાણાં સંસદ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી રકમમાંથી લેવામાં આવે છે. તેથી એવું કહી શકાય કે તેમના અસ્તિત્વ અને તેમના કાર્યોને ઓછામાં ઓછી સંસદ દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવી છે, જે મારા મતે બે ગણું પરિણામ લાવે છે: પ્રથમ સ્થાને તે એવી કોઈપણ ધારણાને નકારે છે કે બોર્ડ એક ખાનગી ટ્રિબ્યુનલ છે, અને બીજું તે બોર્ડને જેને હું જાહેર અથવા સત્તાવાર દરજ્જો કહી શકું તે આપે છે. વળતર માટેની અરજીઓની સંખ્યા અને બોર્ડ દ્વારા આપવામાં આવેલી રકમ બંને દર્શાવે છે કે બોર્ડની કામગીરીથી સામાન્ય જનતા કેટલી મોટી હદે પ્રભાવિત થાય છે....".

૪૦. ત્યારપછી આ નિર્ણયનું કેટલાક અંગ્રેજી નિર્ણયોમાં પાલન અને અમલ કરવામાં આવ્યો છે. આર. વિ. પેનલ ઓન ટેકઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ, એક્સ પાર્ટે ડેટાફિન (૧૯૮૭) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૫૬૪ નો સંદર્ભ આપવો પૂરતો રહેશે. ટેક-ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ પેનલ એક સ્વ-નિયમનકારી બિન-સંગઠિત સંગઠન હતું જેણે લિસ્ટેડ પબ્લિક કંપનીઓના ટેક-ઓવરમાં આચારસંહિતા નક્કી કરતા ચીટી કોડ ઓન ટેક-ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સની રચના કરી

હતી અને તેનું સંચાલન કર્યું હતું. પેનલ પાસે કોઈ સીધી વૈધાનિક, વિશેષાધિકાર અથવા સામાન્ય કાયદાની સત્તાઓ નહોતી, કે તેની સત્તાઓ માત્ર સર્વસંમતિ પર આધારિત નહોતી; તેના કાર્યોને પેનલની શરૂઆત પછી રજૂ કરાયેલી અમુક વૈધાનિક સત્તાઓ અને દંડો દ્વારા સમર્થન અને જાળવણી કરવામાં આવી હતી. પેનલના એક નિર્ણયને સરસિયારી દ્વારા પ્રશ્નાર્થમાં મૂકવાની માંગ કરવામાં આવી હતી. સામાવાળાઓનો એક વાંધો એવો હતો કે કોર્ટનું સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્ર એવી સંસ્થાઓ પૂરતું મર્યાદિત હતું જેની સત્તા માત્ર કાયદા અથવા વિશેષાધિકારના ઉપયોગમાંથી મેળવવામાં આવી હતી, અને ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા ટેકઓવર્સ પેનલ જેવી સંસ્થા સુધી વિસ્તરેલી નહોતી. આ વાંધો ફગાવી દેતાં, એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ ચોક્કસ સંસ્થાના નિર્ણયો ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે કે નહીં તે નક્કી કરવામાં, કોર્ટ તે સંસ્થાની સત્તાઓ અને ફરજોના સ્ત્રોતને ધ્યાનમાં લેવા પૂરતી મર્યાદિત નહોતી, પરંતુ તેમના સ્વરૂપ તરફ પણ જોઈ શકતી હતી. તદનુસાર, જો સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજ, સ્પષ્ટપણે કે ગર્ભિત રીતે, જાહેર ફરજ હોય અને સંસ્થા જાહેર કાયદાના કાર્યો કરતી હોય, તો તે સંસ્થાના નિર્ણયોની ન્યાયિક સમીક્ષા માટેની અરજી સ્વીકારવાનું કોર્ટ પાસે અધિકારક્ષેત્ર હતું. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે, સિટી કોડ ઓન ટેક–ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ દ્વારા આવરી લેવાયેલી બાબતોના વ્યાપક સ્વરૂપ અને મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને અને કોડનું પાલન ન કરવાના જાહેર પરિણામોને ધ્યાનમાં રાખીને, ટેકઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ પેનલ કોડ અને તેના નિયમો સૂચવતી અને તેનું સંચાલન કરતી વખતે જાહેર ફરજ બજાવી રહી હતી અને જાહેર કાયદાના ઉપાયોને આધીન હતી. તદનુસાર, એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે યોગ્ય કેસમાં ન્યાયિક

સમીક્ષા માટેની અરજી થઈ શકશે. આવા કેસોમાં અપનાવવાનો અભિગમ, સર જોન ડોનાલ્ડસન, એમ.આર. દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, "કારોબારી સત્તાની વાસ્તવિકતાઓને ઓળખવાનો" છે. વિદ્વાન માસ્ટર ઓફ રોલ્સે આ મુજબ જણાવ્યું હતું:--

"વાસ્તવમાં, તેની નવીનતાને જોતાં, પેનલ આશ્ચર્યજનક રીતે તે ફોર્મેટમાં બંધબેસે છે જેને આ કોર્ટે આર. વિ. ક્રિમિનલ ઇન્જરીઝ કોમ્પેન્સેશન બોર્ડ (૧૯૬૭-૨ ક્યુબી ૮૬૭) માં ધ્યાનમાં રાખ્યું હતું. તે કોઈ શંકા વિના જાહેર ફરજ બજાવી રહી છે અને તે પણ એક મહત્વપૂર્ણ ફરજ. ટેક-ઓવર અને મર્જરના ક્ષેત્રમાં કાયદાને મર્યાદિત કરવા અને તે બજારના તેના નિયમનના કેન્દ્રબિંદુ તરીકે પેનલનો ઉપયોગ કરવાની વેપાર અને ઉદ્યોગ સચિવની વ્યક્ત ઇચ્છા પરથી આ સ્પષ્ટ થાય છે. નાગરિકોના અધિકારો તેના નિર્ણયોથી પરોક્ષ રીતે પ્રભાવિત થાય છે, જે પૈકીના કેટલાક, પરંતુ કોઈ પણ રીતે તમામ નહીં, તકનીકી અર્થમાં આ પરિસ્થિતિ સાથે સંમત થયા હોવાનું કહી શકાય, દા.ત., સ્ટોક એક્સચેન્જના સભ્યો. ઓછામાં ઓછું કોડનો ભંગ થયો છે કે કેમ તેના નિર્ધારણમાં, તેની પાસે ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ છે અને તે ભારપૂર્વક જણાવે છે કે તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય એક શેરધારક અને બીજા વચ્ચે સમાનતા કરવાનો છે. તેની સત્તાનો સ્ત્રોત માત્ર આંશિક રીતે નૈતિક સમજાવટ અને સંસ્થાઓ તથા તેમના સભ્યોની સંમતિ પર આધારિત છે, અંતિમ આધાર ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ટ્રેડ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ અને બેંક ઓફ ઇંગ્લેન્ડ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી વૈધાનિક સત્તાઓ છે. આ સંદર્ભમાં હું ખૂબ નિરાશ થઇશ જો અદાલતો કારોબારી સત્તાની વાસ્તવિકતાઓને ઓળખી ન શકે

અને તેની સૂક્ષ્મતા અને ક્યારેક તેનો ઉપયોગ જે રીતે થઈ શકે છે તેની જટિલતા દ્વારા તેમની દ્રષ્ટિને ધૂંધળી થવા દે...".

આ નિયમ કોર્ટ ઓફ અપીલના અન્ય એક નિર્ણયમાં આર. વિ. પેનલ ઓન ટેક-ઓવર્સ એન્ડ મર્જર્સ, એક્સ પાર્ટે ગિનેસ, (૧૯૮૯) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૫૦૯ માં પુનરાવર્તિત થયો હતો. સુખદેવ વિ. ભગતરામ, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૫ એસ.સી. ૧૩૩૧ માં મેથ્યુ, જે. દ્વારા ખરેખર આ અભિગમ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે વિદ્વાન ન્યાયાધીશે "શાસન સત્તા, ભલે તે ગમે ત્યાં સ્થિત હોય" તે "મૂળભૂત બંધારણીય મર્યાદાઓ" ને આધીન હોવાની વાત કરી હતી. વિદ્વાન ન્યાયાધીશને લાગ્યું કે "સત્તા કેન્દ્રોને બંધારણના નિયંત્રણને આધીન બનાવવાની જરૂરિયાત રાજ્ય કાર્યવાહીની વિભાવનાના વિસ્તરણની માંગ કરે છે" (જુઓ પાના ૧૩૫૨ પર પેરા ૯૩).

૧૮૧. ઉપરોક્ત કસોટી લાગુ કરતાં, અહીંની બેંકને જાહેર સંસ્થા કહી શકાય નહીં. તેની જનતા પ્રત્યે કોઈ ફરજ નથી. તેની ફરજ તેના ખાતેદારો પ્રત્યે છે, જેમાં લોન સુવિધા મેળવનારા દેવાદારોનો સમાવેશ થઈ શકે છે. તેની પાસે જાહેર જનતાના સભ્યોના અધિકારોને અસર કરતી કોઈ કાર્યવાહી કરવાની અથવા કોઈ હુકમ પસાર કરવાની કોઈ સત્તા નથી. તેના હુકમો અને ક્રિયાઓનું બંધનકર્તા સ્વરૂપ તેના ખાતેદારો અને ઉધાર લેનારાઓ તથા તેના કર્મચારીઓ પૂરતું મર્યાદિત છે. તેના કાર્યો પણ સરકારી કાર્યો સમાન નથી.

૧૮૨. અમે શામરાવ વિઠ્ઠલ કો-ઓપરેટિવ બેંક લિ. વિ. પદુબિદ્રી પટ્ટાભિરામ ભટ, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૩ બોમ્બે ૯૧ ના કેસમાં બોમ્બે હાઈકોર્ટના ફુલ બેન્ચના ચુકાદાને પણ લાભદાયી રીતે ટાંકી શકીએ છીએ. બોમ્બે હાઈકોર્ટની ફુલ બેન્ચ સમક્ષનો પ્રશ્ન એ હતો કે શું અપીલકર્તા-બેંક ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં "રાજ્ય" હતી, અને શું અપીલકર્તાઓ સામે રિટ-અરજી પોષણક્ષમ હતી. હાઈકોર્ટના બે નિર્ણયોના સંઘર્ષને ધ્યાનમાં રાખીને, બાબત નિર્ણય માટે લાર્જર બેન્ચને સંદર્ભિત કરવામાં આવી હતી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે સહકારી બેંક એક મહત્વપૂર્ણ જાહેર કાર્ય કરે છે અને તે પોતે જ એવા નિષ્કર્ષ પર આવવા માટે પૂરતું હતું કે તે કલમ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" છે. એવી પણ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કલ્યાણકારી રાજ્યમાં, જાહેર મહત્વના હોય તેવા કાર્યોને તેના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાવવા માટે "સરકારી કાર્યો" ની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવી પડી હતી. તેથી જાહેર કાર્ય કરતી કોઈપણ સંસ્થાને કલમ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" ગણવી જોઈએ. ફુલ બેન્ચે એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે તે ખૂબ વ્યાપક રજૂઆત હતી અને અજય હસિયા (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાને ધ્યાનમાં રાખીને સાવચેતીનો સૂર ઉચ્ચાર્યો હતો. કોર્ટે એવો અભિપ્રાય લીધો કે જાહેર મહત્વનું કાર્ય કરતી દરેક સંસ્થા આપોઆપ કલમ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" બની જતી નથી. "રાજ્યનો દરજ્જો" આપવો એ અન્ય વિવિધ પરિબળો પર પણ નિર્ભર કરે છે, જેમ કે રાજ્ય સાથે આવી સંસ્થાઓનો સંબંધ, રાજ્ય નિયંત્રણની હદ વગેરે. ફુલ બેન્ચના નીચેના અવલોકનો નોંધ લેવા યોગ્ય છે:--

જાહેર મહત્વના એવા ઘણા કાર્યો હોઈ શકે છે જે ખાનગી સંસ્થા દ્વારા પણ કરી શકાય છે. આપણી પાસે સમુદાય માટે મહત્વપૂર્ણ એવું સામાજિક કાર્ય કરતી મોટી સંખ્યામાં સંસ્થાઓ છે. દાખલા તરીકે, એવી સંસ્થાઓ છે જે દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ અથવા અંધજનોની સંભાળ રાખે છે, તેમને શિક્ષણ આપે છે અને તાલીમ આપે છે, તેમને નોકરીઓ પૂરી પાડે છે અને તેમનું પુનર્વસન કરે છે. એવી ખાનગી સખાવતી સંસ્થાઓ છે જે ગરીબોને મફત અથવા સબસિડીવાળા મકાનો અથવા મફત તબીબી સહાય પૂરી પાડી શકે છે. તેઓ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પાઠ્યપુસ્તકો, ફ્રીશીપ અને શિષ્યવૃત્તિ પૂરી પાડી શકે છે. માલસામાન અને માણસોના પરિવહનમાં રોકાયેલી ખાનગી સંસ્થા હોઈ શકે છે. તેઓ એવા કાર્યો કરે છે જે નિઃશંકપણે જાહેર મહત્વના છે; અને તેઓ જાહેર જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે. પરંતુ આ બાબત આવી સંસ્થાઓને કલમ ૧૨ હેઠળ અનિવાર્યપણે "રાજ્ય" બનાવતી નથી. બેંકિંગ નિઃશંકપણે જાહેર મહત્વનું કાર્ય છે. વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રીયકૃત બેંકો રાજ્યના નિયંત્રણ હેઠળ આ કાર્યો કરે છે. પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે જે બેંકો આ રીતે નિયંત્રિત નથી, અથવા જે બેંકો ખાનગી સંસ્થાઓ અથવા સહકારી મંડળીઓ દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે તે કલમ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" બની જાય છે. કલ્યાણકારી રાજ્યમાં, ઘણી પ્રવૃત્તિઓ જે ઘણીવાર ખાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે તે રાજ્ય દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે. આવા કેસોમાં સુપ્રીમ કોર્ટે કહ્યું છે કે આપણે અન્ય કસોટીઓના પ્રકાશમાં પણ સંસ્થાની એકંદર સ્થિતિ જોવી જોઈએ, ખાસ કરીને જ્યારે સંસ્થાનું કાર્ય એવું ન હોય કે જે માત્ર રાજ્ય દ્વારા જ ચલાવી શકાય અથવા સરકારી કાર્યો સાથે જોડાયેલું ન હોય."

૧૮૩. અમારી સમક્ષ જે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે બેંક તરફથી પ્રક્રિયાગત મનસ્વીતાની છે. અમે સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૦૧૨૦/૨૦૧૪ ના અરજદારોના કહેવાથી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલ માસ્ટર પરિપત્રની બંધારણીય માન્યતાની તપાસ કરી છે, પરંતુ સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક તરફથી જે કારણદર્શક નોટિસ જારી કરવામાં આવી છે તેમાં મહત્વપૂર્ણ વિગતોનો અભાવ છે તે આધાર પર તેની સામે પ્રસ્તાવિત પગલાંની તપાસ કરવી પણ અમારા માટે મુશ્કેલ છે.

૧૮૪. આવી સ્થિતિ હોવાથી, અમે ઠેરવીએ છીએ કે સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક એક ખાનગી બેંક હોવાથી તે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ આ કોર્ટના રિટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન નથી.

૧૮૫. જો અરજદારોને તેમની સામે જારી કરાયેલ કારણદર્શક નોટિસને અનુસરીને તપાસની પદ્ધતિ અને રીત અંગે કોઈપણ રીતે ફરિયાદ હોય, તો તેઓ યોગ્ય સત્તામંડળ સમક્ષ કાયદા અનુસાર તેને પડકારવા માટે મુક્ત રહેશે."

૩૬. રિટ અરજદારની વિરુદ્ધ તમામ સંજોગો હોવા છતાં, હું હજુ પણ એવો અભિપ્રાય લેવા માટે પ્રેરાઉં છું કે મારે કાયદામાં પોષણક્ષમ નથી તેવા આધાર પર આ રિટ અરજીને ફગાવી દેવી જોઈએ નહીં. રેકોર્ડ પરની સામગ્રી પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ બધું બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૩૫ હેઠળ આરબીઆઈના અધિકારીઓ દ્વારા બેંકના વૈધાનિક નિરીક્ષણથી શરૂ થયું હતું. આરબીઆઈના જણાવ્યા મુજબ, રિટ અરજદારે મહેસાણા અર્બન કોઓપરેટિવ

બેંક લિમિટેડ (સંક્ષિપ્તમાં "એમયુસીબીએલ") પાસેથી જે કંપનીઓમાં તેઓ પોતે અને તેમના સંબંધીઓ હિત ધરાવે છે તેમાં લોન સુવિધા મેળવવાનું સંચાલન કર્યું હતું. આરબીઆઈના આક્ષેપો એવા છે કે ડિરેક્ટરો અને તેમના સંબંધીઓની તરફેણમાં લોન અને ધિરાણ પર પ્રતિબંધ મૂકતા આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા વૈધાનિક નિર્દેશોની જોગવાઈઓને દૂર કરવા માટે આ ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવ્યું હતું. આરબીઆઈનો એવો પણ કેસ છે કે એમયુસીબીએલના વૈધાનિક નિરીક્ષણમાં બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટની જોગવાઈઓ તેમજ આરબીઆઈ દ્વારા સમયાંતરે જારી કરાયેલા નિર્દેશોના ઘણા ઉલ્લંઘનો અને અનિયમિતતાઓ બહાર આવી હતી. આરબીઆઈ દ્વારા એવો પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે કે એમયુસીબીએલે આઠ પેઢીઓ/પેઢીઓ/કંપનીઓને લોન અને ધિરાણ મંજૂર કર્યા હતા, જેમાં બેંકના બોર્ડ પરના ડિરેક્ટરો હિત ધરાવતા હતા અને તેમાં અહીંના રિટ અરજદારનો પણ સમાવેશ થાય છે. ઉપર સંદર્ભિત આવા સંજોગોમાં, આરબીઆઈએ પ્રથમ કાર્ય એમયુસીબીએલને પત્ર લખીને રિટ અરજદાર અને સમાન સ્થિતિ ધરાવતા ડિરેક્ટરો બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાંથી પદ છોડે તે સુનિશ્ચિત કરવાનું કર્યું હતું. આ સંબંધમાં એમયુસીબીએલને આરબીઆઈનો એક હકારાત્મક આદેશ હતો. હું ભારત સરકાર દ્વારા એમયુસીબીએલને સંબોધવામાં આવેલા તારીખ ૨ મે, ૨૦૧૮ ના પત્રની પણ નોંધ લઉં છું જેમાં એમયુસીબીએલ પાસેથી ખુલાસો માંગવામાં આવ્યો હતો કે

આરબીઆઈની સૂચનાઓ છતાં આવા ડિરેક્ટરોએ હજુ સુધી કેમ પદ છોડ્યું નથી.

૩૭. આ તમામ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, એમયુસીબીએલે છેવટે પેપર–બુકના પાના–૧૩૩ પર એનેક્ષર–૧ માં રહેલો ઠરાવ નં. ૧૫૯ પસાર કર્યો, જેમાં સંબંધિત ડિરેક્ટરોને પત્ર જારી કરવાનો સર્વાનુમતે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે તેઓ તારીખ ૨૪ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ થી બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે રહેશે નહીં. પુનરાવર્તનના ભોગે પણ, હું સદર ઠરાવના એક ભાગને ટાંકી શકું છું, જે આ મુજબ વંચાય છે;

> *"આરબીઆઈની સૂચના હોવાથી બેંક ઉપરોક્ત ખાતાઓ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી આ પ્રકારનો પત્ર જારી કરવા માટે મજબૂર હતી, બંને ડિરેક્ટર શ્રી ચંદુભાઈ આઇ. પટેલ અને શ્રી અંબાલાલ જે. પટેલને બેંકના ડિરેક્ટર તરીકે કામ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં અને બેંકના બોર્ડમાંથી પદ છોડવા ફરજ પાડવામાં આવે છે."*

૩૮. આમ, આ કેસની હકિકતો તદ્દન વિશિષ્ટ છે. આરબીઆઈ અને ભારત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ આદેશ અથવા સૂચનાઓ નિયમનકારી પગલાંનો એક ભાગ હોઈ શકે છે, પરંતુ હકિકત એ રહે છે કે એમયુસીબીએલે આવી સૂચનાઓ પર કાર્ય કર્યું અને એમયુસીબીએલ દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાંને આરબીઆઈ તેમજ ભારત સરકાર દ્વારા વધુ સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે.

૩૯. મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ એવી બાબત નથી જેમાં મલ્ટી–સ્ટેટ કોઓપરેટિવ બેંકની સ્વતંત્ર કાર્યવાહી સામે રિટ અરજી લાવવામાં આવી હોય. એ સ્પષ્ટ છે કે એમયુસીબીએલ તરફથી લેવાયેલા પગલાં આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોના આધારે છે. એવી દલીલ કરી શકાય કે આરબીઆઈએ માત્ર એમયુસીબીએલને તેની નીતિ અને માર્ગદર્શિકા અનુસાર કાર્ય કરવા માટે સ્મૃતિપત્ર (રિમાઈન્ડર) આપ્યું હતું અને તે પોતે જ આરબીઆઈ દ્વારા લેવામાં આવેલ પગલું કહી શકાય નહીં. જોકે, આ કેસની વિશિષ્ટ હકિકતોએ મને એવો અભિપ્રાય લેવા માટે પ્રેરિત કર્યો છે કે આ રિટ અરજી પોષણક્ષમ કહી શકાય.

૪૦. આયોનિક મેટાલિક્સ (ઉપર મુજબ) માં, આ કોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચે, જેમાં હું પક્ષકાર હતો, ખાનગી બેંક સામે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે વિગતવાર ચર્ચા કરી છે. આયોનિક મેટાલિક્સ (ઉપર મુજબ) માં, સામેલ બેંક સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંક હતી. સ્ટાન્ડર્ડ ચાર્ટર્ડ બેંકે દેવાદારને કારણદર્શક નોટિસ પાઠવીને ખુલાસો માંગ્યો હતો કે તેને શા માટે વિલફુલ ડિફોલ્ટર જાહેર ન કરવો જોઈએ. વિષય–વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખીને, આ કોર્ટે સંપૂર્ણ ચર્ચા પછી એવો અભિપ્રાય લીધો કે ખાનગી બેંક સામે રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી. આ કોર્ટે એવો પણ અભિપ્રાય લીધો હતો કે ડિફોલ્ટરને જારી કરાયેલી કારણદર્શક નોટિસ એ નિયમનકારી પગલાંનો એક ભાગ હતો જે બેંક અન્યથા આરબીઆઈ દ્વારા જારી કરાયેલ માર્ગદર્શિકા અનુસાર હાથ ધરવા માટે

બંધાયેલી હતી. વર્તમાન કેસની હકિકતો થોડી અલગ છે અને આયોનિક મેટાલિક્સ (ઉપર મુજબ) ની હકિકતોની સરખામણીમાં તદ્દન અલગ સ્તર પર રહે છે.

૭૧. ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ વિશેષાધિકાર રિટ જારી કરવાની વડી અદાલતની સત્તાઓ અંગે, સુપ્રીમ કોર્ટ અને વડી અદાલતો દ્વારા અનેક પ્રસંગોએ આ મુદ્દા સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે. આવા ચુકાદાઓનો સંદર્ભ લેતા પહેલાં પણ, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળને" અને "ભાગ ૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા અધિકારોના અમલ માટે" તથા "અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે" એવા શબ્દપ્રયોગો નોંધવા સુસંગત રહેશે. સદર શબ્દપ્રયોગો એવું ઠેરવવા માટે પૂરતા રહેશે કે વ્યક્તિઓના કોઈપણ વર્ગ તેમજ વૈધાનિક સત્તામંડળો સામે રિટ જારી કરવાની કોર્ટની સત્તા પર કોઈ બંધન કે મર્યાદા નથી. માત્ર મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે જ નહીં, પરંતુ અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે અને નાગરિકોના કાનૂની અધિકારો તથા સરકારી, વૈધાનિક સત્તામંડળો, ખાનગી કંપનીઓ અને વ્યક્તિઓ તરફથી વૈધાનિક જવાબદારીઓ અને ફરજોનો અમલ કરાવવા માટે કોઈપણ પરિસ્થિતિ સાથે કામ પાર પાડતી કોઈપણ વ્યક્તિ સુધી પહોંચવા માટે આ સત્તા પૂરતી વિશાળ છે. વિવિધ અદાલતો દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલા નિયંત્રણોની શ્રેણી એ અસાધારણ સત્તાનો માત્ર યોગ્ય પરિસ્થિતિઓમાં ઉપયોગ કરવાના ઉદ્દેશ્યથી લાદવામાં આવેલા સ્વ-લાદિત સંયમ છે. સરકાર, વૈધાનિક સત્તામંડળો, કોર્પોરેશનો અને

ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ હેઠળ "રાજ્ય" ની વ્યાખ્યામાં આવતી સંસ્થાઓ સામે સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે કોઈ મુશ્કેલી નથી. પરંતુ જ્યારે ખાનગી કંપનીઓ, સંસ્થાઓ અને વ્યક્તિઓ સામે રિટ જારી કરવાની વાત આવે છે, ત્યારે સત્તાના અસાધારણ સ્વરૂપ અને વૈકલ્પિક ઉપાયોની ઉપલબ્ધતાને ધ્યાનમાં રાખીને સત્તાનો ઉપયોગ કરવાના આધારો મર્યાદિત અને સંકુચિત થઈ જાય છે. કેટલાક આધારો જે સત્તાના ઉપયોગ સામે અવરોધરૂપ બનશે તે છે: (૧) અસરકારક વૈકલ્પિક ઉપાયની ઉપલબ્ધતા; (૨) કોઈપણ જાહેર ફરજનો અભાવ; (૩) વિલંબ અને કોર્ટનો સંપર્ક કરવામાં ગેરવાજબી ઢીલ; (૪) જટિલ હકિકતો સાથે વ્યવહાર કરવાની અને તેના પર નિર્ણય લેવાની જરૂરિયાત કે જેમાં વિગતવાર મૌખિક કે દસ્તાવેજી પુરાવાની જરૂર પડશે વગેરે. આ એવા પરિબળો છે જે અદાલતોને અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાથી વિમુખ કરશે. પરંતુ જો આ અવરોધક પરિબળો અસ્તિત્વમાં હોય તો પણ, જો પરિસ્થિતિ અને ન્યાયનું હિત હસ્તક્ષેપની ખાતરી આપતું હોય અને પરિસ્થિતિ એટલી ગંભીર હોય કે આવી સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર ગંભીર અન્યાયમાં પરિણમશે તો કોર્ટ રિટ જારી કરી શકે છે.

૪૨. ઉપર કરાયેલા અવલોકનો સુપ્રીમ કોર્ટના વિવિધ ચુકાદાઓમાંથી માત્ર તારવવામાં આવ્યા છે. તેથી, જ્યાં સુધી બંધારણ હેઠળ જ ચોક્કસપણે પ્રતિબંધિત ન હોય તે સિવાય રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી તેમ કહેવું એ એક

ખોટું નામકરણ (મિસનોમર) હશે. અન્ય કેસોમાં, રિટ જારી કરવી કે ન કરવી તે કોર્ટ દ્વારા વિવેકબુદ્ધિના ઉપયોગની બાબત છે.

૪૩. જોકે બંધારણ પહેલાં અને તરત જ પછીના સુપ્રીમ કોર્ટના અગાઉના નિર્ણયોએ રિટ જારી કરવા માટે કડક આધારો નિર્ધારિત કર્યા હતા, પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટે ત્યારબાદ ઠેરવ્યું હતું કે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા દૂરગામી શબ્દપ્રયોગોને ધ્યાનમાં રાખીને, પાછળ જોવાનું કે ટી.સી. બસપ્પા વિ. ટી. નાગપ્પા, એ.આઇ.આર. ૧૯૫૪ એસ.સી. ૪૪૦ માં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચના ચુકાદા મુજબ અંગ્રેજી કાયદામાં રિટના અગાઉના ઈતિહાસથી દબાયેલા અનુભવવાનું કોઈ વાજબીપણું નહોતું.

૪૪. રોહતાસ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિ. ઇટ્સ યુનિયન, ૧૯૭૬ એ.આઇ.આર. ૪૨૫ માં સુપ્રીમ કોર્ટે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

> *"કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતોની વિસ્તૃત અને અસાધારણ સત્તા એટલી જ વ્યાપક છે જેટલી વપરાયેલી ભાષાનો વિસ્તાર દર્શાવે છે અને તેથી તે કોઈપણ વ્યક્તિને, ખાનગી વ્યક્તિને પણ અસર કરી શકે છે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે, ભલે તેના માટે અન્ય ઉપાય અસ્તિત્વમાં હોય. કલમ ૨૨૬(૧–એ) નો સુધારો 'આવી વ્યક્તિના રહેઠાણ' ના અર્થપૂર્ણ સંદર્ભ દ્વારા કોઈપણ વ્યક્તિનો સમાવેશ કરતા તરીકે રિટ સત્તાના લક્ષ્યોનો પુનરોચ્ચાર કરે છે. <u>પરંતુ અધિકારક્ષેત્રની પુષ્ટિ કરવી એ</u>*

એક બાબત છે અને ચાઈના શોપમાં આખલાની જેમ તેના મુક્ત ઉપયોગને અધિકૃત કરવો એ બીજી બાબત છે. આ કોર્ટે આ અસાધારણ ઉપાયના ઉપયોગ પર સમજદારીપૂર્વક અને સ્પષ્ટ નિયંત્રણો દર્શાવ્યા છે અને વડી અદાલતો તે આરોગ્યપ્રદ અવરોધોથી આગળ વધશે નહીં સિવાય કે જ્યાં પરિસ્થિતિની ગંભીરતા અથવા અન્ય અપવાદરૂપ સંજોગો સમયસર ન્યાયિક મનાઈહુકમ અથવા આદેશ માટે પોકાર કરતા હોય. કાયદાનો માર્ગદર્શક ન્યાય છે અને શક્તિશાળી દવા ન્યાયિક રીતે આપવી જોઈએ. નિર્ણાયક પશ્ચાતવર્તી અને ગંભીર ભવિષ્યની દ્રષ્ટિએ બોલતાં, રિટ સત્તા, મોટાભાગે, સાવચેત રહેતા લોકોની ચોકીદાર રહી છે અને તે સત્તામાં કાપ મૂકવો અથવા તેને સમાપ્ત કરવી એ માનવ અધિકારો માટે જોખમ ઊભું કરી શકે છે. અમે ઠેરવીએ છીએ કે અહીંનો એવોર્ડ કલમ ૨૨૬ ની કાનૂની પહોંચ બહાર નથી, જોકે આ સત્તાને સખત ન્યાયિક નિયંત્રણમાં રાખવી જોઈએ."

૪૫. આ કેસની વિશિષ્ટ હકિકતોમાં મલ્ટી–સ્ટેટ કોઓપરેટિવ શેડ્યૂલ્ડ બેંક સામે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની હાલની રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગે મારા દ્વારા લેવાયેલ અભિપ્રાયને **વિક્રમ ચૌહાણ વિ. મેનેજિંગ ડિરેક્ટર,** એ.આઈ.આર. (એચપી) ૨૦૧૩ ૦૮૩ ના કેસમાં હિમાચલ પ્રદેશ હાઈકોર્ટની ફુલ બેન્ચના ચુકાદાથી સમર્થન મળે છે. બેન્ચ વતી બોલતા માનનીય ચીફ જસ્ટિસ એ.એમ. ખાનવિલકરે (જેઓ તે સમયે હતા) નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા;

"૧૨. તે આપણને ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા પ્રશ્નના બીજા ભાગ તરફ લઈ જાય છે, કે શું નિર્દિષ્ટ સહકારી બેંકો સામે રિટ થશે? આ પ્રશ્ન, અનિવાર્યપણે, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં દર્શાવ્યા મુજબ અમુક રિટ જારી કરવાની વડી અદાલતોની સત્તાના વ્યાપને સ્પર્શે છે. આ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર મુદ્દો છે. આપેલ કેસમાં, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીમાં સંબંધિત સામાવાળા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય નથી તેવા કોર્ટ દ્વારા નોંધાયેલા અભિપ્રાય છતાં, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ ના વ્યાપક વિસ્તારને ધ્યાનમાં રાખીને હાઈકોર્ટ આવા સામાવાળા પર અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકે છે. તે સુસ્થાપિત સ્થિતિ છે કે કલમ ૨૨૬ હેઠળ વડી અદાલતોની સત્તા તેમાં વપરાયેલી ભાષાના વિસ્તાર જેટલી જ વિશાળ છે, જે કોઈપણ વ્યક્તિને, ખાનગી વ્યક્તિને પણ અસર કરી શકે છે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે ભલે જેના માટે અન્ય ઉપાય અસ્તિત્વમાં હોય (રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. રોહતાસ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ સ્ટાફ યુનિયન અને અન્ય, (૧૯૭૬) ૨ એસ.સી.સી. ૮૨). એન્જિનિયરિંગ મઝદૂર સભા અને અન્ય વિ. હિન્દ સાયકલ્સ લિમિટેડ, ૧૯૬૩ એ.આઈ.આર. (એસ.સી.) ૮૭૪ ના કેસમાં કોર્ટે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કલમ ૧૦-એ હેઠળ નિયુક્ત લવાદ યોગ્ય કેસમાં બંધારણની કલમ ૧૩૬ ના હેતુ માટે ટ્રિબ્યુનલ ન હોય તો પણ, બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ તેના એવોર્ડ સામે રિટ થઈ શકે છે. પ્રાગા ટૂલ્સ કોર્પોરેશન વિ. સી.એ. ઈમાન્યુઅલ અને અન્ય, ૧૯૬૯ (૧) એસ.સી.સી. ૫૮૫ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠેરવ્યું હતું કે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ પર વૈધાનિક ફરજ લાદવામાં આવી છે તે જાહેર

અધિકારી અથવા સત્તાવાર સંસ્થા હોવી જરૂરી નથી. મંડળીના કોઈ અધિકારીને પણ તે કાયદાની શરતોનું પાલન કરવા દબાણ કરવા માટે મેન્ડામસ જારી કરી શકાય છે જેના હેઠળ અથવા જેના દ્વારા મંડળીની રચના કરવામાં આવી છે અથવા સંચાલિત થાય છે અને કંપનીઓ અથવા કોર્પોરેશનોને તેમના ઉપક્રમોને અધિકૃત કરતા કાયદાઓ દ્વારા તેમના પર મૂકવામાં આવેલી ફરજો બજાવવા માટે પણ જારી કરી શકાય છે. વધુમાં, જાહેર જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવાના હેતુથી કાયદા દ્વારા રચાયેલી કંપની સામે મેન્ડામસ લાગુ પડશે. તે જ નિર્ણયમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે બંધારણની કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલ "સત્તામંડળ" શબ્દના વિસ્તારની તપાસ કરી હતી. કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો કે બંધારણની કલમ ૧૨ ના શબ્દથી વિપરીત તેને ઉદાર અર્થ મળવો જોઈએ. તેણે અવલોકન કર્યું કે કલમ ૨૨૬ માં વપરાયેલા "કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ" શબ્દો માત્ર વૈધાનિક સત્તામંડળો અને રાજ્યના અંગો પૂરતા મર્યાદિત હોઈ શકે નહીં. સંબંધિત સંસ્થાના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લીધા વિના તે જાહેર ફરજ બજાવતી અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થાને આવરી શકે છે. તેના પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે જે સુસંગત છે તે સંસ્થા પર લાદવામાં આવેલી ફરજનું સ્વરૂપ છે જે વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળની હકારાત્મક જવાબદારી હોવી જોઈએ. તે તારણના આધારે, કોર્ટ મેન્ડામસ રિટ જારી કરવાની તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. લાઇફ ઈન્સ્યોરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઈન્ડિયા વિ. એસ્કોર્ટ્સ લિમિટેડ અને અન્ય, ૧૯૮૬ (૧) એસ.સી.સી. ૨૬૪ ના કેસમાં બંધારણીય બેન્ચે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે પ્રશ્ન ચોક્કસ કાર્યવાહી, રાજ્ય અથવા રાજ્યનું અંગ જે પ્રવૃત્તિમાં સામેલ હોય તે કાર્યવાહી કરતી વખતે, બંધારણના જાહેર કાયદા અથવા ખાનગી

કાયદાના સ્વરૂપ અને અન્ય મોટાભાગના સુસંગત સંજોગોના સંદર્ભમાં "દરેક કેસમાં નક્કી" થવો જોઈએ. આપેલ કેસમાં, જાહેર ફરજના અમલ માટે મેન્ડામસ રિટ જારી કરવી શક્ય બની શકે છે જે કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવેલી હોવી અનિવાર્યપણે જરૂરી નથી. પ્રોફેસર ડી સ્મિથ દ્વારા નોંધ્યા મુજબ, ફરજ ચાર્ટર, કોમન લૉ, પ્રથા અથવા કરાર દ્વારા પણ લાદવામાં આવી હોય તે પૂરતું હોઈ શકે છે, જે વિવેચન સર્વોચ્ચ અદાલતને માન્ય રહ્યું છે.

૧૩. યુ.પી. સ્ટેટ કોઓપરેટિવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેંક લિ. વિ. ચંદ્ર ભાન દુબે અને અન્ય, ૧૯૯૯ (૧) એસ.સી.સી. ૭૪૧ ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ચુકાદાઓ અને સત્તાધિકારીઓની શ્રેણીનો સંદર્ભ લીધા પછી બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ સત્તાના વ્યાપનું સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન કર્યું છે. આ નિર્ણયના ફકરા ૨૭ માં, કોર્ટે એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે કલમ ૨૨૬ વડી અદાલતને કોઈપણ સત્તામંડળ અથવા વ્યક્તિને હુકમો અથવા નિર્દેશ જારી કરવાની સત્તા આપતી વખતે જાહેર કાર્યો અથવા ખાનગી કાર્યો વચ્ચે કોઈ તફાવત કરતો નથી, પરંતુ તે કેસની હકિકત પરિસ્થિતિમાં તે પ્રશ્નની વિગતવાર ચર્ચા કરવા ગઈ નહોતી. આ મુદ્દા પર સત્તાવાર ચુકાદાઓ વધારવાની જરૂર નથી, સિવાય કે એ અવલોકન કરવું કે સહકારી મંડળી અથવા કંપની સામે પણ રિટ થઈ શકે છે. પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે કોર્ટ આવી રિટ જારી કરવા માટે બંધાયેલી છે. કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળને રિટ જારી કરવી એ વડી અદાલતનો વિશેષાધિકાર છે, જે રાજ્ય અથવા રાજ્યનું અંગ નથી. કોર્ટ સાવચેતીપૂર્વક અને સુવ્યાખ્યાયિત પરિમાણોને ધ્યાનમાં રાખીને તેમ કરશે. આપેલ કેસની હકિકત પરિસ્થિતિમાં, કોર્ટે બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ રિટ અથવા રિટ સ્વરૂપનો હુકમ

જારી કરવાની તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ કે કેમ, તેનો જવાબ કેસ–દર–કેસના આધારે સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોના આધારે આપવો પડશે. આમ, સહકારી બેંકો સામે દાખલ કરાયેલી દરેક રિટ અરજી પોષણક્ષમ નથી અથવા અન્યથા તરીકે ફગાવી દેવી જોઈએ તેને સીધા બીબાઢાળ સ્વરૂપમાં મૂકવું અયોગ્ય રહેશે.

૧૪. પક્ષકારો તરફે ઉપસ્થિત વકીલોએ અમારું ધ્યાન અન્ય કેટલાક નિર્ણયો તરફ દોર્યું હતું. જોકે, અમે તે તમામ સત્તાવાર ચુકાદાઓનો માત્ર ઉલ્લેખ કરવા સિવાય વધુ વિગતવાર ચર્ચા કરવાનો ઈરાદો ધરાવતા નથી. કાંગડા બેંક તરફે ઉપસ્થિત વકીલે જોરાસ્ટ્રિયન કોઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી લિમિટેડ અને અન્ય વિ. ડિસ્ટ્રિક્ટ રજિસ્ટ્રાર, કોઓપરેટિવ સોસાયટીઝ (અર્બન અને અન્ય), ૨૦૦૫ (૫) એસ.સી.સી. ૬૩૨ (પેરા ૩૨) ના કેસમાં બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચના નિર્ણય પર આધાર રાખ્યો હતો, જેમાં એવો અભિપ્રાય લેવામાં આવ્યો હતો કે સહકારી મંડળી જ્યાં સુધી સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા અજય હસિયા ના કેસમાં દર્શાવેલી કસોટીઓ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી તેને રાજ્ય તરીકે ગણી શકાય નહીં, જેનું પ્રાગા ટૂલ્સ (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં પાલન કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રદીપ કુમાર બિસ્વાસ વિ. ઈન્ડિયન ઈન્સ્ટિટ્યૂટ્સ ઓફ કેમિકલ બાયોલોજી અને અન્ય, ૨૦૦૨ (૫) એસ.સી.સી. ૧૧૧ (પેરા ૧ થી ૪ અને ૪૦) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની સાત ન્યાયાધીશોની બેન્ચ અને ભદ્રા સહકારી એસ.કે. નિયમિત વિ. ચિત્રદુર્ગા મઝદૂર સંઘ અને અન્ય, ૨૦૦૬ (૮) એસ.સી.સી. ૫૫૨ (પેરા ૩) ના કેસમાં અન્ય નિર્ણયનો પણ સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો જે આ પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરે છે કે શું અપીલકર્તા, સહકારી મંડળીને બંધારણની કલમ ૧૨ ના

અર્થમાં રાજ્ય ગણી શકાય. એચ.પી. કોઓપરેટિવ સોસાયટી તરફે ઉપસ્થિત વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે જનરલ મેનેજર, કિસાન સહકારી ચીની મિલ્સ લિ. સુલતાનપુર, યુ.પી. વિ. શત્રુઘ્ન નિષાદ અને અન્ય, ૨૦૦૩ (૮) એસ.સી.સી. ૬૩૯ (પેરા ૬ થી ૮) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની બેન્ચના નિર્ણય તરફ અમારું ધ્યાન દોરીને દલીલ કરી હતી કે જો તે મંડળીના નિયુક્ત ડિરેક્ટરોનો કેસ હોય તો પણ તે પૂર્વધારણા બાંધતું નથી કે રાજ્ય મંડળી પર કાયમી નિયંત્રણ ધરાવે છે. શ્રી અનાદિ મુક્ત સદગુરુ એસ.એમ.વી.એસ.જે.એમ.એસ. ટ્રસ્ટ વિ. વી.આર. રુદાણી અને અન્ય, ૧૯૮૯ એ.આઇ.આર. (એસ.સી.) ૧૬૦૭ (પેરા ૧૪ થી ૧૬ અને ૧૯ થી ૨૧) ના કેસમાં અને ઝી ટેલિફિલ્મ્સ લિમિટેડ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, ૨૦૦૫ (૪) એસ.સી.સી. ૬૪૯ (પેરા ૮, ૯ અને ૩૫) ના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતના અન્ય નિર્ણય પર પણ આધાર રાખવામાં આવ્યો છે."

૪૬. ફુલ બેન્ચે, છેવટે, સંદર્ભનો જવાબ આપવા આગળ વધતાં અન્ય પ્રશ્નોના જવાબો ઉપરાંત સહકારી બેંક સામે રિટ અરજીની પોષણક્ષમતા અંગેના પ્રશ્નનો નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો;

"પ્રશ્નના બીજા ભાગના સંદર્ભમાં કે શું નિર્દિષ્ટ સહકારી બેંકો સામે રિટ થશે, અમે ઠેરવીએ છીએ કે આ પ્રશ્નનો ચોક્કસ જવાબ આપવો યોગ્ય નથી. કારણ કે, તે ઘણા પરિબળો પર નિર્ભર રહેશે. વધુમાં, જો સદર બેંકો બંધારણની કલમ ૧૨ ના અર્થમાં રાજ્ય ન

હોવાનું માનવામાં આવે તો પણ, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી વખતે વડી અદાલત ચોક્કસપણે કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તામંડળ સામે પણ રિટ અથવા રિટ સ્વરૂપનો હુકમ જારી કરી શકે છે, જો કેસની હકિકત પરિસ્થિતિ તેવી ખાતરી આપતી હોય. <u>બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સહકારી મંડળી સામે પણ રિટ થઈ શકે છે. વડી અદાલત દ્વારા તે જારી થવી જોઈએ કે નહીં તે દરેક કેસની હકિકતો પર નિર્ભર રહેશે"</u>

૪૭. કેસની વિશિષ્ટ હકિકતોમાં રિટ અરજી પોષણક્ષમ છે તેવો અભિપ્રાય લીધા પછી, મારી વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થતો હવે પછીનો પ્રશ્ન એ છે કે શું એમયુસીબીએલની કાર્યવાહી કાયદા અનુસાર વાજબી છે. આ સંબંધમાં, મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આરબીઆઈના યોગ્ય સત્તામંડળે અથવા આરબીઆઈ દ્વારા નિયુક્ત કરવામાં આવે તેવા અન્ય કોઈપણ સત્તામંડળે બે કંપનીઓમાં તેમની ભૂમિકાના સંબંધમાં રિટ અરજદારને સુનાવણીની તક આપવી જોઈએ, એટલે કે, (૧) વિમલ ડેરી લિમિટેડ અને (૨) સ્વસ્તિક સિરાકોન લિમિટેડ. લેખિતમાં થોડા પત્રવ્યવહાર સિવાય આ સંબંધમાં રિટ અરજદારને સુનાવણીની કોઈ તક આપવામાં આવી હતી તે દર્શાવવા માટે રેકોર્ડ પર કંઈ નથી. રિટ અરજદાર એમયુસીબીએલના ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટર છે. તેમને હોદ્દા પરથી પદ છોડવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. તેમને ડિરેક્ટરના પદ પરથી પદ છોડવા કહેવાથી ચોક્કસપણે કેટલાક નાગરિક પરિણામો (સિવિલ કોન્સીક્વન્સીસ) આવશે.

આવા સંજોગોમાં, રિટ અરજદારને સુનાવણીની એક તક આપવી જોઈએ. ત્યારબાદ, યોગ્ય નિર્ણય લેવા અને કાયદા અનુસાર યોગ્ય હુકમ પસાર કરવા માટે સંબંધિત સત્તામંડળ મુક્ત રહેશે.

૪૮. આ રિટ અરજી પોષણક્ષમ હોવાનું માનવા માટે હું પ્રેરાયો છું તેનું વધુ એક કારણ છે. પુનરાવર્તનના ભોગે, હું બેંક દ્વારા એક્ટ, ૨૦૦૨ હેઠળ ઘડવામાં આવેલા સુધારેલા પેટા–નિયમોનો સંદર્ભ લઉં છું, વિશેષ કરીને પેટા–નિયમ નં. ૩૯, જે જનરલ બોડી દ્વારા ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટરોને દૂર કરવા બાબતનો છે. ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં પેટા–નિયમ નં. ૩૯ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે. આ ચોક્કસ પેટા–નિયમ નં. ૩૯ ખૂબ સ્પષ્ટ કરે છે કે બોર્ડના ચૂંટાયેલા ડિરેક્ટરને સેન્ટ્રલ રજિસ્ટ્રારના અહેવાલના આધારે અથવા હાજર રહેલા સભ્યોની ઓછામાં ઓછી ૨/૩ બહુમતીથી તેની બેઠક દ્વારા પસાર કરાયેલા જનરલ બોડીના ઠરાવ પરથી દૂર કરી શકાય છે જો એવું જણાય કે જ્યાં સુધી સંબંધિત ડિરેક્ટરને આ બાબતમાં રજૂઆત કરવાની વાજબી તક આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેમને દૂર કરવામાં આવશે નહીં. આ રજૂઆત શબ્દને લેખિત રજૂઆત તરીકે વાંચવા અને સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે અને તેનાથી આગળ કંઈ નહીં. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સામાવાળાઓ વતી એવી દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે પેટા–નિયમ નં. ૩૯ લાગુ કરવાના હેતુ માટે, સંબંધિત ડિરેક્ટરને દૂર કરતાં પહેલાં તેમને વ્યક્તિગત સુનાવણી આપવાની કોઈ જવાબદારી નથી.

૪૯. હું આવી રજૂઆતથી પ્રભાવિત થયો નથી. રજૂઆત કરવાની વાજબી તકને સંબંધિત ડિરેક્ટરને રૂબરૂમાં સુનાવણીની તક તરીકે વાંચવી જોઈએ. રજૂઆતમાં દરેક બાબત સમજાવવી શક્ય કે વ્યવહારુ ન પણ હોય. આવા સંજોગોમાં, જો સંબંધિત ડિરેક્ટરને રૂબરૂ વ્યક્તિગત સુનાવણીની તક આપવામાં આવે, તો તે પરિણામમાં તફાવત લાવી શકે છે.

૫૦. મારો એવો અભિપ્રાય છે કે પેટા–નિયમ નં. ૩૯ નું તેના યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં પાલન કરવામાં આવ્યું નથી. આવી સ્થિતિમાં, પેટા–નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં તેના ડિરેક્ટરો પૈકીના એક વિરુદ્ધ બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ દ્વારા પસાર કરાયેલા ઠરાવના આધારે બેંકના સીઈઓ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ હુકમ રિટ અરજી દ્વારા સુધારી શકાય છે. આ એટલા માટે નથી કે પેટા–નિયમો કાયદાનું બળ ધરાવે છે, પરંતુ તે આધારે કે ડિરેક્ટરને દૂર કરવાની પદ્ધતિ અને રીત સૂચવતા પેટા–નિયમો ઘડ્યા પછી, મંડળીએ નિષ્પક્ષતાના હિતમાં તેનું પાલન કરવું જ જોઈએ. જો પેટા–નિયમોનું પાલન કરવું કે ન કરવું તે મંડળીની સંપૂર્ણ મરજી અને ઈચ્છા પર છોડી દેવામાં આવે, તો તે સ્વાભાવિક રીતે મનસ્વી બનશે, અને ભેદભાવપૂર્ણ વર્તણૂકને જન્મ આપવાની ખૂબ સંભાવના રહેશે. (જુઓ શ્રીકોણસીમા કો–ઓપરેટિવ સેન્ટ્રલ બેંક લિ. અને અન્ય વિ. એન. સીતારામા રાજા, એ.આઈ.આર. ૧૯૯૦ આંધ્ર પ્રદેશ ૧૭૧)

૫૧. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ રિટ અરજી અંશતઃ મંજૂર કરવામાં આવે છે. આ રિટ અરજીના એનેક્ષર–એ, પાના–૧૬ પર રહેલ એમયુસીબીએલનો રિટ અરજદારને તારીખ ૧૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ નો પત્રવ્યવહાર આથી કાયદેસર અમાન્ય ઠેરવી રદ કરવામાં આવે છે. આરબીઆઈ રિટ અરજદારને સુનાવણીની એક તક આપશે અને ત્યારબાદ, કાયદા અનુસાર યોગ્ય નિર્ણય લેશે. રિટ અરજદારને સુનાવણીની તક આપતી વખતે, એમયુસીબીએલને તેના અધિકૃત અધિકારીઓ પૈકીના એક દ્વારા પણ સાંભળવામાં આવશે, અને ભારત સરકાર (કૃષિ મંત્રાલય) ના પ્રતિનિધિને પણ સાંભળવામાં આવશે. આ કવાયત વહેલી તકે હાથ ધરવામાં આવે અને આ હુકમની રિટ મળ્યાની તારીખથી ત્રણ મહિનાના સમયગાળામાં યોગ્ય નિર્ણય લેવામાં આવશે.

૫૨. ઉપરોક્ત સાથે, આ રિટ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

(ન્યાયમૂર્તિ જે. બી. પારડીવાલા)

વિષય :

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==
<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા

ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્ઘેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.